

III,
M. 3948.
L.

Geo-
logia
antica

39488, III, M, h.

39488. III, A, h

POLITIČNO - SOCIOLOŠKA
KNJIŽNICA

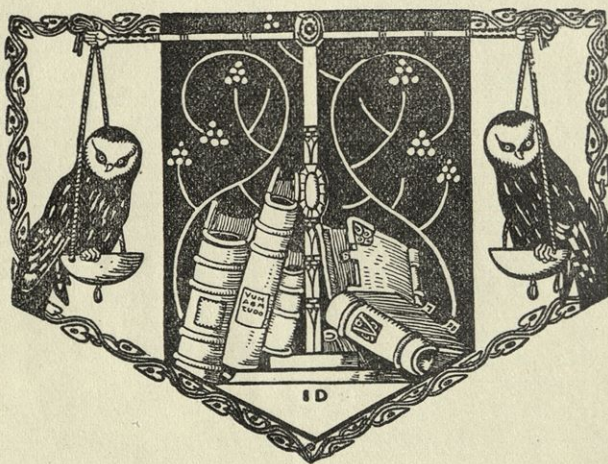

DR. KARL SLANC
AVSTRIJSKI JUGOSLOVANI
IN MORJE

ZALOŽILA „GORISKA TISKARNA“ A. GABRŠČEK
GORICA 1912

Cena K 1,-

POLITIČNO-SOCIOLOŠKA
= KNJIŽNICA =
Urejuje Vladimir Knaflič

ZVEZEK DRUGI

DR KARL SLANC

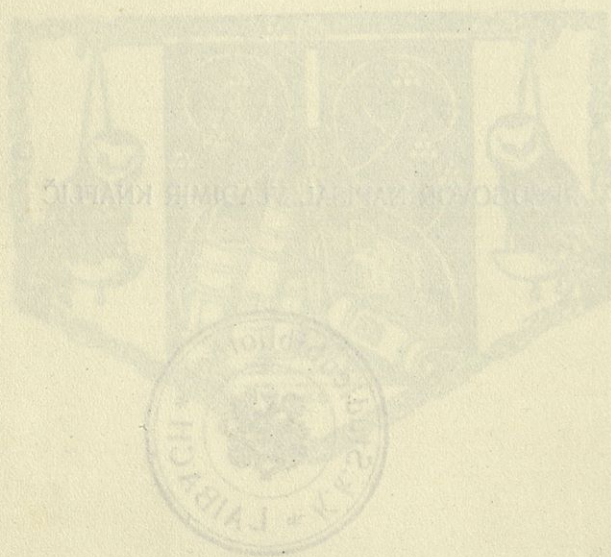
AVSTRIJSKI JUGOSLOVANI IN MORJE

PREDGOVOR NAPISAL VLADIMIR KNAFLIČ

ZALOŽILA GORIŠKA TISKARNA A. GABRŠČEK
GORICA 1912

AVSTRILSKI JUGOSLOVANI
 = KNJIZNICA =
 IN MORJE

030034260

ZALOŽILA GORIŠKA TISKARNA A. GABRČEK
 GORICA 1913

Od založništva.

Pričujoči spis je izšel l. 1910. v štev. 225.—247. celjskega „Narodnega Dnevnika“. Na prošnjo založništva je g. pisatelj velikodušno dovolil ponatis, za kar se mu založništvo na tem mestu javno zahvaljuje.

Prvi natis je g. pisatelj popravil in ga na več mestih bistveno izpopolnil, tako da je sedanja izdaja več od navadnega ponatisa. Podajamo jo sl. občinstvu, ker smatramo predmet za veleaktualen.

Goriška Tiskarna A. Gabršček.

V Gorici, dne 1./3. 1912.

V Franciji imajo lepo navado, da napiše starejši pisatelj predgovor spisu mlajšega. Naj mi gospod pisatelj pričujočega spisa oprostí, če postavimo to lepo navado na glavo in če napiše mlajši pisatelj predgovor spisu starejšega. V razmerah naše znanstvene literature se to da opravičiti. —

Velika plodovitost doktrine zgodovinskega materializma sicer še ne dokazuje, da je ta doktrina pravilna. Zanimivo pa je vedeti, zakaj je toliko znanstvenikov, ki se vkljub ostrim kritikam zgodovinskega materializma vračajo k njemu zopet in zopet, in zakaj je vsem, ki se drže zgodovinskega materializma, lasten oni sveži optimizem, ki povdarja vedno iznova, da je treba delati, presnavljati, organizirati, — napredek, uspeh, bogastvo, kulturnost in družabna kakor individualna svoboda da so cilji tega dela.

Vzroke tega optimizma vidim ravno v — resničnosti, v pravilnosti zgodovinsko-materialistnega naziranja. Da se razumemo: To ni ono filozofsko klasično materialistično naziranje, kateremu je služil Marx, to ni ona nebistvena, nematerialna Heglova dialektika, ki konstruira, kar ni resnično. Nasprotno: To je oni zgodovinski materializem, ki preiskuje zgodovino tako, da se ozira na vse materialne činitelje, ki jo tvorijo. Ne filozofira, ne konstruira, ampak konstatira. Ta zgodovinski materializem pripisuje tvorjenje družbe gospodarstvu in rasi, razredu in individui, pa tudi izobrazbi, državi, pravu, narodu itd., skratka, ta materializem je to, kar so pri Čehih nazvali realizem, pod katerim imenom je postal znan tudi nam.

Zato, ker je realen, se ta novodobni zgodovinski materializem ozira tudi na duševnost, na psihologijo individija,

rase in mase, zato računa z jezikom, čustvom in drugimi imponderabiliji, katera so klasični zgodovinski materialisti omalovaževali.

To se pravi: Zgodovinski materializem (ali če hočete: realizem) je posebna metoda svetovnega naziranja. On računa z realnostmi, pa zato ni dogmatičen, niti v smeri pozitivizma, niti v smeri verstva. Če smem rabiti ta izraz, — in ne da bi ga rabil v navadnem smislu — je zgodovinski materializem zgodovinski monizem, nasprotnoč vsem enostranskim sociološkim šolam, vsemu »znanstvenemu« dualizmu med individualističnim in kolektivističnim svetovnim naziranjem. On vidi vzroke preobrazanja, on pozna družbotvorne činitele in njihove zmožnosti; to se pravi, on se trudi to videti in spoznati. Če sodi krivo, ima sebi imanentno tendenco, to popraviti. Ta materializem je stremljenje za resničnostjo, in ker najde povsod možnosti napredka, je optimisten. Zato je ta materializem svetovno naziranje družbinega pokreta nove dobe, socializma, je filozofija socializma, — ne da bi se pri tem podcenjeval individualizem, ne da bi se v vsem optimizmu udajal utopijam. Marsikje smo utopisti, glede prihodnosti družbe največ. A sistem, ki pravi, da ni glavno cilj sam, marveč pokret k njemu, ni utopisten, pa naj bodo slike tega cilja še tako nerealistične. Materializem je realistično svetovno naziranje idealista.

V pričujočem spisu je sicer malo govora o socializmu in nič o materializmu, a vendar je spis materialističen in socialističen, zato je tudi optimisten: Analizira gospodarski in kulturni razvoj Slovencev v okvirju evropskega razvoja, govori o naši industrializaciji, o kolonizaciji, izseljevanju, meščanstvu, kmetu, obrtniku, plemstvu, duhovenstvu, o zadružništvu; nič manj o populacionistiki, o avstrijskem problemu, o psihologiji rase in posameznika. V tem kratkem spisu so načeti vsi problemi našega narodnega življenja ob merilu velikega sveta. Znanstveniki sveta govorijo naravnost Slovincem. Oni dajejo odgovor na vprašanje, koliko je socializmu vredno podjetnikovo delo*) in dajejo ta odgovor s posebnim ozirom na Jugoslovane.

*) „Veda“, I., str. 516.

Ta spis govori mnogo več, nego pove njegov naslov. Ne pripoveduje le o pomenu morja za Jugoslovane, pripoveduje tudi o razmahu našega gospodarstva, naše kulture, in spravlja smeri razvoja in prihodnosti v relacije s preteklostjo našega in drugih narodov. V luči svetovnega problema vidimo naš jugoslovanski problem, in stvari, ki so nam bile doslej brezpomembne — dalmatinski mornar ali gorenjski prekupec — dobe za nas realno vrednost; razumemo, da je treba v računih o narodovi prihodnosti gledati delj, ko za eno stoletje. Da-li je potem utopična kaka posameznost, nima pomena; smer našega razvoja ni utopična, in vanjo verujemo s pisateljem, ki nam obljublja bogastvo, kulturo in dobro življenje na tem svetu, ker vidi v nas zmožnosti to doseči. Volja, — ta je pa naš oseben problem. Če je ne bo, ostane g. pisatelj falsus vates vključb našim latentnim zmožnostim.

Pričujoči spis je važen donesek k filozofiji zgodovine Južnih Slovanov. Zato je bilo potrebno govoriti v predgovoru o metodi, kako pojmuje g. pisatelj naš problem: Kot naš lastni in vendar kot del svetovnega.

Naklonjeni čitatelj naj še primerja s tem spisom dr. H. Tumov spis »Jugoslovanska ideja in Slovenci« in dr. D. Lončarjeve »Slovence« in »Politično zgodovino Slovencev«, pa naj se poglobi v socialne sisteme, prirodoznanstvo in politično ekonomijo s posebnim ozirom na Slovence kot Jugoslovane in Avstrijce, — in naj misli na vodilno idejo tega spisa:

„Meni se hoče širokih ravnin
in svobodnega obzorja,
meni se hoče mogočnih višin,
vladajočih zemlje in morja“.

V. K.

I.

Zdaj, ko ste Avstriji priklopljeni Bosna in Hercegovina, nas je v državi precej Jugoslovanov. — Oglejmo si odslej večkrat in od vseh strani ta dosti večji avstrijski jugoslovanski svet in teh več milijonov ljudi na avstrijskem slovanskem Jugu. Slovenci in Dalmatinci bi to posebno morali storiti, ker smo mi skrajni mejaši Nemcev in Lahov; za nami pa stoji sedaj večje število rojakov.

Da mi Slovenci ne rešimo svoje narodnosti, ako smo obsojeni, da se sami bojujemo, to vemo; vsi spoznavamo, da nam je treba širšega delokroga onkraj Sotle in Kolpe, posebno pa trdnejše zveze z Jadranskim morjem, sploh gospodarske in duševne zveze z drugimi avstrijskimi Jugoslovani. Saj so v pretečenih letih tudi avstrijski vladi krogi, ki še mislijo na ohranitev Avstrije, mislili na to, kako bi nas avstrijske Slovane ojačili, da bi lažje stražili državi potrebno Jadransko morje. Nemci so nazvali to politično igranje diletantov v višjih vladnih krogih s trializmom. Jeza je govorila iz njih. Tudi naši sodeželani drugih narodnosti bodo sčasoma uvideli, da smo avstrijski Jugoslovani narod, kateri ima dosti življenskih moči v sebi, toliko, da ustvari na obalah Adrije veliko kulturo, veliko bogastvo, da bomo pridobili to kulturo ali sami, ali v zvezi z domačimi Italijani, da ne bodo mogli Nemci govoriti, da plačujejo oni za nas davke. Tudi državne vlade nas bodo smatrale sčasoma za istovredne z drugimi narodi v avstrijski državi. Zaradi tega je treba nam Jugoslovanom pred vsem delati na to, da pridemo do kake ožje zveze med sabo. Da jo pa dosežemo, treba, da se spoznamo, zlasti pa svoje gospodarske, politične in druge razmere, da se loti učenjaštvo in časnikaštvo vseh avstrijskih Jugoslovanov raziskavanja sveta, na katerem bivamo, in ljudi, ki posedujejo ta svet, in njih kulture. Tako morda sprevidimo, da nismo povsem

barbari, da nam ne manjka toliko do palače lastne kulture, in da ni tako lahko si prisvojiti teh dežel in potujčiti avstrijske Jugoslovane.

S tem spisom bi rad napotil razmišljanje o usodi nas avstrijskih Jugoslovanov v nekoliko širši tir.

Predvsem je treba poznati gospodarsko zgodovino avstrijskih Jugoslovanov. Žal, da Slovenci tako malo izvedemo o tem iz peresa jugoslovanskih ekonomov. Navadna »zgodovina« nam sicer kaže, kako je narod živel politično, to je v bojih proti temu, da se preveč ne osužnuje, kaj si je pa dosedaj pridobil, kako je dosedaj delal, gospodaril, tega ne izvedemo od naših zgodovinarjev, to pa uči zgodovina gospodarstva, katere še nimamo. Ali ta je važna, ker je v vsem življenju posameznika kakor narodov važno gospodarstvo.

Poglejmo si v kratkih potezih zgodovino gospodarstva našega slovenskega naroda. Naselili so se naši predniki na dosti večjem ozemlju, kakor je posedamo Slovenci danes. Posedali so naši predniki svet ob Alpah in svet ob Adriji proti Benetkam in okolo Benetk, kjer so še male slovenske diaspore; bili so Slovenci kmetje v ravninah ob Muri in v plodoviti koroški zemlji še v 16. stoletju. Slovenski reformator Primož Trubar je velel, naj se na Koroško pošlje več slovenskih knjig, kakor na Kranjsko. Ali pri vsem tem ni bilo pri naselitvi in do 16. stoletja dosti Slovencev. Ako Angleška ni imela do 13. stoletja več prebivalcev, kakor dva in pol milijona, tudi nas Slovencev ni bilo čez eden milijon.

Naši predniki so se takoj po naselitvi lotili kmetovanja, ker ni brati, da so se kaj premikali. Kakor svedočijo listine iz srednjega veka, je bilo tedaj dokaj skupnih pašnikov in host; gospodarili so tedaj najbrže naši predniki začetkoma kot svobodni ljudje komunistično. Ako se prepušča kmet samemu sebi, je takoj v zadrugi. Vzajemna pomoč mu je instinktivno važnejši princip življenja, kakor pa Darwinov princip boja za existenco. Kmetovanje zahteva to vzajemno pomoč. Prvi evropejski kmet je živel in delal v zadrugah. Imel je dosti zadružnega sveta. Še predno so kraljevali kralji in gospodovali

knezi, se najdejo te združitve ljudi. In te združitve povsod nasprotujejo tlačanskemu gospodstvu. Le s silo se je na srednjeveški kmetiji upeljal grajščak in škof; razdreti sta morala ta dva glavarja in pozneje kralji kmečke zadruge, da so mogli popolnoma zavladati nad kmetom. Vojaško organizirane nemške čete so se naselile med našimi predniki. Nemški kralji in posebno veliki organizator feudalne srednjeveške kmetije, Karl Veliki, organizira našo kmetijo tako, da jo vladajo nemški valpti in grofi. Veliko važnost pa polaga na to, da slovenski kmetje stražijo kraje, skozi katere se hodi v Italijo, v Rim, in skozi katere lahko pridrvijo od izhoda proti Adriji tuje, na izseljevanju se nahajajoče čete. Patriarhi v Ogleju, ki že nastopajo v prvem stoletju, se oklenejo l. 774. Karla Velikega in so zvesti poznejšim nemškim cesarjem. Iz Ogleja se tudi pokristjani slovenski svet. In naši predniki so potem tlačanili grajščini, škofu in samostanu, dajali desetino škofom, opatom in grajščakom, prebili tlačansko gospodarstvo srednjega veka dobro in slabo, bili manjša kmetijska državnica na slovanskem jugu z glavnima mestoma Oglejem in Gradcem, v katerih so bile nekatere centralne oblasti. Kmet dela, grajščak in duhovnik vladata ter uživata, kar imata tlačanstvo in slabo obdelana kmetija prebitkov. Suženj ne dela dosti in rad.

Rimljani so pred naselitvijo Slovencev imeli veliko gospodarstvo. Še par stoletji po Kristu so imeli n. pr. v Ogleju velike delavnice (manufakture), veliko trgovsko in vojno brodogradnjo; njihovi sužnji so delali na velikih dvorih in latifundijah; v italijanskih mestih je bilo dosti grške ter rimljanske omike. V drugih slovenskih in nemških krajih so ostala še nekatera rimska mesta pri življenju in v njih nekaj obrti in meščanske omike. Iz Italije so prihajali menihi in drugi vodilni duhovniki, ki so vzdrževali zvezo z Italijo. Kar je bilo v srednjem veku boljšega vrtnarskega kmetovanja mej Nemci in v samostanih na Slovenskem, je prišlo iz italijanskih krajev; tudi rokodelstvo je zajemalo iz ostalin rimljanskega gospodarstva. Toda večinoma je nastalo

rokodelstvo pri nas in Nemcih originalno v večjih grajšinah in samostanih, pa tudi na kmetiji; kmet je bil sam svoj rokodelec. Najfinejša obrtna dela so izvajali sčasoma rokodelci na velikih dvorih škofov, posvetnih velikašev in v samostanih. Iz teh rokodelcev se je odcepil sčasoma, ko je bilo že več ljudi, na kmetiji odvečni rokodelec in se nastanil okoli bivališč mogotcev, ki so zapovedovali podložnim kmetom. Nastala so v 10. stoletju mesta, nastalo je meščansko delo, rodila se je s tem delitev dela. Ta delitev dela v razne obrti je vodila meščane do večjega duševnega napora, tako da je mogel pisati neapolitanski frančiškan Tomaž Campanella v 16. stoletju v svoji »Solnčni državi«, da je človeška tehnična nadarjenost brezmejna; prorokoval je parobrod in zračno ladijo.

Rokodelstvo, ki se je izcimilo v gradovih in samostanih, je uspevalo v mestih. Grajski gospodje so stanovali nekaj časa v letu v mestih in so tam svoj svet dajali meščanom drago v zakup, ali meščani si priborijo nadvlado nad temi ljudmi. Meščani so si priborili svobščine, mesta so bila svobodna; vladali so se meščani sami. »Mestni zrak osvoboduje«. ¹⁾ Rokodelci v mestih so živeli začetkoma v zadrugah. »Meščanske zadruge so predrugačile v času od 10.—15. stoletja lice cele Evrope. Te zadruge so sezidale krasna javna poslopja, ki so izražala duh svobodnih združitvev svobodnih ljudi in ki dozda, kar se dostaja lepote in izrazitosti, nimajo para. Zapustile so te zadruge poznejšim rodom vse umetnosti, vse industrije, na katerih temelji naša sedanja civilizacija. Vse naše sedanje velikanske ekonomične pridobitve in še marsikaj drugega je le nadaljevanje dela teh zadrug. Vzajemna pomoč je v mestih uplivala na isti način, kakor prej na kmetiji, samo da je nastopala v mestih posebno močno.« (Tako knez Kropotkin, jeden najboljših poznavalcev razvoja narodnega gospodarstva v Evropi).

V obzidju mest so nastala manjša bogastva. Iz rokodelca je nastal trgovec, ki trguje s svojimi proizvodi. On začetkoma krošnjari od gradu do gradu. Ta važen

¹⁾ »Stadtluft macht frei« iz nemškega prava.

obrniki hodi sčasom dalje v svet in trguje z vsem. Ob morju stvarja trgovske zadruge, kakor nemško Hanso. On množi bogastva meščanov. Iz manjših rokodelcev so nastali ljudje, ki nimajo nikdar dosti. Manufakture, velike delavnice nastajajo v mestih; trgovec vse spravi v denar. Večja bogastva so zahtevala prosto pot v svet. Obrtniku postanejo zadruge preozke. Kapitalistično gospodarstvo se rodi. Značaj meščana srednjega veka je, da zadovoljno z malim živi, ne sega po večjih profitih. Prometna sredstva so bila še nerazvita, zato ni mogel seči v daljavo. Še tehtanje in merjenje ni bilo razvito. Pisati in brati niso znali do 13. stoletja. Glavno vodilo je bilo, da se zagotavlja zadrugarjem-rokodelcem in trgovcu potreben živež. Nič konkurence. Ali trgovec pride do morja, on sili čim dalje v svet, on ne more več menjavati, on kupuje, prodaja, on pa tudi jemlje s silo. Rop je v poznejšem srednjem veku dostikrat navadna oblika trgovine. Trgovci niso bili na dobrem glasu. Ta trgovec upelje takozvano kapitalistično gospodarstvo.

„Ich müsste nicht die Schifffahrt kennen: Krieg, Handel, Piraterie, dreieinig sind sie, nicht zu trennen.“

Sredi v tem gospodarstvu meščanstva stoji stroj, tisti železni suženj, katerega je stavil slavni Grk za pogoj srečnemu življenju narodov. Grozovitosti je provzročil ta stroj; ljudje, delavci pri njem so se izrabljali, tudi ko se je suženjstvo in tlačanstvo odpravilo, tako hudo, kakor nekdanji sužnji. — Najhujše je bilo, da so morali otroci pri stroju delati; to zatemnjuje ves sijaj, tehnično in drugo omiko in bogastvo kapitalističnega gospodarstva. — Tudi izraba človeka pri hišni (domači) industriji, manufakturah, takozvani »Schwitz-sistem« bode črna pega v razvoju te oblike gospodarstva. Posebno grde so te grozovitosti, ker se je zraven deklamiralo o svobodi človeka, o bratstvu, enakopravnosti. Feudalec je vsaj odkrito povedal tlačanu, da je bog tako uredil svet, da mora biti na svetu gospoda, da se neumna masa ne more sama vladati. — Velikanske so moči tega kapitalističnega gospodarstva in menih-socialist Campanella je imel prav,

ko je razvoju tehnike prorokoval toliko ekspanzivne moči. Prirodoslovne vede so nastale ob delu mestnih rokodelcev, ker je obstajalo po večjem v nadvladanju prirodnih sil. Prirodoslovne vede so pa zrevolucionirale vse druge in postale za vse merodajne. Kar se postavlja proti njim, ni veda. Rokodelci so pri svojem delu napotili dosti važnih iznajdb, sploh je dober rokodelec iznajditelj, fabrikant pa te iznajdbe priobčuje širšemu svetu. V obče je prirodoslovna veda pomagala praktikom dalje in to tehniki v ožjem pomenu in kemiji, katera slednja je posebno tudi spreminjala kmetovanje, ki danes v intenzivnem kmetovanju iz zemlje pripravlja stokrat več in boljših sadežev; na ta način omogočuje preživljanje sedanje milijarde ljudi z manjšim številom kmetov. V srednjem veku je bilo v Evropi razven Rusije kvečjemu 80 milijonov ljudi, zdaj jih je 365 milijonov. Seveda se dovažajo živila iz celega sveta na trg kakega naroda, ki ima manj kmetov, kakor nekdanj, ali po sedanji tehniki, sedanjem stanju kemije, se da preživljati še desetkrat več ljudi, kakor jih je, in ni treba toliko delavcev na kmetiji, kakor jih je imelo tlačansko gospodarstvo.

»Človeštvo je hodilo dolgo pot od istih časov, v katerih si je človek iz kamna izdeloval ubožno orodje, ko je še živel od slučajev lova in zapuščal otrokom votlino pod pečino in nekaj ubozega orodja, — v vsem drugem pa prepuščal otroke narodi, tej grozni, tej velikanski napravi, s katero so se morali bojevati, da si ohranijo ubogo eksistenco. — Bogati smo, neznansko bogatejši, kakor mislimo; bogati s sedanjimi delavskimi stroji in neznansko bogatejši po tem, kar bi iz naše zemlje, iz naših manufaktur s pomočjo ved in z našo tehniko zamogli pridobiti, ako bi ista služila za to, da pridobimo vsem blagostanje.« (Kropotkin.) — »Meščanski človek sem in ponosen sem na to« je pisal David Strauss. »Naj se o meščanstvu govori, kar se hoče, ono je in ostane jedro naroda, ognjišče njegovih šeg in navad, množitelj njegovega blagostanja, gojitelj ved in umetnosti.«

In stroj, tehnika, intenzivno kmetovanje so omogočili, da lahko milijoni dobro živijo, stroj je prevzel glavno

delo in stroj je združeval delavce, ki delajo okoli njega, ustvaril novega človeka proletarca, ki je otrok kapitalističnega gospodarstva, ki hrepeni po vsej vedi istega, zahteva tudi vse njegove blagre za-se in za vse ljudi. Velika masa nastopa na plan in pošilja svoje velike talente v boj proti vsej preteklosti. Kapitalistično gospodarstvo zedinja ljudi iz vseh vetrov. Ono vežba maso v uredbi proizvodnje in konzuma, ono sili delavstvo k združevanju, k zadrugam, ravno tako tudi združuje podjetništvo, delodajalce v karteje, truste, ki urejajo nehote in hote obseg in pregled proizvodnje in konzuma.

Kralji in cesarji srednjega veka v evropskih krajih niso bili bogzna kako mogočni. Dobivali so od grajščakov davke in vojake. In ti so dejali: »Kralj se uklanjaj naši volji.« Kapitalistično gospodarstvo je razdiralo tlačanstvo. Kralji so iz tega kovali svoje koristi. Skušali so pridobiti kmeta kot davkoplačevalca in njegove sinove kot vojake. Kralj je izišel iz kmetije. Kmetija mu je mogla dati vojake, konje, ona je zalagala njegove vojake z živili in pozneje tudi z davki. Meščan je sicer tudi posojal svoj nabran denar kralju, ali kmet je bil njegova glavna skrb. Brez duhovnika bi kralj težavno pridobival kmeta. Duhovnik se prilagodi vsem razmeram, posebno pa katoliški duhovnik. Katoliška cerkev je prodajala kraljem »veličanstva«, jim dajala svoje prebrisane duhovnike za višje uradnike, jim dajala na razpolago svoje blagoslove, svoje zakletve, svoje bogastvo in simpatije, katere je imela pri revežih.

Tudi rimski jurist s svojim pravom je vstopil v to novo gospodarstvo in v službo kralja. To rimsko pravo ni spoštovalo zadrug, vaške marke in druge federativne družbe. Kralj je državno zedinjal razna ljudstva in postal je važen činitelj v razvoju narodov.

Oglej je bil za Rimom v času Rimljanov največje mesto v Evropi. Čez Oglej se je trgovalo z orientom, s severnimi kraji, čez Oglej so šle rimske vojske proti Donavi, proti Renu, Oglej je imel lego za največje vojaško, trgovsko središče in je bil to veliko stoletij in tudi še pod patrijarhi. Ko je Karl Veliki Nemce organiziral v feuda-

lizmu, je svoje vojske vodil čez Koroško in Oglej v Italijo. Čez Oglej so jezdili križarji v 12. stoletju, v tem važnem mestu se je trgovalo z orientom tudi v srednjem veku. Patriarhi so bili posvetni vladarji vsega obmorja, Adrije in Kranjske, Štajerske in do Donave; le celjski grofi so še bili tudi v naših krajih močni in bogati. Patriarhi so bili za papežem tudi najvišja duhovenska oblast za nas Slovence. Ti patriarhi so bili na jedni strani najtesnejši zavezniki nemških cesarjev, na drugi so stali pod oblastjo papeštva. Slovenci smo sodelovali v vseh pametnih in neumnih podjetjih nemških cesarjev in rimskih papežev. Kmalu po naselitvi naših pradedov nas dobijo patriarhi pod svojo oblast, vsaj precejšnje število. V osmem stoletju nas organizira Karl Veliki. Ta blaženi ali za svetnika spoznani nemški cesar ni razumel šale: nepokorne nemške Sakse je dal na tisoče pobiti. Slovence je ukrotil s tem, da nas je na jugu dobro zvezal s patriarhi v Ogleju in poslal Nemce kot valpte in grofe med nas, drugod nas zvezal z solnograškimi in brižinskimi škofi, ki so poslali med nas stotine Nemcev in seveda tudi nemške poveljnike, ki so dobili dostojanstvo grofov. Slovenci smo spadali pod nemške cesarje. Kar je bilo pri nas začetkoma grajščaka, je bilo tuja nemška ali italijanska rasa, kar je bilo višjega duhovnika, je bilo ravno taka rasa. Slovenec-duhovnik je bil dober le za kmete, za maševanje, za opravljanje molitev, spovedi. Ti tujci so privlekli dosti Nemcev, Italjanov v Oglej. — Ti Nemci in Lahji so dobivali višje služabnike iz nemških in laških krajev. Solnograški in brižinski škofje so pošiljali stotine Nemcev med nas. In ob Muri-Dravi ravno tako. Ti tuji manjši in večji vladarji niso prevzeli slovenskega jezika kot svojega občevalnega, kot storita drugod grad in mesto. V naših mestih ni nastopal grajščak dosti kot trgovec-patricij, ali njegov vpliv je bil glede jezika vendarle velik na revne meščane, ki so obstojali po večini iz priseljencev iz nemških in laških krajev. Ni čuda, ako se je že do 16. stoletja toliko slovenskega sveta in naroda izgubilo. Bogatija srednjega veka je obstajala začetkoma v zemljiščih, delu tlačanov.

Ekonom Hildebrand meni, da je verstvo ena najmočnejših organizatoričnih sil.¹⁾ Z ozirom na Slovence se ni obnesla ta moč. Tudi, ko je kak grajski rod izumrl in se je grajščina izročila drugemu, je redko bil Slovenec srečni naslednik. Patriarhi so zapravili veliko središče Slovencev, Oglej. V Benetke se je preselila vsa trgovina, vse bogastvo tega mesta. Oglej je imel največjo ladjestajo na Adriji. Ako bi se bili vsi ti duhovniki tako brigali za važnost tega mesta, kakor nekateri, bi bilo pristanišče še dalje ostalo. Soča in druge vode so že zasule nekaj morja, morje se dviguje s časom višje, ali tehnika Rimljanov je še živela dolgo v teh krajih, ta bi že varovala pristan. In trgovstva niso vedeli izrabljati; niso utegnili, saj so bili patriarhi večjidel na konjih, v bojih, ali na potovanju k cesarjem in papežem. — V Ogleju ni bilo treba šele pripravljati novega meščanskega gospodarstva. Rimljani so zapustili veliko in bogato zapuščino — Slovencem. Ne katoliški duhovnik, ne nemški in laški grajščak, ne slovenski kmet, ne meščan-Slovenec, Nemec ali Lah niso vedeli kaj pametnega storiti v tem važnem okrožju ob morju; za nas Slovence je iz Ogleja patriarhov prisijalo malo luči. Ako hočemo najti vzrok potujčenja Slovenstva v preteklosti, je treba pogledati najprvo v Oglej. Ako bi se tukaj slovenski živelj utrdil, ako bi se Oglej ohranil kot veliko rokodelsko, trgovsko mesto, kakor je bilo pod Rimljani, bi bil središče vsega slovenstva in z njim bi bila podana privlačna moč za Slovence na kopnem in protitežje proti Gradcu-Celovcu.

Pa naši grajščaki! Goriški in celjski grofi so postali močni in bogati. A goriški zamrjejo v 15. stoletju, celjski tudi. V 15.—16. stoletju se je v naših krajih tudi že razvilo meščanstvo. Goriški grofi, dasi v vednih bojih s patriarhi, razdajejo veliko premoženja za ustanovitev samostanov in cerkva, celjski še ubozega Celja, ki je bilo pod Rimljani precej dobro urejeno mesto, ne morejo spraviti na trdnejše noge.

¹⁾ To Hildebrandovo mnenje zamenjuje vzrok in posledico. (Op. ur.)

Na Slovenskem je bilo veliko grajščin. Vsaki dve uri farovž in grajščina. Ali so bili naši predniki tako divji ljudje, da je bilo treba toliko orožnikov, ali pa take mevže, da so »radi plačevali davke«? In samostanov je bilo tudi dosti. Naš kmet tudi tedaj ni dobival dosti poljedelskega sveta, ko so v srednjem veku nastajale prostejše kmetije in malo, ko ga je rešilo leto 1848. vojaškega ter grajskega nadzorstva. Tako izsušeni kmet so je dal lahko rabiti za vojaškega hlapca. Po vsem nemškem in laškem svetu se je moral tepsti ta revež za Nemce in Lahe. Veliko se ni nabralo bogatije v naših gradovih in tudi ne v naših samostanih. Bilo je preveč snedežev, kmet ni mogel dosti dati in naš graščak ni iskal bogastva v trgovini. Nemški templerji, nemški viteški red, maltezarji, ti vojaško organizirani papeški trgovci so se naselili v najboljših naših krajih. Tudi na Goriškem so bili. Nabrali so dosti, bili so dobri trgovci. Nabrano so pošiljali ven v osrednje hiše. (Ordenshaus) in še danes pomaga kak slovenski tisočak dobro rediti nemške viteze teh rodov. Veliko vrednosti so zapravili patriarhi v vojnah, veliko so znosili v Benetke. Papežem niso dosti dajali, ter so jih le-ti včasih kaznovali z izobčenjem zaradi zanikernosti v plačevanju papeževih davkov, ali nastopali so z nemškimi cesarji s tolikim spremstvom, da se je lahko vse zajedlo, kar so dobivali kot vladarji in višji duhovniki od polovice sedanjih Slovencev. — Nastali so tudi v 15. stoletju boji s Turki. Ti so požrli milijone premoženja, ki pa vse ni koristilo gospodarstvu in domovini. Vse je hitelo v boje in v vojaškem taboru ni poezije, ni mirnega razvoja delavnosti.

V mestih na Slovenskem ne kaže niti jeden rotovž, niti jedna cerkev, da je bil naš srednjeveški meščan dober delavec in bogat človek. V Trstu, v Ljubljani je nekaj bogatije, ali primeroma z drugimi večjimi mesti sveta le manj. Trgovina na Jadranskem morju se ni mogla prav oživeti, ker so naši ljudje pomagali Benetkam na noge in se je tam oživela velika trgovina z velikanskim bogastvom in vsem sijajem, ki ga ima bogastvo v spremstvu. — Uboga kmetija ni imela dosti prebitkov za meščane. Naši

meščani so morali biti kaj lahko zadovoljivi. Stare hišice v naših mestih ne kažejo nič bogatije prejšnjih časov. Naš meščan ni imel kaj vzeti. Grajščak ni zapravljaj svojih dohodkov vedno v Trstu, Gorici, v Ljubljani in Mariboru; prezimoval je v Benetkah in na Dunaju. Naš meščan je bil odtujen kmetu, kar ga je bilo Nemca; kar ga je bilo Slovenca, si pa ni upal dosti govoriti med nemško gospodo. Med nemškimi, laškimi in slovenskimi meščani v naših mestih ni bilo dosti ljubezni. Mešanica v jezikih in kmečka revščina ni pospeševala dobrega gospodarstva v naših mestih; kjer je gospoda nemčila, je tudi slovenski meščan potegnil z njo: Ogled in Gradec sta slovenski mesti, ali v njih sta Nemec in Lah merodajna. V Ljubljani in drugih mestih na kopnem ni nič posebnega. Nekaj manjših grajščakov ima tam hiše in prihaja po zimi tje; ali glavni činitelj mesta, rokodelec in trgovec ne vidita pred nosom morja. Naši meščanski predniki, bodisi Nemci, Lahi ali Slovenci, so slabo opravljali svoje delo.

Slovenci smo bili skoraj 100 let luterani. Trdina, ki je napisal nekaj zgodovine slovenskega naroda, ki pa je dobro opazoval življenje na Slovenskem, je pisal o luteranski reformaciji na Slovenskem: »To je bila zlata doba slovenske zgodovine. Noben čas naše zgodovine se ne more 16. stoletju na stran postaviti. V vseh obzirih je dosegel takrat naš narod višino, kakoršne ne prej, ne pozneje. V 17. stoletju v vseh obzirih zopet zapada.« V čast si imamo šteti Slovenci, da so bili naši očaki luterani, dasi ni narodu ostalo dosti koristi iz te velike gospodarske, duševne, npravne prekucije; ponosni smemo biti, da so naši pradedje v njej sodelovali. Bila je velika gospodarska revolucija, spremljana po velikem prevratu duševnosti in npravi in to kaže, da se je naš narod razvijal v boljše gospodarstvo in napredoval duševno.

Iz začetkoma združne svobodne kmetije je nastala tlačanska, iz nje se je odločil rokodelec-trgovec, nastala so mesta. Mesta so si pridobila s svojimi zadrugami premoč nad tlakarsko gospodo. Prvotno v zadrugah živeči meščani so stvarili meščansko delo, katero ni več moglo

izhajati v ozkem okvirju združnega, brez konkurence odpletajočega se delovanja rokodelcev. Dosti kapitalij je prišlo v Evropo po najdbi pota v Ameriko in druge svetove, trgovec je rabil prosto pot po vsem svetu. Že se je meščanstvo pomnožilo in tudi kmetско ljudstvo. Meščani so ustvarjali veliko obrtno, trgovsko gospodarstvo, v katerem je bilo glavno vodilo obogateti, boljše živeti. To znači duh kapitalističnega gospodarstva. Večji delokrog v meščanskem delu je privabljal več ljudi iz kmetije v mestno delo, to je boljše prerejalo svoje ljudi. V prvem srednjem veku grajščak ni porabljal toliko za-se, ni imel večjih potreb, tudi duhovnik je še bil skromen. Ali ko so meščani razvijali večje delo, veliko pridobivali, je dobival tudi grajščak večje potrebe, hotel biti boljše oblečen, hotel lepše stanovati in živeti, duhovenstvo pa že celo. Stiskala je ta gospoda kmeta, da pridobi več iz svojega dela, in tedaj je postala robota hujša in naraščale so desetine; jemala je ta gospoda kmetu, kar je še imel združnega sveta, vašeke marke. Vse davščine je fevdalna gospoda zvrnila na kmeta, cerkev tudi oskrbo revežev. Kmet je postal vedno revnejši tlačan. Bežal je iz kmetije, če je le mogel, na kmetiji je nastala nezadovoljnost in vedno hujše sovraštvo do grajske, samostanske in druge bodisi posvetne, bodisi duhovniške gospode. Cerkev se je bogatila. »Črna smrt«, grozna bolezen je v Evropi hudo razsajala, katoliški duhovnik je bogatel ob smrtni postelji, na katero je metala ta kužna bolezen tudi bogatejše. Katoliški duhovniki so živeli v bogastvu razkošno, razuzdano, bili pa so še tudi neuki, zane-marjali so cerkvene opravke.

Meščanstvo je odpiralo vrata k svobodi, k prostemu pridobivanju. Velike bogatije je dajala najdena pot v Ameriko, učenjaštvo je nastopalo v prirodoslovju, iznašlo je smodnik, ki je podiral gradove, iznašlo je tisk, ki je podiral gradove nevednosti ter olajševal promet mej ljudmi; na kmetiji je vrelo zaradi prevelike tlake, davščine in nesvobode. V mestih pa je meščan silil iz zadruge v prosto pridobivanje, katero je cerkev zabranjevala s prepovedjo jemanja večjih obresti, z jerobstvom nad vedo,

nauki. Že v 15. stoletju prihajajo mej nas iz Nemškega razni revolucionarji, ki se imenujejo Valdenzi in drugače, pa tako, kakor v Nemčiji, na Francoskem in v 16. stoletju se nosi kakor na Nemškem raztrgan čevelj tudi na slovenski kmetiji okolo, ž njim se kliče kmet v revolucijo. Leta 1525. se tiskajo oni, tudi na Slovenskem znani 12 členi, ki vsebujejo zahteve nezadovoljnih kmetov — in ki zahtevajo človekavredno življenje, odstranitev tlake, desetine, vrnitev odvzetih travnikov, host, pravico do lova, ribištva, pravosodstvo po stari navadi, odstranitev tujih juristov, tujega prava. Kmeti se sklicujejo na Kriščeve besede, na sveto pismo, zahtevajo, da se njih zahteve sodijo po predpisih sv. pisma. Bile so skoraj samo gospodarske zahteve; osvoboditi so se hoteli kmeti svoje gospode, priti na prostor na solncu.

Zahtevali so kmetje v teh 12. členih tudi, da občine izvolijo in odpustijo iz službe duhovnike, katerim se plača majhna plača, prihodki desetine pa se porabijo za reveže.

Meščan je vedno gledal srpo na bogastvo tlačanske gospode, kralji so hoteli osvoboditi se te gospode, manjši kralji so hoteli ropati druge, da pridejo do več zemlje, večje moči. Vse gospodarstvo je bilo razvezano in razvijalo se je k temu, da se odvzame tlačanski gospodi moč nad kmetom in v prosto pridobivanje. Revolucija je buknila tudi pri nas, ko je Luther nastopil. Ta veliki nemški talent ni videl, da se pripravlja drugo gospodarstvo, gospodarstvo svobodnega pridobivanja, ki zahteva prosto lastnino zemlje in drugih dobrin, ter svobodnega človeka na kmetiji; Luther je živel dolgo v svoji stari veri. Sicer je učil: da se naj množijo proste kmetije in manjša obrt trgovine, (»Ackerwerk mehren und Kaufmannschaft mindern«) ali za praktičnost ni imel mož smisla. Luther tudi ni razumeval kmetskih gospodarskih teženj; proti ustajam kmetov je grdo ravnal, pisal je, naj kdor le more, bode, bije, davi, roparske kmete, in fanatične besede meniha iz tristo let prej nastalih revolucionarnih nastopov Albižanov so se glasile tudi iz ust Luthra: »Pobijte vse,

bog bo že spoznal svoje.« Tudi Melanchthon, učenjak luteranske reformacije, ni razumel zahtev kmetov.

Ta gospodarska revolucija se je vršila tudi na vsem Slovenskem. Še leta 1575. je velika ustaja ob Posavju gospodarska revolucija kmetov. — Calvin, Zwingli, reformatorja v Švici sta boljše spoznavala gospodarstvo tedanjega časa, dasi v Švici ni bilo grajščakov. Švicarji so od nekdaj bili precej svobodni kmeti, imeli so pa bogate katoliške duhovnike, imeli bogataše, ki so vlekli precej koristi iz kmetije. Ali v švicarskih mestih se je razvijala meščanska obrt v prosto pridobivanje, zadruga, ki so to omejevale, izločale svobodno konkurenco, so bile na potu, katoliški duhovnik je bil bogat in jemal kmetu zemljo, — in tedaj je tudi tukaj zahtevalo preminjajoče se gospodarstvo druge oblike in ker so se bogati posestniki branili, je prišlo do revolucije. Ven iz služnosti, ven na prosto in od druge strani nasprotovanje tem naporom! In premembam gospodarstva mora slediti verstvo. Iz gospodarstva klije vse drugo. »Lakota in ljubezen vzdržujeta večno vrvenje.«

Na vsem Slovenskem smo bili od leta 1525. luterani. Pa vsi slojevi. Na Kranjskem so bili le trije grajščaki ostali katoliki, na Goriškem štiri, na Koroškem in Slov. Štajerskem 4—5. V Ljubljani se niso brigali za procesije katoliških duhovnikov, ali se protivili njih izvrševanju, izobešali so konjske koce mesto preprog iz oken. Imeli smo svojega Primoža Trubarja. Storil je mož velikansko delo. Rojen na Rašici na Dolenjskem, je umrl leta 1586. kot protestantovski župnik v Derendingu na Württemberškem, kakor zgodovinar reformacije na Štajerskem dr. Losserth o njem piše: »kot zvest svetovalec, zaščitnik in očetovski prijatelj slovenskih dijakov na Nemškem ter evangelične književnosti in cerkve svoje slovenske domovine.«

Veliko dobrega je storila reformacija v Angliji, Nemčiji, Franciji. Ni bila le verska prekucija, klila je iz preminjajočega se gospodarstva. Nova gospodarska faza, tej odgovarja drugo duševno naziranje, drugo bogočastje. Najprej se dogaja ta revolucija na Angleškem, kjer

se razvija najprej kapitalistično gospodarstvo. Rezultat teh reformacij je, da so angleški protestanti ustvarili velikansko kapitalistično gospodarstvo v Ameriki in doma na Angležkem ter Nemci pozneje na Nemškem, da so francoski hugenoti, izgnani po zmagujočih katolikih, bili najboljši delavci v kapitalistični tvornici in veliki učenjaki, da so protestanti najboljši gospodarji, bodi da živijo kompaktno vkup, bodi raztreseni mej katoliki, da je katolik proti protestantu inferiornejši delavec. »Revolucija je več kakor strmoglavljenje kake vlade. Ona je predramljenje človeške inteligence, postoterjenje iznajdljivega duha, ona je zjutranja zarja nove vede, — vede Laplaca, Lamarka in Lavoisier-a,« piše Kropotkin. In zgodovinar Lamprecht piše o luteranski reformaciji: »njeni znaki so: osvobojenje od vezi srednjeveške pobožnosti, srednjeveških verskih in cerkvenih oblik, kateremu sledi zmaga pameti. V razvoju umovanja se dosega višja stopinja. Sklep po analogijah ni več zadosten, induktivno sklepanje zrašča iz analogije in kauzaliteta odkriva čudež. Pričeta znanost narave se zoperstavlja pojmu čudeža, pa s težavo in v vednih bojih proti raznovrstnim protivljenjem. Ali vseeno kaže stoletje reformacije velike pridobitve v dušnem stanju. Pred vsem: posamezni človek, zdaj otrok krščanskega boga, se bavi s svojim nebeškim očetom prosto; posredovanje duhovništva, svetnikov in svetnic se je odpravilo in še več: posamezni človek se je prvikrat po dolгих stoletjih ogledaval okolo s prostim očesom po bogatem svetu, si z naravno lučjo pameti skušal razsvetiti svet; nastalo je prirodno pravo, novo verstvo in nauk naravne izgoje.« Ali zgodovinar Treitschke: »To je veličina protestantizma, da ne strpi protislovja mej verskim in nravnim življenjem, ki zahteva: kar si za dobro spoznal, to priznavaj in po tem ravnaj.«

Kdo ve, ako bi ne bili Slovenci, Hrvati, — te so tudi budili slovenski reformatorji, — postali veliki gospodarji kot protestanti, ker bivali smo ob važnem Jadranskem morju! Škoda pa, da smo bili luterani; ako bi bili postali Calvinisti, bi drugače prišlo. Luther je pridigoval,

da je treba ubogati tudi krivično gosposko, Calvin je vzgojal trše glave. (Poglejmo n. pr. Madjare). Najboljše tedanje vojskovodje so imeli slovenski luterani, v bojih s Turki izvežbanega kmeta in meščana-vojaka; vojske proti Turkom so stale ogromne svote, od drugod je bilo malo pomoči, papeži so metali velikanske svote v Avstrijo, da se zajezi protestantovska povodenj iz naših krajev v Italijo, — Nemčijo, Francijo so že imeli zgubljeno — in našel se je neumnež na Nemškem, ki je razlagal novo vero tako in svetoval našim ljudem, da se ne smejo upreti protireformaciji in škof Tomaž Hren v Ljubljani, energični meščanski človek je lahko sežigal prvo slovensko knjigo v naših deželah. Bil je tudi cesarjev namestnik v Gradcu. Naši grajščaki so bežali in tudi bogatejši meščani, ko se je ojačil nevedni, razuzdani katoliški duhovnik, ko ga je tuji jezuit spravil zopet na noge. Dosti naših najboljših ljudi se je izselilo, ko se je začela protireformacija v naših krajih.

Vsako izseljenje jemlje narodu dobre človeške moči. Dobre moči zraščajo v več generacijah in so redke. Prišli so nekateri Slovenci iz tujine nazaj, nekaj jih je ostalo v tujini in prišlo do veljave; ali doma se luteranstvo ni dosti poznalo v gospodarskem razvoju, ker so se izselile najboljše moči iz vseh slojev in posebno bogatejši iz meščanstva. Drugod je pripravilo energične in podjetne ljudi. Saj je reformacija tudi pregnala gnjilobo tedanjega katolicizma med duhovniki in spravila vsaj katoliško duhovenstvo do pametnejšega življenja. Med katoliškimi lajiki pa reformacija pri nas ni pustila mnogo sledov. Katoliki danes sami priznavajo, da so reformiranci boljši gospodarji kot oni. Tudi v krajih, v katerih živita protestant in katolik v isti deželi, je protestant bogatejši. Statistika prihodninskega davka to jasno kaže. Verstvo se je tu pokazalo kot organizatorična moč: škoda, da pri nas ne, dasi smo bili skoro sto let luterani. Po reformaciji bi se moralo pri nas gospodarstvo razvijati v kapitalistični smeri, kakor sem to načrtal zgoraj; vse je bilo za to pripravno. Premoga dosti, železa nekaj, dosti surovin, trgovsko razpoloženje v ljudeh in Ja-

dransko morje! Naš meščan je dopuščal jezuitom ustvarjati gimnazije, študirati je dal kmet svoje najboljše glave v lemenatih, meščan svoje sinove za uradnike. Realk, tehnike ni, in nič šol za kmetijske vede! Najboljše glave tedaj odtegnjene gospodarskemu razvoju, ki je zahteval šolanje v realijah, na tehniki, v trgovini, v naprednem kmetijstvu.

Grajščaki so v drugih narodih zapuščali kaj prida premoženja, ko jih je kapitalistično gospodarstvo metalo iz prvih mest in prevzelo na tlačanski kmetiji akumulirano premoženje; naši meščani so malo dobili. Še tistih večjih odvezninskih svot, katere so dobivali naši grajščaki po letu 1848, niso doma porabljali, temveč po večjem potrošili v tujih krajih. Drugod je grajščak začel moderno kmetovati, učil se je, silil vlade, da snujejo poljedelske višje šole; našemu slovenskemu to ni bilo nič mar. Drugod so grajščinska gospodarstva ohranila tudi z drugimi delavci, pri nas je šla in hodi grajščina za grajščino v razparceliranje. Dobro je to, kmet dobi več zemlje, ali to kaže, da izumira stan, ki je torej bil presneto mehak. Drugod je dajal grajščak absolutističnim kraljem in tudi konstitucionalnim dobre višje vojake, višje uradnike, pri nas je že dolgo vse mrtvo. V tem oziru so jaki Hrvati. V luteranski dobi so se oglašali v naših deželnih zborih jako energični grajščaki; tudi to je pozneje minulo. Prav tiho je zaspal naš grajščak. Zdaj se okleplje, kar ga je še, katoliških duhovnikov. Ti mu bodo držali luč, ko še gredo njega zadnji ostanki iz sveta. Ko pade fideikomisna vest, bo šlo z njim hitro h koncu.

Oglej ni storil svoje dolžnosti, položimo tje tudi naše graščake.

Ali tam doli ob morju je Trst. Kako lep je pogled nanj! Tukaj je delal Slovenec, tukaj je dolgo časa v srednjem veku prevladoval Jugoslovan, ali ko je pojenjal sijaj Benetk, so Lahji prišli v to пристanišče. Jezik Lahov je moral obveljati. Ladje so vozile daleč in prihajale sem od daleč. Toda naše slovensko narečje je zgorelo na Hrenovih grmadah, nikdo ni več pisal, čital in tiskal v njem, ni se uveljavilo v trgovini in javnosti. Uveljavilo pa se

tudi ni nobeno drugo jugoslovansko narečje. In tako je prevladal Lah v trgovstvu. Trst je trgovsko mesto, trgovcev v njem najvažnejši človek, ta mora imeti jezik, s katerim lahko izhaja na daljnih potovanjih. Ali v Trstu je toliko trgovcev in drugih meščanov, ki so južni Slovani, je toliko slovenskih delavcev, je še okolica slovenska in hrvaška.

S tem sem podal obris gospodarskega razvoja, kakor se je dogodil v Evropi in tudi na Slovenskem.

II.

Stal sem nekoč na verandi prekrasnega gradu v Devinu, ob morju med Trstom in Tržičem. Najlepša panorama se podaja tu človeku. Doli pod nogami Jadransko morje, daleč, daleč, dokler sega oko, na desno Oglej, na levo Trst. Ali je kaj na Slovenskem toliko vredno, kakor ti kraji, to morje! Ali ni nemara stal Gregorčič tukaj, ko so mu potekli izpod peresa verzi:

»Naš bil nekaj je ves ta raj,
Očetom našim domovina.
A zdaj zatrt je tod naš glas,
In tuji krog zvene glasovi.
Tuj trg in grad,
Tuj ves je kras.
Oh, — naši so samo grobovi.« —

»Moje truplo zemlji, moje dušo nebesom, moje srce izročam večnemu Rimu«, je dejal irski katolik O. Connel. Ali se ni tako tudi glasilo skozi vso zgodovino Slovenstva, razven najlepše strani iste, luteranske dobe? Ali ni lepšega razgleda v bodočnost? — Jadransko morje! —

»Narod meri svoje moči z drugimi narodi in z zemeljskimi, naravnimi močmi, to je, moč naroda se meri z njemu sorodnim življenjem in s tujo mu naravo. V tem boju leži vsa vzgoja narodov. K zemeljskim močem spada tudi moč morja. Morja je 72% zemeljske oble, kopnega je le 28%, (366 milijonov km² morja proti 144 milijonov km² kopnega). Morje je izvor politične moči vsakega naroda, ki se mu zaupa. Ono ne obogača samo po morski trgovini izdatnejše ko s trgovino na kopnem, morje tudi razvija splošne moči ob njem bivajočega naroda, ker ga vedno sili k večjim naporom za obrambo in razširjenje svojega življa. Ob morju se je začela prva civilizacija, od tam je napredovala v osrednje dežele.

Kar ima pokazati svetovna civilizacija lepega v umetnosti, se najde v deželah ob morju. Lepše, bogatejše življenje in največje čine človeškega poguma je vzgojilo morje. Od Feničanov, Grkov in Rimljanov najdemo ravno pomorske narode kot avantgardo vse človeške civilizacije. In morje je prinašalo tudi svobodo, na njem se je gibal človek prosto. Izpostavljen tisoč nevarnostim, je postal človek na njem pogumen, ker je zrl smrti vsak dan v lice in vedno mislil na to, kako bi ji ušel. Velikanske širine in daljave so mu širile prsi ter utrjevale živce; vozil je vedno dalje in dalje do neznanih mu krajev. Napredek ved se ima zahvaliti največ mošnjarjem. Ne samo trgovina ob morju, tudi živila, ki jih je morje dajalo, so redila obmorske narode dobro in jim dajala novih moči za gospodarstvo čez druge.« (Fried. Ratzel.)

Vozaril sem se na lepi ladji doli do Kotora, videl važnejša mesta ob morju v Dalmaciji, prevozil Hercegovino, Bosno in Hrvaško; uvidel sem, da ne smemo Slovenci obupati. — Ali je ta svet tu doli lep! — Ljudje zdaj potujejo, potovanje ne stane dosti in je nekaj v sedanjosti vzgoji in omiki, kar zahteva, da se gre pogledat po svetu. Tu doli naj se potuje! In velik je ta južni svet ob Adriji. Ta svet je kultiviral Feničan, Grk in Rimljan, ta svet je bil italijanskim trgovcem, posebno pa Benečanom vir, iz katerega so črpali bogastva. Slovan se ni mogel povzpeti na njem do tega, kar zovemo bogastvo narodov. Če izvzamemo bogate Dubrovničane v srednjem veku, najdemo vse druge Jugoslovane v srednjem veku odvisne od Benečanov in drugih Lahov, Turkov, Madjarov; južni Slovan bje boje laških trgovcev na kopnem in na morju, vodi njihovo brodovje po Jadranskem in drugih morjih, on ropa in kmetuje za nje, on daje svoje hrastove hoste za stebre njihovih palač v beneških lagunah in drugi les za obmorska mesta, njegovi sinovi dopolnjujejo prebivalstvo obmorskih mest na Adriji. In kako dobro bi znal Jugoslovan sam gospodariti, kako bogastvo si pridobiti in ž njim okrasiti svoja mesta, kaže nam bogati slovanski Dubrovnik, ki je še danes najlepše mesto na slovanskem Jugu. Dubrovničani so bili repu-

bličani, to je že nekaj; njihovi vodilni ljudje so imeli nepogljiv značaj in hoteli so dobro živeti, kakor bližnji Benetčani, ki so z njimi tekmovali za nadvlado nad feudalno kmetijo v Istri, Dalmaciji, Hercegovini, Bosni in Hrvaški. V napredovanju Dubrovnika je tudi nekaj dela pravih Italijanov, ki so vedno živeli v tem mestu in po vsej Dalmaciji, kakor pri nas Nemci. Na potovanju skozi te kraje se Slovencu sili vprašanje, zakaj si nismo mi Slovenci in isterski ter dalmatinski Hrvati, ki smo živeli ob morju, iz svojih moči pridobili kake večje omike, bogastva, zakaj nismo kaj posebnega podali svetovni kulturi? Govori se o feničanski premetenosti v trgovstvu, o grški umetnosti, o rimljanski kreposti na teh zdaj jugoslovanskih tleh; Benetke in druga italijanska mesta v obližju so slovela že v srednjem veku kot močne, bogate državnice, katerih bogastvo je stvarilo še danes občudovanja vredne stavbe in čudeže umetnosti. Ta ali oni večji slovanski talent se nahaja poitaljančen, ali slovanskega pokreta ni dosti zaslediti v gospodarskih in družnih kulturnih razvojih srednjega veka in sedanjega sveta. Ali je južni Slovan inferiornejša rasa, ali nima višje duševne sposobnosti in zmožnosti? Sedanji svet govori in piše le o rimski jakosti, grški umetnosti, nemški pridnosti, angleški eneržiji in stavlja vso zdajšnjo kulturo na račun teh narodov, tako, da bi bila rasa neki merodajni činitelj v razvojih narodov. Komaj še pridejo pri tem naštevanju nekateri Romani, kakor Francozi in Italijani v upoštevanje. — Morebiti je dobro, ako Jugoslovani to vprašanje študiramo, morebiti pridemo do sredstev, katera bodo naša dela pospešila, katera bodo ves naš narodni boj za obstanek in razvoj postavila na prave podlage in bomo gotovejše gledali v bodočnost. Vprašajmo v tem oziru kulturne zgodovinarje, vprašajmo sociologe, prirodoslovce, narodne ekonomе, morda najdemo razlago za to, zakaj nismo dosegli mnogo južni Slovani v preteklosti, zakaj smo taki v sedanjosti in kaka nam bode bodočnost.

Zgodovina vseh Jugoslovanov je v preteklosti precej taka, kakoršna je bila zgodovina Slovencev. Feudalna

kmetija in zaostalo razvijanje rokodelstva in obrti meščanov, bolj siromašno razvijanje mest; trgovina, ki je v srednjem veku stvarjala največja bogastva in v prvi vrsti povzročila razvoj kapitalističnega gospodarstva sedanje dobe, je bila v jugoslovanskih krajih po večjem v rokah Italijanov, ki so tudi v teh krajih imeli trdne postojanke. Kmet je bil reven, izsesan po močni cerkveni hierarhiji in grajski gospodi; ta je dobro živela in zapravljala pridobitke tlačanske kmetije po zimi v večjih italijanskih mestih. Malo brige najdemo v tedaj vodilnih ljudeh na naši zemlji za trgovino, za razvoj, kakor ga je posebno povzročalo bivanje blizu in na obali Jadranskega morja.

Veliki uspehi, katere so dosegli v življenju Angleži, Nemci, Francozi, Italijani, je napotilo zgodovinarje, sociologe, narodne ekonome, da so vprašali, ali ni rasa kakega ljudstva merodajna, ali ni vsaj podpirajoči činitelj v razvoju kakega naroda? Pojem rase razlaga Chamberlain tako-le: »Rasa mi je stopnjevanje gotovih važnih znakov pri večini kakega naroda, ki ga usposablja do izvanrednih činov, rasa mi je ono vznešenje vsega svojstva, katero se doseže v gotovih pogojih seksualnega spojenja, v križanju ali sorodstvu, tedaj pa brez izjeme in z gotovostjo naravnega zakona.« — Ali drugi pisatelji: »V rasi in geniju se razločajo posebne naravne sile, ki v občem biološkem procesu zgodovine narodov nastopajo s posebno močjo v važnih časih.«

Imeli so učenjaki hude peresne boje posebno z židovi, katerim so naenkrat začeli odrekati vse višje duševne in čustvene zmoglosti. Pisalo se je o indogermanski rasi, o arijcih proti semitom. Nahujskali so v tem oziru tudi Nemce proti Slovanom. Ko se je dokazalo, da indogermanske rase ni, da znači ta pojem skupino več in različnih narodov, pripisovalo se je potem germanski rasi vse dobro v Evropi in hoteli so najti v vseh večjih duševnih delavcih vseh evropejskih narodov germansko kri, raso. Ali v tem so vsi raziskovalci edini, da je rasa kakega naroda pomembna za njegov razvoj. Hoernes piše: »Priznavam rasi največji upliv na kulturo kakega naroda in prepričan sem, da povzročujejo kulturo na-

rodov v prvi vrsti telesne in duševne lastnosti dotičnih ras.« — Kulturni historik Klemm (v prvi polovici 19. stoletja) deli narode v aktivne in pasivne. V aktivnih narodih prevladuje volja, stremljenje po vladanju, samosvojost, svobodoljubje. Aktivni narodi stremijo dalje v široki svet, so neumorno delavni, njim je prirojeno, da preiskujejo vse prikazni narave, da dvomijo, pa tudi energično izvedejo, kar spoznajo za pravo. Aktivna narodi so bili: Perzi, Arabci, Grki, Rimljani, Germani. Ti narodi so potovali, so na svojih potovanjih stare države razbijali, nove ustvarjali, bili pogumni mornarji, pri njih je bila svoboda v državnih ustanovah. Takí narodi mislijo, preiskujejo; vede so pri takih narodih v číslu mesto slepe vere; pri teh narodih se gojijo vede, umetnosti. Njih domovina je v zmernem obnebjú, iz katerih so si druga obnebja pridobili, zavladali nad njimi. Kot člane pasivnih narodov šteje Klemm one, ki so še sedaj samo kmetje, na pr. Kitajce, Mongole, črnce in morebiti, pravi, se morejo prištevati tudi Slovani med pasivne narode; v naštetih narodih bi bili še ostanki pasivnih pranarodov (Urvölker), katere so grške in germanske čete podjarmile. Značaj pasivnega naroda po Klemmu je: »Povsod se najde pri pasivnih narodih neka miroljubnost, ki rada ostaja na enkrat pridobljenem svetu; ti narodi ne stremijo v daljavo; jezera in reke, ki služijo aktivnim narodom za ceste, so pasivnim meje, čez katere se ne podajajo. Pasivni narodi živijo miroljubno pod uplivom duhovenstva, vladajo jih starešine, bogataši, ki izhajajo iz ljudstva, ali pa jih vladajo tujci. Pasivni narodi so tudi kaj iznašli, ali ostali so pri prvih iznajdbah. To je posledica njihove duševne mirnosti, ki ne raziskuje in ne napreduje rada. Pasivni narodi imajo kako vedo, umetnost, ali manjka jim živa veda in prava svobodna umetnost. Aktivnih ljudi, narodov je manj, isti nastopajo v zgodovini pozneje, ali aktivni narodi prevzamejo po pasivnih započeto kulturo in jo nadaljujejo, izpopolnjujejo. Kmetško delo prepuščajo ti aktivni ljudje pasivnim narodom, sami pa se ukvarjajo z vojaškim vežbanjem, mornarstvom, trgovino.

Francoski učenjak de Lapouge išče razliko ljudi v oblikovanju glav in barvi las, v velikosti telesa. Po njem imajo vse dobre lastnosti dolgoglaveži, (dolichocephali) belolasi in veliki ljudje, kratkoglavneži (brachycephali) brinetni, manjši ljudje se naj štejejo med pasivne rase. Ta pisatelj deli ljudi tako: homo europeus, alpinus in mediterraneus. Nastala je politična antropološka šola, ki je v Germanih našla vse lastnosti najboljše rase; ker se je za njo potegovalo nekaj veljavnih mož, kakor Renan, Chamberlain, Dühring, so se že precej razširili nauki te šole. Chamberlain v svoji knjigi: »Temelji 19. stoletja« pripisuje Nemcem vse dobro: »Vsi možje, ki so od 6. stoletja naprej nastopali kot pravi stvaritelji usode človeštva, dostikrat snovatelji držav, bodisi kot iznajditelji novih misli, originalne umetnosti, pripadajo Germanom. Kar Arabci (ti so semiti) stvarjajo, živi le kratek čas, Mongoli razdirajo, ne ustvarjajo nič; veliki Italijani srednjega veka so izhajali iz lombardskih in gotiških rodov, ki so se naselile v severni Italiji; na Španskem so bili zahodni Goti merodajni. Germani upeljejo novo civilizacijo, novo kulturo. Od 12. stoletja naprej: iznajdbe tiska, kompasa, topov, porabo para in elektrike. — Veliko trgovino, osnovano na podlagi poštenosti, so osnovali Germani.« — German bi bil tedaj najboljša rasa na svetu. German je res talentiran človek, pa v njegovi zgodovini ni vse tako lepo, kakor pišejo njegovi občudovalci in dokazuje se, da je razvoj nemštva posledica občega zgodovinskega in gospodarskega razvoja, da ni govoriti o kaki plemenitejši rasi ali da bi bila le Nemcem prirojena genialnost in idealnost. In res se iz zgodovine Nemcev lahko dokazuje vse dobro in slabo kakor iz zgodovine drugih narodov. Zgodovinarji dokazujejo, da so bili pred Germani, Slovani in Romani v Evropi ljudje, ki so že poznali obdelovanje zemlje in tudi že rabo rud. O teh je tudi dokazano, da so marsikaj dobili iz Azije ali iz dežel na obalah sredozemskega morja. Ta kultura v Evropi je bila navadna kmečka, pa kakor piše Hoernes, pod nivojem kake večje kulture. V orientu so bile že tedaj velike kulture, tam so imeli krasne templje, palače in ceste, mostovi

so podpirali promet. In vsa ta kultura je uplivala na Feničane, Grke, Rimljane, in iz velikih kultur teh narodov se je dosti ohranilo Nemcem, Romanom in Slovanom, dasi se je iste dosti pogubilo v vrvenju pri selitvi narodov v prvih stoletjih po Kristovem rojstvu. Res so Germani (Angleži in Nemci) ustvarili veliko kulturo, ali bili so v dobrih razmerah: zmota pa je, da je vse, kar ima sedanja velika kultura, staviti na račun Germanov. Pri vseh evropskih narodih se najdejo lastnosti, kakor jih imajo Nemci, dobre in slabe; monopola na vse dobre in najboljše nima nobeden narod in vsi narodi so sodelovali na velikanski zgradbi, ki jo imenujejo evropsko-amerikansko omiko. Nemcem in Angležem gre doslej prvenstvo v največjih zmagah človeškega duha, ali v naravi se nič ne zgubi in kulturni elementi prejšnjih orientalskih in evropskih kultur so uplivali tudi na Germane; veliki židovi so tudi pripravljali tla tem arijcem in ako upoštevamo, koliko je v Nemcih slovanske krvi, se ne more z vso gotovostjo izreči, da je plemenitost nemške rase pred drugim povsem jasno dokazana. Ako bi rasa kakega naroda vse vstvarjala v njegovi zgodovini, potem bi bili res Germani (Angleži in Nemci) šteti med prve narode in ako bi bila rasa konstanten činitelj, ki se nikdar ne spreminja, potem bi bilo to jako žalostno za druge narode, ki dozdej še niso pokazali v toliki meri, kakor Germani, svojih talentov, dobre rase, dobrih lastnosti. Ali temu ni tako. Resnično je, da se posamezni ljudje in narodi razločujejo po talentu, duševnosti, pa tudi po čustvovanju; toda te različnosti ni šteti samo na račun rase.

Gotovo je, da upliva na razvoj posameznega človeka kakor na vsak narod kakovost zemlje, obnebjja, v katerem živi. Sociologi, ki iščejo zakone, po katerih se razvijajo narodi, imenujejo to »milje«. — Na razvoju v vedah, v tehniki, gospodarstvu, umetnosti, veroizpovedanjih upliva vse, kar obdaja človeka, narod: hrib in dolina, morje in kopno, puščava ali plodovita zemlja. Ali da bi milje na vsak narod jednako uplival ali da bi ves upliv na njegov razvoj bil iskati v miljeju, to se tudi ne more trditi. Razni narodi so zaporedoma posedali isto zemljo in

živeli na njej delj časa, pa so le različno nastopali v zgodovini. Španska je za to najboljši primer. Kartażani so na njej razvili lepo kulturo, vzhodni Goti so ostali divjaki na njej, Arabci so razvijali na Španskem najlepšo kulturo že v 9. stoletju in sedanji Španci so, dasi talentiran narod, z izjemo bogatije, ki so jo dobivali v 16. stoletju iz najdene Amerike, zaostali in so danes najbolj zaostal katoliški narod v Evropi.

Milje učinkuje na narod, pa tudi narod na milije. Talentiran narod napravlja kanale, kjer ni rek, pripravlja pristanišča, kjer jih ni, išče v zemlji rude, izreja boljše rastline in živali.

Moramo pa se tudi ozirati na to, kar piše Mach: »Rasa narodova se ima upoštevati, pa nerazsodno je, ako se tej vse dobro pripisuje. Ako bi imeli le to, kar nam dajeta pokolenje in rojstvo, bi bili še vsi barbari. Individualni razvoj še ni končan z rojstvom, ker se še le tu intelektualni in etični razvoj začenjata. Vsak je na sebi skusil, da se ni doživelo kaj posebno čustvenega ali duševnega brez sledu; vsak lahko oceni, koliko je pridobil od svoje kulturne sosesčine, od živečih in že zdavno mrtvih rodov, ki so uplivali na njegovo mišljenje, čustvovanje in voljo.«

Sociologi imenujejo te činitelje: tradicijske vrednosti; kar je dobrega po rasi, pa imenujejo prirojeno vrednost. K tradicijskim vrednostim štejejo: jezik, vzgojo, literaturo, verstvo, vso že doživljeno zgodovino, vede, omiko, državne ustanove, obrti, umetnost, skratka vse, kar se zove civilizacija, kultura. Ako se ti činitelji dobro razvijajo, imajo tak upliv na ljudi, da mu ni uteči. Ta činitelj se lahko prenaša od naroda na narod, to prenašanje, ki spelje kak zanikern narod v kratkem času čez več stopinj razvoja, se lahko vrši tudi s silo. Citiram teologa-učenjaka Harnacka: »Nikjer se ne da z vso gotovostjo razločiti, kaj gre na račun rase in kaj na račun tradicije, zgodovine, katero je doživela kaka rasa. — To, kar imenujemo naroden tip, je povzročila zgodovina dotičnega naroda in rasa. Na primer: kitajski tip, katerega ima več sto milijonov ljudi, ni toliko posebnost kake rase, kolikor zgo-

dovinska pridobitev, prenešana na ljudstva različnih mas. Ta molčeča ubogljivost, zapostavljenost posameznika za družino, pridnost, resignacija in požrtvovanje posameznika — vse to je izhajalo iz verstva, družabne razdelitve in vzgoje kot moč naravnega zakona. Ali ker so te lastnosti pridobljene, se dajo prenašati in so se prenesle na toliko različnih ljudstev. Vidimo torej, da je tak tip prenesljiv. Malo desetletij, malo generacij je treba, in tip je dovršen, on označuje dotično raso in jo podvrže svoji posebnosti.« — Tudi socialne razmere, v katerih človek živi, uplivajo na njegovo vedenje. Kmet, delavec, učenjak in duhovnik se poznajo že po zunanem. Kdor živi dalje časa med kakim narodom kot tujec, postaja v zunanosti sličen ljudem dotičnega naroda. Ali tudi njegova notranjost se je spremenila. Gospodarska opravila dajejo ljudem posebno mišljenje. Trgovci mislijo po vsem svetu jednako, kar se tiče njihovih trgovskih opravkov. »Kultura je velika delavnica, ki meče nebroj dejstev in idej v svet.« Danes se na Pruskem ponemčeni Slovenci ne dajo v nobenem oziru ločiti od pravih Nemcev. Narod posnemlje narod. V tem oziru uplivajo v sedanjem času kulture raznih narodov druga na drugo. »Ves naš materialni, duševni, etični napredek teži k temu, da se narodi zblížajo.« — Železnice, telegrafi, telefoni, mednarodna veda, politične, socialne uredbe, trgovina, industrija vodijo k temu, da je posnemanje tem lažje. In vse to spreminja duševno in čustveno življenje narodov. Miroljubni narodi se obogatijo, celo plemeniti narodi včasih zdivjajo. Slovani smo bili znani kot indolentni, nedelavni narodi in zdaj kažejo n. pr. Čehi čudovito delavnost, vztrajnost in visoko inteligenco.

Tudi političen milje upliva na narode. Rimljani so bili začetkoma kmeti; ko so začeli vojne s sosedi, so postali bojevite narave; kot republikanci so bili strogo pošteni, pod cesarji najhujši izkoriščevalci podvrženih narodov. Arabci so bili v svoji revni prvotni domovini nevedno ljudstvo. Nevednost je posledica revščine. V 8. stoletju zasedejo Arabci najboljši del Španske in tam razvijejo veliko kulturo. Kulturni zgodovinar Buckle je našel

med prvotnimi narodi v Ameriki v gotovem miljeju isto razvijanje, iste misli, kakor med narodi v Evropi. V tem oziru se lahko trdi, da vodi vse narode na svetu naravni razum in da ustvarja ta skoraj povsod jednako kulturo, ako je milje in drugo podano. V prebogati naravi so se ljudje lahko pomehkužili, ko so si enkrat ustvarili neko kulturo in je potem nastala stagnacija. Prevelika narodna revščina zavira razvoj, dasi utrjuje telesno žilavost in včasih tudi duševno. Dobro leži v sredini. Bogastvo pa je stvarjalo dosti lepega na svetu. Do tega vodijo posebni načini gospodarjenja. Kaj so imeli Feničani, Grki, Rimljani velike trgovine po morju in kopnem in kako neizmerno so se bogatili! To bogastvo pa je tudi pomagalo razvijati vse kulturne elemente. Grško-rimljansko kulturo danes po večjem poznamo. Ta kultura pojema, ko privihrajo Germani in razderejo mesta, ognjišča kulture, pa tudi središča trgovine in bogastva. »Glavna trgovska mesta so tudi središča civilizacije in kulture. Kjer si ni meščanstvo v stanju zagotoviti politične in duševne svobode, tam se ne more govoriti o visokem vzletu njegovega kulturnega dela.« To velja tudi splošno, ne samo za trgovstvo kakega naroda. Vzemimo bogastvo Amerike, in videli bomo, kako se razvija v tem bogastvu tudi kultura Amerikancev. Prav nadarjeni narodi so zgubili svojo visoko kulturo, ko so zgubili svojo svetovno trgovino, in prav neznatni narodi so se popeli do visoke omike, ko je veliki promet potegnil tak narod seboj. Saj se vidi v malem, kako je z omiko in bogastvom v sedanjih časih: kako zelo se razlikuje gospodarstvo v krajih brez železnice napram onim, koder teče železnica; tu se blagostanje in omika dvigata.

Seveda je treba tudi dotičnemu narodu politične moči med sosedi. Kakor hitro ta politična moč ne more varovati svetovne trgovine kakega naroda pred drugimi, je z njo in večjo kulturo pri kraju. »Rimljan sem«, to je pomenjalo ponosnega človeka in tako se glasi sedaj tudi iz ust članov visoko kulturnih narodov. Ako je narod bogat, mu širi zavest bogastva ponos, energijo, revščina pa tlači k tlom.

Torej ni rasa vse v razvoju takega naroda do višje kulture, zelo so tudi merodajni navedeni činitelji; narodu, ki še nima znatnega bogastva in z njim kulture, se ne more odrekati možnosti do dosege kulture in bogastva.

Omeniti je tudi, da podedovanje lastnosti v narodih ni brez važnosti. Dokazalo se je, da se podedujejo instinkti, spomin, navade, fantazija, razpoloženje k umetnosti, k posebnim vedam, čustvovanje, strasti, skoraj ves značaj prednikov. So celi narodi, ki so posebno nadarjeni za muziko, drugi za kiparstvo. V nekaterih narodih je posebno versko razpoloženje razvito in se podeduje naprej. Ker mešanje s heterogenimi rasami škoduje, pazijo narodnjaki takega naroda na to, da ostaja rasa čista. Da se podedujejo človeške lastnosti, tudi pozneje pridobljene, naprej od roda do roda, je dognana dogma prirodoslovne vede. Gre torej za to, kaki so bili predniki takega naroda, ali so nakopičili dosti dobrih lastnosti v svojem svojstvu in jih zarodili naprej in kako so se družili spoli.

Še ni dolgo, ko so bili učenjaki prepričani, da je dobro, ako se človeške rase križajo. Novejši antropologi so drugega mnenja in kažejo v tem oziru na križanje črnih in rdečih z belimi ljudmi. V Indiji in južni Ameriki kažejo križanja različnih ras, da bastardi nimajo dobrih lastnosti, vsaj v značajih niso dobri, in kulture taki mešani narodi ne spravijo naprej. Ti novejši antropologi kažejo tudi na Evropo. Ko so se zmešali stari, v kulturi visoko stoječi Rimljani z Germani in Slovani, so nastali narodi, ki dolgo niso zmogli kaj prida kulture. Temu križanju se pripisuje, da je bila vsa velika rimska kultura po tem zmešanju narodov z drugimi narodi več sto let kakor mrtva in se je še le začelo lepše življenje, ko so se ti mešanci skozi veliko generacij med sabo združevali in je tako nastalo zopet križanje v sorodstvu. (Inzucht.) Tako je nastalo barbarstvo, ko so prišli Goti na Špansko in tam deloma izgnali visoko kultivirane Arabce, deloma pa se z njimi križali. Grki so nazadovali, ko so se zmešali s Slovani. Na Ruskem so zmešane rase Nemcev, Slovanov, Tartarov-Mongolov in kulturni razvoj gre težavno naprej. »Bastard je slabši, ko njegovi hudobni stariši«. Dobro je le križanje, ako se

dogaja med sorodnimi in enakovrednimi rasami. V severni Ameriki je križanje med Angleži in Nemci dobro, tudi križanje s Francozi in Italijani, ne pa z Zamorci, Indijanci in Mongoli. (O križanju s Slovani se še nič ne omenja.)

»Pri križanju heterogenih pasem se lahko zvišajo individualne sposobnosti, ali generelne, instinktivne zmožnosti (značaj) se zgubljajo; slednje so pa potencialen moment, kateremu je pripisati vse veliko.« — »V čistih rasah je moč podedovanja večja; iz družitve ljudi čiste rase nastajajo geniji, veliki talenti, ki spravljajo razvoj kulture naprej in so voditelji narodov.«

To bi bili tedaj činitelji, ki neposredno uplivajo na razvoj človeka in ljudstva. Uplivajo pa na podlagi gospodarstva. Človek rabi za svoje preživljanje stvari, ki jih daje narava. Te stvari pripravlja za svojo rabo. Vse življenje, materialno kakor duševno in čustvovanje je po večjem odvisno od te priprave živeža. In človek skrbi že v razvitejšem stanu za to, da ima trajno stvari za preživljanje. To se pravi, da človek gospodari. »Gospodarstvo vsebuje vse delo in vse naprave, ki so namenjene preskrbovanju ljudi s stvarnimi blagari.« V tem so si učejaki, ki se pečajo s politično ekonomijo, zgodovino in sociologijo, edini, da je gospodarstvo »podlaga vsega razvoja človeka in družbe«. Gospodarske vezi se morajo priznati za temelj človeške družbe, proti katerim uplivajo vsi drugi činitelji le kot regulatorji zunanjih organizatoričnih oblik.« »Gospodarstvo človeka in družbe je podlaga, iz katere klijejo naravne zveze sorodnikov, rojakov, od njega je odvisen razvoj rase, odvisen razvoj prosto od ljudi ustvarjenih vezi, kakor zgodovinskih, političnih, verskih, državnopravnih vezi, katere stvarja omika, promet, posest, lastnina, pridobivanje. Vse pravo izhaja iz gospodarstva.« (Philippovich).

Veliki dobrotnik delavstva, dr. Karl Marx, ustvaritelj sedanje svetovne socialno-demokratske stranke, je trdil: »Vse produktivne razmere stvarjajo gospodarsko strukturo družbe, realno podlago, na kateri se dviguje juristična in politična vrhna stavba; tej podlagi odgovarjajo po-

sejne oblike družabne zavesti ljudi. Oblika proizvodjanja materialnega življenja povzroča tudi socialen, političen in društven proces življenja.« (Die Gesamtheit der Produktionsverhältnisse bildet die ökonomische Struktur der Gesellschaft, die reale Basis, worauf sich ein juristischer und politischer Überbau erhebt und welcher bestimmte gesellschaftliche Bewusstseinsformen entsprechen. Die Produktionsweise des materiellen Lebens bedingt den socialen, politischen und geistigen Lebensprozess überhaupt.) Marxov sodelovalec Engels je to formulacijo omilil, rekoč: »Politični, pravni, filozofski, verski, literarni, umetnostni itd. razvoj človeštva temelji na ekonomičnem razvoju. Ali vsi drugi razvoji reagirajo tudi vzajemno na razvoj ekonomične podlage. Ekonomični položaj ni sam na sebi aktiven vzrok in vse drugo le pasivna posledica, ampak postaja vzajemnost na podlagi ekonomične podlage, ki je v zadnji instanci merodajna ... Država ima po večjem slediti kretanju proizvodjanja, ali ona tudi reagira vsled po družbi ji dane samostojnosti na pogoje in izvršitve produkcije.« To sklepanje socialnih demokratov je tako zvano »materialistično-zgodovinsko naziranje«. S temi in drugimi nauki sta dva socialista Marx in Engels precej uplivala na poznejšo vedo o narodnem gospodarstvu in na učenjake tej vedi sorodnih strok. Gori sem enega citiral, ki drugače socializmu ni prijazen.

Gotovo je, da je gospodarstvo važen činitelj za razvoj vsega drugega v narodu. Orisal sem v začetku tega spisa zgodovino gospodarstva na Slovenskem. Tedaj si tudi lahko razjasnimo naš razvoj. In tedaj najdemo tudi v našem gospodarskem razvoju, da je v njem razvita v nekem stadiju delitev dela. Na feudalni kmetiji še ne, pač pa, ko nastane meščansko delo; v njem se vidi, kako posamezni zasledujejo posebne gospodarske smotre, in kako nastajajo razni poklici. Tudi pri nas nastajajo mesta in v njih razni obrtniki, ki tudi razvijajo svoje posebno pravo, obrtno, trgovsko pravo. Ti poklici, obrtniki imajo svoja posebna naziranja, ker vse motrijo iz stališča svoje obrti. V naši zgodovini najdemo stanove (»Stände«). »Skupnost koristi in dolgo trajajočih koristi stvarja kak stan.« Dosti

upliva pri tem premakljiva ali nepremakljiva posest. Ko se ločimo ljudje v narodih po posesti in lastnini, dobimo razrede (Klassen). Imamo različne razrede po kakovosti in velikosti premoženja; ker se je pa tudi razvilo delavstvo, ki nima nič nepremakljivega premoženja, imamo tudi že dva splošna razreda: posestnikov in neposestnikov. Stanovi si nasprotujejo ali se tudi večkrat zedinjajo v dosego kulturnih interesov; razredi so pa izraz izključno gospodarskih posebnih interesov in gospodarske premoči enega nad drugim; — zaradi tega ni sporazumljenja med njima. V razredih se razvija posebna razredna zavest, kakor v stanovih in ta zavest učinkuje v nastopih posameznega člana kakega razreda kot naravni zakon. Glede nastanka in učinkovanja te stanovske, razredne zavesti imamo posebno vedo, ki se zove sociologija. — V kratkih potezah načrtam to učinkovanje razredne zavesti. Ko zapusti kmet zadružno, komunistično gospodarjenje in ga zajamejo vojaško organizirani ljudje, nastane s tem stan gospodov in stan tlačanov. Prvi hoče gospodariti in izkoriščati tlačana, da mu dela in daje, kolikor gospod rabi. Ko nastanejo mesta, hočejo tudi meščani dobiti koristi iz kmeta in njegovih gospodov, hočejo tudi meščani priti do vlade; vlada daje moč čez druge. To pa se ne dogaja mirno; boji in sicer hudi boji nastanejo med stanovi in včasih se zbudi tudi kmet, ki hoče stresti jezdece raz svojega hrbitišča. To so stanovski, razredni boji.

Vse to se dogaja na široki gospodarski podlagi. V teh stanovskih bojih se razvije pravo. Seveda tako pravo, ki je gospodujočim stanovom koristno. Gospodarstvo se potem izvršuje v določenem socialnem redu, ljudje se ravnaajo po navadah, ki so se izcimile iz njihovega življenja v družbi in po zakonih, ki so jih dali gospodujoči stanovi. Družbovanje, ki se vrši ob veljavi pravnih navad in predpisov, imenujemo družabno življenje, družbo. Pri tem imamo tudi vprašati, kaj je država?

Ko nastane kmet in njegov voditelj, tvori ta zveza že državo. »Vsa in vsaka država je skupnost onih uredb, ki imajo za smoter gospodarstvo enih nad drugimi in to gospodarstvo izvršuje neka močna manjšina nad večino;

država je organizacija gospodarstva take manjšine nad večino.« Da zamore država delovati, si pridobi pravico zakonodajstva in pravosodstva, ki daje veljavo zakonom. Te pravice izvaja manjšina iz gospodujočih stanov. Iz mase državljanov pa prodirajo vedno nazori, da morajo biti državi podrejeni vsi stanovi in razredi, ker bi imela država varovati koristi vseh proti posameznikom; razmere posameznih družb bi ji imele biti podrejene. Tako urejenih držav še ne nahajamo dosti, povečjem so take, v katerih vladajo v gospodarstvu gospodujoči stanovi po svojih ljudeh nad služječimi stanovi. Bogastvo je merodajno. Povedal sem, da vlada v državi boj med stanovi za gmotne koristi. Ti boji imajo za smoter pridobitev državne vlade, ker državne vlade imajo veliko moč, uplivajo na razvoj gospodarstva v dobrem in slabem. Ako je v državi le eden narod, se bojuje ta narod na zunaj proti sosednim narodom za več zemlje in ljudi. Tudi v tej večji družbi je nagon, pridobiti več moči, več služječih. Ako je v kaki državi več narodov, je boj med temi za pridobitev vlade. Kateri narod ima svoje gospodujoče stanove na vladi, temu se godi boljše.

Princip boja za obstanek, kakor so naglašali nekateri že pred Darwinom in kakor ga je naglašal in dokazoval ta, obvladuje gotovo v glavnem nastanje človeka in družbe. Ta boj je brezobziren in ne pozna morale. Temu principu nasproti pa sam Darwin ni izključeval principa vzajemne pomoči med ljudmi in družbami; to je po njem druga tendenca človeškega razvoja. Pisatelji, ki jemljejo v poštev le boje človeka s sočlovekom za kruh in žensko in boje posameznih stanov teh družin za svojo veljavo, so našli, da se je v teh brezobzirnih bojih organiziralo delo in gospodarjenje, da je nastalo vsled njih naše sedanje veliko gospodarstvo ter visoko razvita duševnost nekaterih narodov, katera zmore vse naloge, in imenujejo to civilizacijo. »Kultura se zove vsako razvijanje danih duševnih potenc naprej.«

So pa tudi pisatelji, kakor knez Kropotkin, ki najdejo v vzajemni pomoči drug princip, drugo tendenco razvoja pri človeku in njegovi družbi in ki najdejo dosti kulturnega

delu v delovanju vzajemne pomoči, katera bi bila naravni zakon človeške narave. Ako abstrahiramo od delovanja in gospodarjenja posameznega človeka v kakršnikoli obrti, najdemo, da se kaže ta tendenca vzajemne pomoči tudi v življenju posameznikov in v življenju vseh državotvornih družb. Noben človek, noben stan ne more reči, da je sam kaj človeštvu koristnega storil, vse je delo vseh. »In vedno, kedar je imelo človeštvo pripraviti kako novo socialno organizacijo, ki se je imela prilagoditi kakemu novemu razvoju, je jemal njegov instinktivni duh elemente in velike poteze k višjemu vzletu iz vzajemne pomoči, te večno žive tendence. Nove gospodarske in socialne uredbe, v kolikor so bile stvaritve mas, novi etični sistemi in vere, vse so izhajale iz tega izvora in po etičnem napredku naše dobe se vidi, kakor bi se polagoma razširjal ta princip vzajemne pomoči od naroda do večjih združitev, tako da bo enkrat objemal celo človeštvo brez razlike verstva, jezikov in ras.« —

Sredi sedanjega svetovnega gospodarstva stoji stroj, ki stvarja za milijarde ljudi vse potrebne stvari. Ljudje, ki delajo okolo njega in z njim, so postali drugačni, kakor so bili delavci rokodelstev in drugih prejšnjih obrtnikov. Stroj jim daje vse drugačno delo, kakor je delo rokodelca; stroj jih družijo; pri njem dobivajo vse drugo naziranje, kakor vsi prejšnji delavci. Ta stroj jih tudi uči, da je nesmisel, ako se opazuje in še dalje trpi, da hodi okrog milijon raztrganih hrbtišč, milijoni srajc pa so nakopičeni v magacinih. Ti delavci najboljše spoznajo, da izhaja iz gospodarstva, katero je stvaril in ga ustvarja stroj, tendenca združitev; da se morata družiti delavec in lastnik proizvodnih sredstev, prvi, da si dobi boljše mezde in moči v državni vladi, drugi, da lažje proizvaja, da lažje drži odjemalce na vrvi, ko dobi v kartelih in trustih neki pregled čez potrebe gospodarstva v proizvodjanju in odjemanju. Kdor pogleda delovanje sedanje tehnike v gospodarstvu in delovanje trgovstva, ta lahko uvidi, kako skrbi gospodarstvo samo za to, da nastanejo socialistične tendence, da iz sedanjega gospodarstva **kljuje** neko drugo, ki bo v prvi vrsti uvaževalo tendenco vzajemne pomoči. Že v sedanji trgo-

vini je dosti mirnega komunizma, ki veže v vzajemnem delovanju in v vzajemni izmenjavi svojih materialnih činov vse narode. Trgovina pa tudi približuje vse narode s tem, da mirnim potom poravnava njihove nasprotno interese in jih tako druži.«

Der Glaube starb, ein neuer, wilder
Gesang umbraust das Ohr der Zeit.
Nicht frommes Ahnen, gläubiges Wähnen,
Nicht Mönchsgebet und Martertränen
Die Arbeit ist's, die euch befreit.

— — — — —
— — — — —

In:

Binde du, Arbeit, Land zu Land!
Füge du, Arbeit, Hand in Hand!
Herzen zu Herzen!
Siehe, zerspalten in tausend Risse,
Taumelt die Menschheit in 's Ungewisse.
Kein gemeinsamer Glaube eint,
Keine Menschenheitsonne mehr scheint
Tröstend am Himmel.
Menschenseele, so ganz entlaubt,
Menschenseele, die nicht mehr glaubt,
Glaube an's Schaffen!

(Wildenbruch.)

Vprašuje se pri vsem tem tudi, kaka oblika lastnine je v enem ali drugem narodu. V kmetu vseh sedanjih narodov je močno razvita zasebna lastnina; le nekaj izjem je: ruski mir in jugoslovanska zadruha, ki še živita. Ali o drugih velja, kar piše vodja francoskih socialnih demokratov Jaurés: »Zemljišče kmeta je kos njegovega življenja. Na njem je stala njegova zibel, ono leži blizu pokopališča, na katerem počivajo njegovi stariši in na katerem bo počival enkrat sam. In iz prostora pod lipo pred hišo lahko vidi cipreso, ki bo senčila njegovo zadnje spanje. Kmetovo zemljišče je obris in pojm domovine.«

In vendar prihaja tudi na kmetijo stroj in pomaga delati; kemiki pomagajo kmetu, ki prideluje danes v razvitejših krajih toliko živil, da ga ni več treba toliko kakor prej. Na Angleškem, Francoskem, Nemškem je

kmet komaj že 34% vsega prebivalstva. In ta kmet hoče postati učen delavec. Tudi v miren svet kmetije že prihaja novejšo gospodarstvo in ga prestvarja. Ako se kaka tendenca ne nahaja v gospodarstvu samem, je najboljša agitacija ne spravi med ljudi; ako pa nastopajo gospodarske zahteve, ni ugovarjati, ampak se je podvreči. »Vsaki gospodarski fazi odgovarja politična faza in nemogoče bo odvreči lastnino na zemljiščih, ako ni v razvoju nova oblika političnega življenja.« (Kropotkin). Med razvitejšimi narodi se poslužuje že kmet proizvodnih in konsumnih zadrug, ki ga bogatijo, ga delajo dovtetnega za vse novosti, ga stvarjajo neodvisnega in samosvojega človeka, ki ni več konservativna masa in protitežje napredujočemu razvoju gospodarstva ter kulture.

Angleški duhovnik Malthus je našel, da rastejo živila v aritmetični progresiji 1, 2, 3, 4, ljudje pa se pomnožujejo v geometrični, 1, 2, 4, 8, 16, tako, da se narod v 25. letih podvoji, ako ni posebnih uničujočih ovir. Zemlja se ne da poljubno pomnožiti in le ta daje prebavljiva živila. Kemija je vsemočča, ali prebavljivih živil dozda še ni ustvarila. Žalostna bi bila bodočnost človeštva, če bi imel Malthus prav. Kmetija izreja zdrave, krepke ljudi, mesto požira veliko človeškega materiala. Kar ima kmetija preveč ljudi, jih oddaja v mesta. (Zaradi tega je še doslej odločevala kmetija o veroizpovedanju in narodnosti meščanov, ker vodi reden tok ljudi iz kmetije v mesta, razun ako država ne kolonizira sama mest s tujimi elementi.) Rokodelstvo ne rabi v sedanjem gospodarstvu več dosti ljudi, ker izdelujejo stroji, kar je nekdanj izdeloval človek. Ali vendar rabi novo gospodarstvo v industrijah, trgovini veliko ljudi, prometna sredstva so tako narasla, da rabljajo milijone prometu služečih ljudi in ko pritiskajo ljudje proti stenam živil v kaki deželi, morajo ven; ako ni v kaki deželi industrije, zaslužka, se selijo kmečki ljudje v kraje, v katerih je več zaslužka.

Izobraženejši ljudje tudi štedijo z otroci. Ves francoski narod n. pr. izseljevanje prevečnih ljudi je za izseljence dobro, ne pa za dotične narode; pušča se na-

rodu dosti dobre krvi. Narod uporabi mnogo gmotnih sil, da zredi enega delavca, ta kapital odide in delavec nese seboj tudi nekaj denarja. Glavno pa je, da dobra zdrava delavska moč ne pomaga domačemu gospodarstvu višje priti. — Slabotni ljudje se ne izseljujejo. Ako se izseljujejo mlajši oženjeni kmeti, pridejo še nazaj, ko so zaslužili toliko, da plačajo dolgove na domačiji in si pripravijo potrebno novo pohištvo, ali dosti samcev se zgubi v tujih krajih in vsi prihajajo dostikrat pohabljeni na telesu domov.

»Vsak narod svoj lastni kmet in tovarnar, vsak človek poljedelski delavec in tehnik; vsak narod v posesti znanosti in rokodelskih zmožnosti, — to je po mojem prepričanju zdajšnja tendenca kulturnih narodov.« (Kropotkin). — K zadrugi, naravni podlagi družjenja in gospodarjenja ljudi, se človeštvo zopet vrača na poti skozi kapitalistično gospodarstvo. Mase delavstva nimajo ničesar zgubiti, a vse pridobiti in priborile si bodo šolo in tudi proizvodna sredstva. Socialistično stremljenje klije iz gospodarstva; ni fantom; ž njim se mora računati.

Verstva so imela in še imajo velik vpliv na razvoj človeštva. »Religija pomenja več, nego vero na boga, kakor si jo človek ustvarja, religija pomenja tudi duševno kulturo. Religija je bila vedno filozofija ljudstva; ona je prinašala vezilno idejo v nereden kup dejstev, je držala mase na enkrat pridobljeni duševni višini. Pod sankcijo človeku naložene religije, so bile dolžnosti pravi kažipot za ureditev vsakdanjosti v pametnem in kulturnem smislu. Našo nravnost, našo javno vest, našo ljubezen do bližnjega dolgujemo religiji. S tem, da je religija dvignila pojmovanje na visočino občega, je vzbudila željo po vedi, vstvarjala umetnostno razpoloženje in budila razmišljanje. Religija je postala človeškemu notranjemu življenju prilagoden etika, nravnost, sredstvo za oživiljenje in vzdržanje altruizma, izgojevališče čustvovanja in je to še vedno.« Ta definicija verstva je najmilejša. So pa raziskovalci človeškega življenja, ki ne najdejo dobrega lasu v verstvu, ki smatrajo verstva za zavore napredovanja. Gotovo je, da vere sodelujejo v nekem oziru pri tvorbi

značaja kakega ljudstva in da so vere, ki so prilagode ne tlačanski naravi, in vere, ki učijo človeka, da visoko glavo nosi in se ne da z mokro cunjjo pognati v kozji rog. Najsvobodnejše je budistično versko naziranje in njemu služi največ milijonov ljudi. V Evropi so kalvinistični reformiranci v Švici, na Francoskem in na Madjarskem najsvobodnejši verniki. Na Madjarih se v Avstriji vidi, kako nosijo glave po konci in so gospodarji na lastni zemlji v zlic vsem poskusom gospodujočih stanov v drugi polovici države, spraviti ta narod pod nemško gospodstvo. Na slovanskem Jugu najdemo tri veroizpovedanja, tudi mohamedansko, a nobeno ne vzgaja prave agilnosti. V pismih, ki nam dajo prva poročila o državnem življenju narodov v Aziji, najdemo, da so duhovniki, ne pa vojaško organizirane čete vladali prve državne združitve ljudi. V Evropi najdemo kake majhne take državnice na slovanskem Jugu, ali drugod velja, kar piše Gumpłowicz: »Kjerkoli se srečajo jednake koristi, ki se morajo uveljavljati proti tretjemu, tam pride do zveze zastopnikov teh koristi. Take zveze so se sklepale med barbari, ki so si podvrgli mirne kmete in med rimsko cerkvijo, ceho so pa plačali kmetje, katerih podjarmljenje je odobraval a cerkev proti odstopu bogatega dela pridobljenega sveta in ljudi na njem. Tako je bilo leta 406., ko je kralj Frankov Chlodwig sklenil zvezo z rimsko cerkvijo. Škof Remigij ga je krstil v Reimsu. Cerkev je sankcionirala, kar je bilo pridobljeno z vojno silo, in prejela je za to bogata darila: zemljo, tlačane. Dogajalo se je tudi, da je cerkev zaradi lepšega podarila vojaško organiziranim ljudem cele dežele — in od njih zopet dobavljala, kar je rabila za svoje bogato življenje. Cerkev je priznavala »božje pravo« posvetnih zmagovalcev nad mirnimi kmeti.« — Tudi južni Slovani smo bili predmet take zveze in izmene.¹⁾ Slovenci pa smo doživljali tudi vse revolucije, ki so se dogajale zaradi uničenja teh zaveznikov; s posebnim ponosom smemo kazati na skoraj stoletno dobo luteranstva v slovenskih deželah, dasi nismo imeli od

1) Glej: dr. Kos, „Gradivo k zgodovini Slovencev“. (Op. ur.).

njega onih koristi v gospodarskem in duševnem razvoju našega naroda, katerih so bili deležni drugi narodi.

Kak pomen ima proučevanje, spoznavanje narave, kaže zmaga človeškega uma nad marsikatero naravno silo; take zmage se množijo v naših časih že skoraj po desetletjih. Vedno je človek raziskoval vzroke naravnih sil in jih skušal uporabljati v svoje delo, ali v preteklih dveh stoletjih in posebno v zadnjem stoletju so se vede vsled dela posvetnjakov tako ojačile, da zastopstvo verstev ne more več reči, da zastopa, kakor v prvotnih zgodovinskih časih, vedo. Ojačenje ved po vsem svetu je v pretečenih stoletjih največji dogodek in vede so postale velika sila v vsem življenju. Vede prestvarjajo vse življenje in že tudi obličje zemlje in skoraj ni mej njenim čudežnim stvaritvam. Tudi neolikan človek spoznava to moč, ki stvarja milijonom vire boljšega in varnejšega življenja. Duhovnik, ki je nekdanj bil edini gojitelj vede, katero je gojil zaradi razveseljevanja samega sebe, ker ni smel ž njim na trg, je zgubil ta monopol in vede so mu zrasle čez njegovo glavo; zdaj mora svoj verski sistem zagovarjati proti prirodoslovnim vedam, ali ga vsaj spravljati ž njim v sklad, ker vede v materialistični tendenci niso zadovoljne z nauki vseh različnih veroizpovedanj o nadnaravnosti. Danes služi veda že v to, da zljajša boje človeka za kruh in ga rešuje nadlog, katere so se prej smatrale za neodvračljive božje kazni.

In velikansko brodovje, velikanske armade so knjige, so časopisi, ki širijo vede med ljudi vseh krogov, ne oziraje se na šole, ki so posvečene spoznanju in razširjenju vede, katere si je izvojevala šola za vse ljudstvo. Ako so bile šole nekoč pristopne le otrokom gospodujočih stanov, zahteva zdajšnje gospodarstvo, da je ves narod enako šolan, ker sodelovanje pri stroju zahteva odprte, šolane glave. Prometna sredstva zdajšnjega gospodarstva nosijo nauke vseh ved po vsem svetu, velikanski materialni razvoj gospodarstva uči analfabeta in omikanca, ako si le pazljivo ogleda večja mesta, mesta velikega prometa na morju. Železnice, telegrafi, telefoni, velikanski parobrodi ter majhni letalni stroji potrjajo izrek filozofa

Kanta: »Smoter zgodovine je: popolna kultura človeškega rodu iz lastne duševne moči.« Proti tem velikanskim močem težavno vodi boj duhovnik; občudovati je zlasti katoliškega duhovnika, ki še vedno misli, da bo tudi nad temi močmi zmagal. Vse stori, da bi to dosegel: poje, pleše, telovadi, je demokrat, socialist, organizira svoje učenjaške šole, institute, snuje svoje gimnazije; univerze, katere je nekoč sam vladal, hoče nazaj pridobiti, ali vsaj osnovati vseučilišča »katoliških ved«. Vse zamenja: omika svetovnih ved, literatur pljuska okolo njega in ga meče v stran, ako hoče svoj sistem spraviti v sklad s prirodoslovnimi vedami. Naj so posvetni ljudje še toliko needini v svojih težnjah, v gospodarskih in duševnih vprašanjih imajo svojo, po silah gospodarstva in vedno napredujoči, razširjajoči se svetovni omiki označeno pot in vsi morajo biti nasprotniki ljudem, ki ne morejo drugače nastopati, kakor nasprotovati vsemu novejšemu življenju.

»Notranje človekovo življenje zovemo njegovo dušo: to je svet, ki ima svoje lepote, kakor svet razuma in razsodnosti. Ta svet je deloma prirojen, deloma pridobljen po naukih in skušnjah. V svetu razuma vlada pojm in misli, tukaj čustvovanje, tam razsodnost, tukaj bog in verstvo, tam racionalni smoter, značaj in vest.« — »Aus der Betrachtung der Geschichte entspringt Resignation. Bergauf, bergab, talhin, talher, — zum Schluss immer das gleiche: Freude und Kummer, Liebe und Hass und zum Schluss der Tod; ob höchste Erkenntnis oder Köhlerglaube, ob Elend oder Überfluss, die Seelenstimmung bleibt die gleiche: zusammenbrechen vor dem Ziel oder das Fehlen von Zielen!«^{*)} Tako trdi dober spoznavatelj zgodovine. Ali drugače pa znameniti Lessing: »Gehe deinen unmerklichen Schritt, ewige Vorsehung! nur lass' mich dieser Unmerklichkeit wegen

^{*)} »Iz proučevanja zgodovine nastane resignacija. Navkreber, navzdol, na desno, v levo, — končno je le vedno stara pesem: Veselje in žalost, ljubav in sovraštvo, in nazadnje smrt; v najglobljem spoznanju ali veri, kakor jo imajo ogljarji; v revščini ali v izobilju, povsodi je naše duševno stanje enako: Ali nimamo cilja, ali pa omagamo, predno ga dosežemo.« (Gumplovicz).

an dir nicht verzweifeln. — Lass' mich an dir nicht verzweifeln, wenn selbst deine Schritte mir scheinen sollten zurück zu gehen! Es ist nicht wahr, dass die kürzeste Linie immer die gerade ist.«*)

Večkrat se najde, da je kak visoko omikan človek prav veren, ne da bi pripadal kakemu javnemu verstvu; to je omikanec rahlega srca. Nadvlada duhovenstva s pomočjo vere pojema pa vendarle v bolj omikanih narodih. Veda ni več zaprta v kakem samostanu, ne služi kakemu verstvu, ona živi v enem narodu, ona je internacionalna, svetovna, interkonfesionalna in njen smoter je, pripraviti vse tako, da more človek izrabljati vse pripomočke narave po svoji volji za povoljnejše življenje, da odstrani vse, kar zamore motiti njegovo srečo. In ker sledijo veliki uspehi delovanju ved, jim mora biti vse prijazno in tedaj pride lahko do tega, da si človek bližje pogleda »nadnaravnosti« raznih verstev.

V delokrogu tega delovanja ved v materialnem, gospodarskem in duševnem oziru, v oziru razširjenja, spoznavanja naravnih sil in zakonov življenja človeške družbe, tedaj s tendenco razširiti duševne obzorje poteguje tok napredovanja tudi dosedaj manj omikane narode. »Duha stvaritve kakega naroda zamore za neki čas zadržavati, upliv tujine, ali on se enkrat zravna, ker upliv tujine ni trajen, duh stvaritve pa je večen«; tako misli Taine.

*) Korakaj naprej, večna previdnost, brez naše vednosti! Le ne pusti, da obupam zato, ker ne vem. Ne dovoli, da obupam, kadar menim, da korakaš nazaj. Saj ni resnično, da je ravna cesta vselej najkrajša“.

III.

Ameriški kulturni zgodovinar Draper podaja krasno sliko kulture Arabcev na Španskem. V svoji azijatski domovini revni pastirji, postanejo na Španskem velik narod, kar se tiče materialnega dela, kulture in ved. Ti Arabci so uvedli izborno poljedelstvo, upeljali so pridelovanje riža, sladkorja, bombaža in skoraj vsega finejšega sadja, med tem breskev. Špinača in žafran sta pridelka Arabcev. Oni upeljujejo slivorejo, pridelujejo najfinejša vina, Xeres, Malago. Njihovi vrtovi še danes niso prekošeni. Za ohlajanje velike vročine so imeli vodomete, hidravlične naprave in umetna jezera. V deželi so bile razne manufakture za pridelovanje svile, bombaža in platna; poznali so najfinejše izdelovanje zlata in redkih kamnov. Še danes cenimo kakovost zlata po arabski teži («Karat» je teža štirih ječmenovih zrn). Poznali so fabrikacijo vsakovrstnega manufakturnega blaga, lončene posode, železnine in jekla. Poznali so tudi smodnik, kanone. Ti Arabci so iznajditelji očal in kompasa. Njihovo bogastvo je moralo biti velikansko, ker je imel Kalif Abderrahman III. po sedanjem računanju pet in pol milijonov funtov šterlingov letnih dohodkov. Arabci so trgovali z Azijo, posebno z Levanto. Imeli so tisoč in tisoč ladij in svoje konzule v Carigradu, na Kitajskem, v Indiji. Glavno mesto Kordova je brojilo 200.000 hiš in več ko milijon ljudi. Ko je solnce zatonilo, se je moglo hoditi v svitu uličnih svetilnic deset milj. 700 let pozneje še ni bilo v Londonu nobene svetilke na ulicah. Ulice so bile v Kordovi tlakovane. Stoletja potem se je hodilo ob dežju v Parizu do gležnjev v blatu. In druga mesta, kakor Granada, Toledo so bila ravno tako razvita. V teh mestih so imeli meščani velike biblioteke. V zvezdoznanstvu so bili ti Arabci učitelji sedanjih učenjakov te stroke. Okolu leta

1100 je arabski učenjak Alhazen že postavljaj in utemeljeval hipoteze luči in zraka ter učil o njih tako, kakor sedanji fiziki. V matematiki in geometriji so prekašali Arabci Grke in Rimljane. Arabske številke imamo od njih, Arabci pa so prevzeli te številke od Hindov. Geografijo so ti Arabci v svojih šolah učili po globih. — Rimljani in Grki so še mislili, da je zemlja plošča. Izdajali so Arabci enciklopedijo vseh človeških znanosti v 20. zvezkih. Ti Arabci so ustvarili vedo kemije in farmakologije. Besede: admiral, alkemija, alkohol, algebra so od njih. V zdravljenju so bili mojstri, imeli so operaterje, ki se niso ustrašili najtežavnejših operacij. Pri vsaki mošnji je bila šola za otroke. Imeli so tudi akademije, vseučilišča. Iz njihovega pesništva so zajemali drugi narodi. Gotika, katero smatrajo Nemci za poseben plod nemškega duha, je baje posnemanje arabskih motivov, ki so se našli na neki mošnji.

In ta velika arabska kultura v Evropi je nastala precej hitro; ti Arabci so morali seboj iz Azije prinesti podedovano razpoloženje, duševne dispozicije za vse to, ti Arabci in drugi Azijati so morali imeti utise od prejšnjih velikih kultur v Aziji. Zdi se, kakor da bi predniki teh Arabcev tisoč let nazaj te velike kulture videli in so samo podedovani spomini potomcev v Aziji mirovali ter se zbudili šele v novi domovini na Španskem. Neki sociolog sklepa iz tega tudi na živahnost duha orientalov sploh in ljudi v južnih krajih Evrope posebej. Visoko naddarjenost Italjanov v južni Italiji si ta sociolog razlaga na navedeni način.

Ta obris arabske kulture sem podal za to, ker hočem postaviti bralca v kraje sedanje Dalmacije in v kraje okoli Ogleja in Trsta. Hočem vprašati, zakaj ni bilo v teh krajih takih pojavov kulture, ko so Slovani zasedli ta svet? Za časa Rimljanov so bili ti kraji najbolj kultivirani in Rimljani so bili tudi v teh krajih visoko omikani. Ostaline rimskih stavb v dalmatinskih mestih in v Ogleju kažejo na veliko kulturo. Mi Jugoslovani smo morali priti iz krajev, v katerih v davni preteklosti ni bilo dosti omike, ker v intelektu, v spominu priseljencev ni bilo nič raz-

položena za pojmovanje kake večje kulture. Milje, zemlja, obnebe in drugo, kar spada v milje, je bilo gotovo pripravljeno; vsaj so Rimljani in prej Feničani ter Grki na tem ozemlju razvijali veliko kulturo. — Do 10. stoletja so židovi na Italijanskem in v naših krajih razvijali nekaj trgovstva; upeljali so ti veletalenti med narodi razvijajočo se industrijo in obrt. Naša rasa ni brez večjih talentov. V vsaki stroki ved so imeli Jugoslovani in imajo še večje talente v vsaki umetnosti, dasi ne dosti genialnih ljudi, ki bi bili kazali celo nova pota kulture.*) Jugoslovani moramo raziskovati to prikazen, da nismo nič kaj posebnega ustvarjali, dasi smo naseljeni v krajih, kjer so živeli neposredno pred nami Rimljani z veliko kulturo. Dubrovnik, ta je neka izjema, ali Benečani so ustvarjali že v zgodnjem srednjem veku veliko omiko in pridobivali velikanska bogastva tukaj prav blizu naših krajev! V Benetkah so gotovo sodelovali naši predniki, iz Ogleja se je prestavil ves sijaj življenja tedanjih patriarhov v Benetke, veliki pristan Rimljanov pri Gradežu in Ogleju so patriarhi pustili zaspati, dasi so še imeli rimske tehnike, ki bi lahko zabranili zasipanje pristana pri Ogleju, ker se morje vzdiguje. Oglej so Huni razdrli l. 442. po Kristu. Patriarhi so bežali pred Huni na beneške lagune. A v šestem stoletju so prišli naši slovenski pradedje tje, Ogleja je še bilo nekaj, in patriarhi so prišli nazaj; pod njihovim vladarstvom smo se pokristjaniili in živeli smo kot njihovi tlačani, ki odrajujejo desetino cerkvi in njenim duhovnikom. Pastirji in kmetje so drugod ustvarjali velike meščanske kulture!

Nemci so tudi zasedli obale sredozemskega morja in v severu rimska mesta, po Rimljanih kolonizirane kraje. Tudi oni niso dolga stoletja nič ustvarjali kulture; rimska kultura je zaspala za več stoletji tudi po naselitvi Nemcev v teh krajih; Nemci pa se štejejo neovrgljivo med boljše rase.

V naših južnih krajih se lahko reče, da je morje vse. Ob morju se je menda začela prva kultura, ker morje bogato živi ljudi ob svojih obalah. Kaj so dosegli Benečani

*) Med maloštevilnimi novejšimi n. pr. Meštrović. (Op. ur)

ne daleč od Ogleja s trgovino na morju, kažejo še danes palače, cerkve, nekdanja javna poslopja v Benetkah, katero hodi gledat ves sedanji omikani svet. Ne ve se, ali so bile današnja Notranjska, Istra in kraji od Tržiča do Trsta že takrat kraška zemlja, ko so se v njih naselili naši predniki. O burji pišejo namreč že Rimljani. Ali morje in nekaj sadežev kraške zemlje je moglo dobro rediti naše ljudi. Počasi raste Trst, ko Oglej umira. Dubrovnik je jedino mesto, ki se ne podvrže nobenemu tujemu gospodstvu in kjer so postavili Slovani lepo mesto, nabrali si s trgovino bogastvo, ki širi moč Dubrovnika po Hercegovini in Bosni; Dubrovnik tekmuje v srednjem veku z Benečani. Najlepše, kar more človek videti na slovanskem jugu, je ta Dubrovnik. Mesto nam kaže, da so v njem živeli ljudje, ki so šli v svet in ko so se vrnili domu, so si ta dom okrasili najlepše z deli svojih umetnikov.

Tedaj dobra rasa, živeča v ugodnem miljeju brez kake zgodovine in tradicije! — Ako so ti Dubrovničani zmogli kaj lepšega, zakaj ne drugi iste rase? Italijanske republike, Benetke, Genua in druga mesta so si v srednjem veku, ko se je selitev narodov ustavila in se je že uredila kmetija, s trgovino ustvarile največje bogastvo; uživala se je v teh mestih večja omika, in lepote, ki še danes vlečejo ljudi iz vsega sveta vanje, so se ustvarile s tem bogastvom. Neki sociologi si tolmačijo prikazen, da je visoka kultura Rimljanov zamrla, s tem, da ni bilo dobro križanje germanskih in slovanskih narodov z Rimljani. Ker so tudi Nemci bili dolga stoletja srednjega veka nevedni tlačani, ki so pustili rimske kolonije in mesta zapasti in z njimi vso kulturo Rimljanov in se vendar štejejo med boljše rase, ki so pozneje, ko se je zopet začelo križanje med sorodno krvjo, povzdignili precejšnjo kulturo, je to tolmačenje upravičeno, da namreč križanje Rimljanom z Nemci in Slovani ni bilo dobro. Isto bi tedaj veljalo tudi o nas drugih Slovanih; nismo bili in tudi danes nismo slabša rasa, ki sama iz sebe ne more pognati kaj vredne kulture.

Jugoslovanskega sveta je dobra tretjina kraševitega. Kapitalistično gospodarstvo, katero so Benečani in drugi

Italijani v srednjem veku pred Nemci pripravljali in ga že izvajali, ni imelo usmiljenja z delavsko maso, pa tudi ne s prirodo; sekale so se najlepše hoste, kakor se sekajo še zdaj. Tudi Rimljani so bili v tem oziru vandali. Hoste so varovale humus, hoste so dobrotnice v naravi tudi drugače, ker regulirajo deževje, vetrove in vplivajo na vse podnebje. Ko je deževje odpralo zemljo iz golih host in so vetrovi imeli prosto pot po posekanem svetu, je revež kmet postal pastir; ovce in kozli so potem uničevali naprej, kar je še bilo zelenja. Tisoč let ni dolgo časa v razvoju narodov, ali za uničenje kaknega poljedelskega sveta zadostujejo. Več ko polovica Dalmacije, Hercegovine, nekaj hrvaške in slovenske zemlje je postala gola in le Bosna, Hrvaška in dve tretjini sedanjega slovenskega sveta so dobra tla za poljedelstvo in sploh za obdelovanje. Ako kmetijstvo ni dobro, tudi trgovina ne more dobiti dosti koristi iz nje.

Popisal sem v prvem oddelku v velikih potezih zgodovino gospodarstva na Slovenskem. Jednako zgodovino najdemo na Hrvaškem, v Bosni, Hercegovini in Dalmaciji. Dalmacija je bila izpostavljena vsemu italijanskemu trgovstvu, Hercegovina in Bosna tudi; te dežele pa so imele in še imajo tudi domače izkoriščevalce, — feudalno gospodo. Na Hrvaškem je feudalno gospodarstvo redilo najbogatejšo feudalno gospodo. Prerivanje narodov je trpelo dalj časa. Šele v 9. stoletju je nastalo nekaj miru v južni Evropi, dasi ne na Slovenskem, Hrvaškem, v Bosni, Hercegovini in Dalmaciji. V te kraje udirajo Madjari in Turki, — čez naše kraje se vlečejo križarske vojne iz Nemčije in Francoskega tudi še v srednjem veku. V Bosni in Hercegovini se vidi še danes, da je domačin moral večkrat bežati, ker si ni ustvarjal dosti prida hiš, hlevov in drugih gospodarskih poslopij. Pa vsi Jugoslovani so dobili tudi v 16. stoletju zaporedoma obiske turških vojsk. Ako samo to jemljemo v poštev, moramo misliti tudi na to, da ni le v slabem križanju ras činitelj, ki zadržuje razvoj kake kulture, ampak da so dani taki zadržki tudi v miljeju, v zgodovini narodov, ki se je vršila po stalni naselitvi. Naj so naši jugoslovanski predniki prinesli s

seboj iz krajev, iz katerih so se priselili, v današnja domovanja dosti utisov prejšnjih kultur ali dispozicije za vzgojo istih, kakor se domneva to od Arabcev na Španskem, ali ne, naselili so se v krajih, kjer ni moglo biti mirnega življenja in tedaj tudi ne razvoja večje kulture. Morje bi jim lahko stokrat nadomeščalo kraško zemljo, ali mesta niso mogla nastajati in se razširjati. Brez meščana se ni opravilo v delu za kulturo v tedanjem gospodarstvu nič, meščan je bil njen glavni stvaritelj. Njegovi opravki ga silijo, da napreduje, da brzda naravne moči ter jih vpreza v svoje delo ali jih dela neškodljive. V mestu pa razvije s spretnejšim delom in trgovino večje bogastvo, lepše zasebno in socialno življenje. Kdor pregleduje zgodovino gospodarstva na evropskem jugu, ta vidi, kako se je lahko mirno razvijala italijanska kultura in blagostanje nekaterih italijanskih mest v srednjem veku, ko so morali biti naši ljudje na predstraži proti raznim narodom, ki so silili proti jugu, ta pa tudi vidi, da je zmogla le prav srečna, že po naravi utrjena lega kakega mesta, ki je pomagala takoj v začetku odbijati tujce in tako krepila vznešenost duha dotičnih meščanov, stvariti kaj lepšega v teh jugoslovanskih krajih; to se najlepše vidi v še danes krasnem Dubrovniku.

Jugoslovanski sociolog se bo ustavil pri zgodovini tega Dubrovnika in ko bo našel, da so ustvarili slovanski elementi ta trgovski emporij, ga držali skozi več sto let, dokler je bilo kaj trgovine v orient, dokler se ni našla pot po morju v izhodno Indijo, bo tudi našel, da so mogli tekMOVATI z visoko stoječim intelektom tedanjih nekaterih Italijanov in bo tedaj tudi moral sklepati, da svedočiJO ravno ti Dubrovčani, da naša rasa ni slaba, inferiorna. Istemu Slovincu, ki vidi, kako se je vršil proces potujčevanja pri našem narodu od 8. do 19. stoletja, istemu Dalmatincu, ki ve, kako je zavladal Italijan v njegovi zemlji ter v Istri in Goriški in ki je že dvomil, da preživimo kaj več časa kot Slovani, bo prišlo prav, ako pogleda v zgodovino Dubrovnika. Našel bo, da nismo inferiorna pasma, da nam še ni treba obupati; dobra glava

pride slednjič do dobrega kruha. Bili bi Jugoslovani zaničevanja vredni, če bi s tem važnim morjem, Adrijo, ne mogli kaj početi.

Ne moremo kaj očitavati nemškim kraljem, ki so nas Slovence že po prvih stoletjih naselitve utaknili v svoj feudalni gospodarski sistem. Menda je naravni zakon, da so morali vsi narodi do- in preživeti ta gospodarski sistem. Rimljani so gospodarili s sužnji. Suženj ni imel nič pravic, tlačan pa vsaj nekaj in vendar so zasledili preiskovalci gospodarske zgodovine, da se je pod gospodstvom Rimljanov v stoletjih pred Kristom tudi vršil proces prehajanja kmetovanja s sužnji na latifundijah v gospodarjenje s tlačani-koloni. V takem tlačanskem gospodarstvu je včasih duhovnik voditelj gospodarstva, ali pa vojaško organiziran človek tujih čet, ki si podvržejo mirno kmečko ljudstvo. Zgodovinarji so našli, da so vladali v Aziji najstarejše države duhovniki, ne tuje čete. Pripisuje se duhovenstvu velika organizatorična moč. O nas Slovencih je gotovo, da so nas nemški kralji-cesarji priklopili k svoji državi in upeljali pri nas feudalno gospodarstvo, kakor na Nemškem, katoliškega duhovnika pa postavili na prvo mesto vlade. Povedali smo, kako smo bili postavljeni pod posvetno vlado patriarhov v Ogleju. Bili smo razdeljeni v provincije in dani kot fevd raznim nemškim grofom, tu in tam tudi laškim.

V tem življenju kažemo Slovenci in Nemci, ki so v naših krajih naseljeni in tudi Nemci izven istih, da smo le kmetje, ki začenjajo iznova kulturno delo. Vsa velika rimska kultura, ki jo imajo naši predniki pred nosom v Ogleju in v nekaterih mestih ali kolonijah, nič ne upliva na nje. Le samostan reši dobro kuhinjo Rimljanov, nauk o vrtnarstvu in latinski jezik. Nekaj že po Rimljanih ustvarjenih mest obnovijo čez več sto let meščani na naših tleh, nekaj jih nastane na novo. Na kmetih se imajo dobro ali slabo, kakor je, v naših mestih ni zaslediti pravega duha. Drugod je dajala kmetija svoje odvečne rokodelce v mesta, ti rokodelci so obnavljali mesta, ustvarjali na novo, pri nas je po večjem že prvi meščan Nemec in Lah, torej tudi tuja rasa, ki se druží z na-

šim ženstvom in naši predniki z ostankom Rimljanov in Nemci. Naši meščani vegetirajo, Nemci, Lahji v naših krajih pa tudi ne ustvarjajo bogsigavedikaj vrednosti. V Ogleju zapadejo, v Trstu so na delu Slovani in Italijani, ali drugod, če še vzamemo Gorico, v mestih ob morju ni prav živahnega življenja; dokler so Benetke po konci, ne pridejo naši do besede. In skozi dolga stoletja srednjega veka je na kopnem vedno le vegetiranje. — Razven v Istri in Dalmaciji ne zapustijo naši meščani ne jedne prav lepe cerkve, lepše mestne hiše. Bogastva ni, drugače bi se isto pokazalo v javnih in zasebnih hišah ter umetnosti. Benečan Tintoretto je tu in tam naslikal pri nas kakega svetnika. Edino to kaže nekaj življenja meščanov, da se s katoliškimi duhovniki gledajo srpo, ko narašča meščansko delo in trgovina v kapitalistično gospodarstvo. Že v 15. stoletju se nahajajo v rudnikih na naši zemlji med knapi reformatorske narave in v 16. stoletju imamo najlepšo reformacijo, ki izhaja iz naših mest, osobito iz Ljubljane in naših gradov. Te reformacije se udeleži tudi naš kmet. Velik čas je bil to za Slovence in tudi Hrvate. Papeštvo je mislilo, da je že ves drugi svet katoliški cerkvi izgubljen, le v Italiji bi še rado obdržalo vlado; papeži so vse žrtvovali, da bi se v naših krajih zaježila povodenj reformacije, da bi ne pljusnila tudi v bližnjo Italijo. V naših deželah ni bilo bogatega meščanstva in ne bogatih večjih vlastelinov, katerih eden bi nas bil zjedinił in vodil v velikih reformacijskih bojih. Vsaki dve uri hoda farovž, samostan in gradič. — Nič večjega v veleposestvu; majhni posestniki. V 12.—14. stoletju so edini celjski grofje kaj večjega pomena in goriški; ti pa ne storijo svoje dolžnosti. Niso bili tiste rase, ki stremlje v daljavo, po vladanju večjega sveta! — Goriški so pomagali že trohnelo gospodarstvo oglejskih patriarhov razdijati, ali kot državniki niso ustvarili ničesar pomembnega. V dobi reformacije je najti dosti duševne jakosti v raznih veleposestnikih, tudi kot vodjih bojov proti Turkom, ki ravno v tem stoletju reformacije vsiljivo motijo njen razvoj. Ali ugnati so se le dali po protireformatorjih-jezuitih in deželnih knezih. Reformacija je v naših krajih stala dosti gmotnih sredstev,

katere so dajali po večjem naši posvetni stanovi, boji s Turki pa so vzeli slednji vinar iz denarnega premoženja teh stanov. — Lahko je potem pometala protireformacija v naših deželah. Protireformacija in turški boji so puščali narodu veliko dobre krvi, najboljše familije so se izselile, dosti boljših mož je padlo v turških bojih, ali meščan je bil prvi, ki je zlezel pod klop v času protireformacije. Njegove ženske so bile trdnejše in so dalje držale k luteranskemu veroizpovedanju. Veliko energije je kazal Slovenec v reformacijskem času in v časih turških bojev. Dasi so bili začetkoma večinoma tujci meščani v naših mestih, do časa reformacije so bili že tako udomačeni in po več generacijah poslovenjeni, da se morajo šteti k narodu kot slovenski rojak. Seveda so po večjem govorili med sabo nemški, pa znali so tudi slovenski; tako tudi grajske familije. Ali vdala se je nemška Avstrija protireformaciji, mali Slovenec se ni mogel dalje zoperstavljati premoči. Pa je škoda, da se ni. Madjari so se in so ostali gospodarji na svoji zemlji. Seveda so bili ti in so še kalvinci in ti so boljši, kakor reformiranci augsburške konfesije, katere smo bili Slovenci. Kalvinci so korajžni, trde glave, dobri gospodarji. To kaže tudi Švica. Da ima verstvo organizatorično moč tudi v gospodarstvu, se vidi v tem, da so reformiranci bolji gospodarji kot katoliki. V sedanjem kapitalističnem gospodarstvu se kaže katolik inferiornejši od reformirancev, nemara se je njegovo verstvo razvilo za tlakarje in na tlačanski kmetiji.

Naše meščanstvo ni imelo pokazati ne v srednjem veku, ne v začetku 19. stoletja bogsigavedi kakega bogastva; kuhalo je z vodo. In bilo je tik zraven važnega morja, — imelo je rude, premog v lastni zemlji na razpolago. Ali južni Slovani nimamo razpoloženja za meščanska dela? — Seveda, vsi avstrijski Nemci se ne morejo ponašati s kaj prida kulturnim razvojem; bogati stric v Nemčiji je pri njih vedno igral svojo ulogo. K nam niso pripotovali najboljši talentirokodelci; židov nismo imeli dosti med našo maso, ki bi bili ščuke med karpi, ki bi med nami upeljali nove načine

dela, kakor so to storili drugod. Malo je najti večjega bogastva in tedaj tudi večje kulture. Židovi so bili važni činitelji. Nemški znanstveni ekonom Sombart je spisal med drugim znamenito knjigo o vplivu židov v evropskem gospodarstvu. Pripravila ga je k temu spisu Maksa Webra knjiga o pomenu angleškega puritanizma na razvoj kapitalističnega gospodarstva in Marxovo označenje židov. Marx, največji židovski talent prošlega stoletja, — (morebiti mu je le Lassale enak) — je pisal: »Der praktische Judengeist ist zum praktischen Geiste der christlichen Völker geworden und die Juden haben sich insoweit emanzipiert, als die Christen zu Juden geworden sind. Das reale Wesen des Juden verwirklicht sich in der bürgerlichen Gesellschaft so, dass moderne kapitalistische und jüdische Wirtschaft identische Begriffe sind. Welches ist der weltliche Zug des Judentums, welches ist der weltliche Cultus der Juden? Der Schacher, welcher ist sein weltlicher Gott? Das Geld.«*) In Sombart: »Ich möchte in etwas anderer Fassung drei Seiten des jüdischen Nationalcharakters als besonders bedeutsam für die Rolle betrachten, die die Juden im modernen Wirtschaftsleben spielen: das Vorwalten des Willens, den Eigennutz und die Abstraktheit ihrer Geistesbeschaffenheit.«**)

Na slovenskem Štajerju je bilo nekaj Židov, na Kranjskem se do poslednjih časov niso mogli židovi držati; na Kranjskem je malo slovenskih rodovin, ki izhajajo iz židov; na Goriškem jih je več. Take meni znane familije so nadarjane. Ali je nemara kranjski Slovenec sam nekaj židova!? — V trgovini gotovo ni pripuščal žida. Naj-

*) Praktični židovski smisel je postal praktični smisel krščanskih narodov. Židje so postali samostojni, ker so se krščani požidili. Realno bistvo židovstva se uresničuje v meščanski družbi, kjer sta moderno kapitalistično in židovsko gospodarstvo identična pojma. Kaj je posvetni smisel in kult židovstva? Trgovstvo! Kdo njegov posvetni bog? Denar!« (Preložil ur.)

**) »Jaz smatram troje drugih činiteljev židovskega značaja za važne. če raziskujem vpliv židov na moderno gospodarstvo: Trdno voljo, samopašnost in abstraktnost njihove duše.« (Preložil ur.)

agilnejši je in največ talentov v vseh ozirih proizvaja kranjski Slovenec.***)

Tu se vprašamo, ali je bila rasa meščanov na slovenskih tleh dobra, ali pa ni mogla v protivnih razmerah zavladati? Morebiti v naših mestih ni bilo srečno križanje med Slovenci, Lahji, Nemci. Ali heterogene pasme to niso bile. Vsaj je kazal kmečki Slovenec, ko je prišel v mesto, v vsaki stroki duševnega dela svoje večje talente in telesno je bil Slovenec vsak čas lep človek. Malo je pa le bilo večjih talentov, ki so izhajali iz meščanstva na Slovenskem in dali vedam kako boljšo moč. Še danes daje naš kmet vsem strokam duševnega dela najboljšo moči; ako bi bogoslovje ne odjemalo toliko dobrih glav, bi se ti kmetski sinovi pokazali v večjem številu; teologija za- duši večino istih, če ne pa enolično življenje v pasti- rovanju.

Reči se mora, da meščani na Slovenskem niso dobro izpolnjevali svoje dolžnosti. Ako bi jo bili, bi bili danes s Hrvati v Istri in Dalmaciji gospodarji Jadranskega morja in naše meje bi se ne bile skrčile tako, kakor so se. Pre- iskovalci, šolani v novejši šoli, bi morda mogli razjasniti, kaj je vzrok, da naše meščanstvo ni ustvarilo one kulture, kakor so jo meščani drugod. Slovenci smo pridobili nem- ške in laške svoječasne kulturne elemente, bodisi da smo jih sami iskali, bodisi da so nam jih vsilili. Iz svojega nismo ustvarili kaj prida. — V naših štajerskih in koroških mestih se šopiri Nemec s tem, da je on prinesel kulturo. Naj se oddahne, nič je ni, kakor tudi naš rojak meščan ne; prinašali so jo naši kmetski sinovi, ki so se učili v tujini in se potem v krušnem delu potujili. Naj imenujejo le enega Nemca, ki je kot večji talent delal kulturno v naših krajih! — Lahji zamorejo to reči — oni imajo vsaj Valvazorje, židovi pomagajo vstvarjati Trst, Gorico in Zagreb. Izvzeti so pri tem vedno časi reformacije in bojov

***) V zgodovini slov. preporoda že. V zadnjem času se je to na škodo Kranjcev nekoliko izpremenilo, ut figura docet. Gospod pisatelj naj mi oprostí, da ne smatram Primorcev in Štajercev za manj agilnih. (Op. ur.)

s Turki. V njih najdemo večje postave. Čas je pa tudi vzbudil vso energijo! — Pač pa moremo staviti talijanskim meščanskim elementom v račun, da sta Trst in Gorica lepše uspela. V teh mestih najdemo Jugoslovane in Italijane složne v precejšnjem delu, ki je vstvarilo svetovno trgovišče Trst in prelepo mesto Gorico; ti mesti imata po popolnem poginu Ogleja lepšo zgodovino.

Tudi nemški grajščaki se ne morejo ponašati, da so njihovi predniki pred ali po reformaciji storili kaj prida kulturnega dela na slovenskih tleh. Naše ozemlje je bilo že pred Rimljani tudi v poljedelstvu kultivirano in Rimljani so kultivirali vse naše ozemlje, vsaj se še na Pohorju najdejo ostaline rimljanskih naselbin; Rimljan je kot vojak kmetoval, je upeljeval rokodelstvo in industrijo, katero je že on visoko razvil. Prve vodovode je razpeljeval na Slovenskem Rimljan. Pri nas so menihi našli kmetijo že kultivirano in to še celo boljše, kakor so jo potem kultivirali sami. Tudi vinograde so naši fevdalci že našli urejene. Žal, morebiti so ti vinogradi tudi krivi, da ni najti kaj posebnega duševnega dela v naših samostanih srednjega veka in tudi ne v naših grajščinah! — Pa Lahi n. pr. proizvajajo sedaj do 50 milijonov, Francozi do 60 milijonov hektov vina, Avstrijci pa le do 5 milijonov in kaj so si Italijani in Francozi pridobili bogastva ter lepih reči! — Reformacija in turške vojne vzdignejo nivo energije in duševne jakosti grajščakov in njihovih žen; v deželnih zborih se oglašajo možje, ki govore možato z deželnimi knezi tedanje »notranje Avstrije«, obstoječe iz Istre, Goriškega, Kranjske, Koroške in Štajerske; katoliški duhovnik pa se sploh ne porajta. Herbert Auersperg s Turjaka in nekaj grajščakov s slovenskimi imeni so vodilne glave, ali Turki jih posečejo, ker ne dobijo pomoči proti njim; nekaj dobrih glav ostane vsled protireformacije v tujini. (Našteje se lahko na Nemškem več vseučiliščnih profesorjev iz takih rodov.) Doma je mala grajščina prevladala; veliko niso imeli naši grajščaki zapravljeni in porabljeni za sredstva komodnejšega življenja. Majhne provincije, majhne grajščine, tako je določil veliki organizator feudalne kmetije, Karl Veliki, v Vzhodni

marki, na Slovenskem, in ostalo je tako. Stražniki so bili ti ljudje in zaradi tega jih je dal Karl Veliki nastaviti tako blizu drug drugemu. Tako se ni mogel kateri grof prevzeti, kak teritorialni knez ni lahko nastal v takih razmerah. Nasprotno je pa katoliško duhovenstvo dobilo dosti sveta. Ker so se tudi naši kmetje spuntali proti grajščinam, je misliti, da so tudi naši grajski gospodje kakor drugod precej stiskali reveža-kmeta. Ali vzlic temu ni nič pravega bogastva. Tudi v gospodarstvu je tako, kakor v naravi, da se nobena moč ne zgubi. Drugod so bili grajščaki bogati patriciji in trgovci; v mestih na svojem teritoriju so bili vodilni ljudje, dokler je bilo mogoče; pri nas bi lahko imeli na Adriji tisoč trgovskih ladij. Ustanove, katere so naši grajščaki zapustili, kažejo, da ni bilo dosti dobiti od njih, ko se je hotelo meščanstvo okoristiti iz bogastva feudalne gospode. To in v veliki trgovini pridobljeno bogastvo je bilo drugod podlaga kapitalističnega gospodarstva, velikih manufaktur, industrij. To je bilo akumulirano premoženje — in našemu duhovenstvu je tudi pošlo pridobljeno sproti. V času reformacije se je puščalo tem funkcionarjem, ali pri naših ni bilo dobiti dosti bogastva; so preopulentno in preza-pravljivo živeli in ženske so znale duhovenstvo izčrpati, kakor še zdaj; zapuščine duhovnikov so vsak čas majhne. Katoliški duhovnik ni bil nikdar dober upravitelj premoženjskih zadev. Premoženja papežev so upravljali židovi, mojstri v tem delu. — V srednjem veku so bili višji duhovniki tudi pri nas po večjem grajski sinovi, navadno Nemci ali Lahi. Tedaj tudi v teh slojih ni nič kaj posebnega. Ali je bila rasa teh ljudi tudi slabša? Ali bi ti moške vsaj kaj zapustili v svojem življenju, kake družinske kronike! — Ložje bi se raziskovalo in našlo, kako so se ženili, kaj so storili v zasebnem in javnem življenju. Kar nam podaja Valvazor v tem oziru, je premalo, premalo se ozira mož na razvoj gospodarstva. Ali v času reformacije so Auerspergi, Apfaltrerni, Lenkoviči, Jan-koviči, Attemsli nekaj časa pametni diplomati in hrabri vojskovodje; vsaj najboljši tedanje Avstrije. Požrtvovalnost teh tedanjih vodilnih stanov je bila velikanska. Sami

so si vzdrževali reformirano duhovenstvo, plačevali so v zvezi z meščani tedaj še dragi tisk slovenskih knjig, skoraj sami plačevali drage vojne proti Turkom. Veliko niso mogli imeti premoženja v 16. stoletju in tedaj šele se je začelo razvijati pri nas prav kapitalistično gospodarstvo, vsaj je pljusnilo valovje istega tudi čez naše dežele v reformacijski revoluciji, ki je bila po večjem posledica razvoja kapitalističnega gospodarstva. To kapitalistično gospodarstvo je bilo mogoče le s pomočjo večjih denarnih sil. Manufakture, brodogradnje, fabrike, ceste so stale dosti premoženjskih sil. Ni se čuditi, da se na slovanskem jugu ni prav razvijalo kapitalistično gospodarstvo, ki je drugod razvilo tudi veliko drugo omiko.

Torej rasa bi že bila, ali razvoju nasprotni moči so spremljale zgodovino naših meščanov, v svojem času važnih činiteljev pri razvoju narodne kulture. In nasprotni činitelj je bil tudi latinski jezik, ki je prevladoval v učenih krogih in v grajskih pisarnah. Narodovega jezika tudi niso rabili učeni ljudje v naših samostanih in farovžih do reformacije, pozneje pa tudi ne dosti več ko za občevalno sredstvo s tlačani. Laščina je vladala trgovstvu na Adriji. V nobenem jeziku se ni moglo kaj prida storiti, v domačem pa tudi ne, ker je bil narečje majhnega tlačanskega kmeta in ni bilo sojeno, da bi bil kdo najbolj razširjeno jugoslovansko narečje, hrvaščino, potisnil na prvo mesto, kakor je storil to Martin Luther z narečjem svoje rojstne dežele. Naši reformatorji, med njimi Janez Ungnad, ki je dobil nekaj premoženja celjskih grofov in je bogato podpiral tisk slovenskih knjig, so gledali čez tedanje Slovenstvo; hoteli so reformirati tudi Hrvaško; na tedanjih deželnih zborih se je govorilo o političnem zedinjenju vseh slovenskih krajev.

Povedal sem prej, da sociologi stavljajo tudi politično svobodo in moč narodov na stran veliki trgovini kot činitelja, ki jo omogoči, varje jo na morju pred pirati, daje ljudstvu več korajže in vznesenosti. — Koliko bi bilo v nas več ponosa, ako bi bili avstrijski Jugoslovani politično zedinjeni! Koliko lažja bi bila uprava in

kako lahko bi se dobila kulturna sredstva! — Utonilo je vse lepo in važno v razvoju našega ljudstva in Hrvatov, ki smo bivali ob v srednjem veku toliko važnem adrijanskem morju! — Boljšo raso našega ljudstva kažejo v reformacijskem času veliki napor tedaj složnih vseh posvetnih stanov na Slovenskem. Slovenski kmet je bil v turških bojih junak, kakor ga ne najdemo tako hitro drugod. Majhen po številu,* se je podajal proti velikim armadam Turkov v boj in jih dostikrat premagal. To junaštvo kaže boljšo raso; slabejša rasa je mevžasta in strahopetna. Ne samo v eni, temveč v sto in sto bitkah na domači in hrvaški zemlji so se bojevali naši ljudje, tedaj še mož proti možu in zmagovali nad divje napadajočimi Turki. Vojske zahtevajo velike energije od vojskujočih; najhujše trpljenje je vojaku prestat; le žilavi, telesno čvrsti in duševno korajžni ljudje zamorejo stati v takih bojih, kakor so bili boji Slovencev proti Turkom. Tu so bili vzgledi Špartancev. In ti ljudje niso mogli biti slabe krvi, slabe rase. V Bosni in Hercegovini so podlegli Turkom tamošnji Jugoslovani, ali le prevzeli mohamedansko veroizpovedanje. — Živinorejci pravijo, da je trda vzgoja živinčeta dobra. Polnokrven konj se izreja tako. Pa seveda hrane je treba dobre, lakota nikjer ne koristi. Slovenci, Dalmatinci, Hercegovci smo imeli trdo vzgojo, pa premalo bogatije, ki stvarja še več lepega. Po reformaciji pa nismo bili jaki. V bojih za osvobodjenje tlačana ni sodeloval naš meščan; prav tih je v času Marije Terezije in Jožefa II, ki ustvarjata avstrijsko industrijo in hočeta kmeta rešiti feudalne gospode; leto 1848 ne najde naših meščanov in tedanjega malega števila rokodelskih delavcev v boju proti tlačanski gospodi; ali pri novejši vzbuji naroda do samozavesti, pri napeljevanju ljudstva do lepše kulture, pri tej renesanci delujejo izborni kmečki sinovi, kateri so študirali na vseučiliščih.

O križanju krvi sem dvomil, da je križanje Slovencev z Nemci v naših mestih ustvarjalo kaj prida pasme; na gorenjski kmetiji je bilo to križanje zopet blagotvorno. Gorenjski kmetje so dali v dobi zadnjih sto let med Slo-

venci univerzam največji kontingent večjih talentov. Par sto tisoč duš in toliko talenta v vseh strokah duševnega dela. In v 12. stoletju so poslali nemški škofje toliko nemških moških tlačanov iz alpskih krajev v te naše hribe kot sirarje in kmete! In koliko telesne lepote in duševne jakosti je najti v teh krajih! Deffregger bi našel tukaj in v Savinski dolini pred leti in še sedaj najlepše ljudi za svoje slike. Tukaj je bilo križanje dobro. Kaj je 40—50 let v narodovem življenju? In koliko se je storilo kulturnega dela v teh pretečenih letih, koliko se je stvarilo gmotne kulture, zbudilo zavednosti med ljudstvom? Naši starejši ljudje lahko dajo možen-pionirjem te nove dobe najboljše spričevalo. Nobeno delo jih ni oplašilo, v vsak boj so stopili in ga izbojevali narodu v korist. Pomisliti je, da je došti avstrijskih vlad škodi med ovire razvijanja Slovenstva.

Nemški dijaki niso delali boljših izpitov kot slovenski. V primeri s svojim številom so dajali Slovenci dunajski in graški univerzi toliko talentov, kakor Nemci. In v praksi postavlja Slovenec došti delavcev, kateri se lahko merijo z boljšimi nemškimi, vsak dan pa z Nemci iz naših krajev. Uživali so naši poduk gimnazij, na katerih so se morali učiti v nemškem podučnem jeziku. Učitelji so bili po večjem Nemci in Lahi. In bili so naši fantje dobri matematiki, jezikoslovci in zgodovinarji. Došti jih je kazalo kaj več znanja v vseh predmetih. Ti bi lahko prestopili na tehnike in postali jako dobre tehnično izobražene moči. Malo teh mož je imelo lepšo mladost; med študijami so bili večkrat lačni, kakor siti, in oblečeni so bili tako, da ni bilo preveč toplote po zimni. In skoraj samouki so bili; — koliko pa je bilo učiteljev na gimnaziji, ki so vedeli kaj več povedati, kakor je bilo v učnih knjigah! — Imamo dobre strokovnjake v opravkih, kateri zahtevajo akademično izobrazbo. In naši družabni, politični, kulturni boji kažejo, da ti možje razne boje dobro izvršujejo. Kakor da bi se bojevali le mladi ljudje, taka energija, taka navdušenost je prevévala doslej tudi starejše in ti omikanci si niso dali upogniti vrata po nemških vladah, doslej vsaj še ne, ali le pri redkih posameznikih,

katere je kot uradnike zapeljal hitrejši avanzma. Zdaj pokvarja zmagojuči klerikalizem značaje. — Nemci na naših grajščinah so podajali v času po protireformaciji malo vidljivega talenta. Vstopali so v politično službo; baje so ustvarjeni le za vladanje. Ali višji uradniki, deželni predsedniki, namestniki so pa le od drugod, le redkokedaj pride Nemec-domačin na taka mesta. Nemške veleposestnike na Kranjskem vodi že dolgo časa v političnih nastopih sin gorenjske majhne kmetije, Švegelj.

Po reformaciji je naš svet tih. — V prvi polovici 19. stoletja dajo naši veleposestniki večji talent v Antonu Auerspergu — (Anastazij Grün kot nemški pesnik). Ta je bil dober državnik in boritelj za upeljavo naše državne konstitucije. Ta je bil dober rojak, dasi Nemec. Kdor bere njegovo lepo pesem: »An Veldes«, ta vidi, da je v možu živelo nekaj tega, kar se pravi domovinska ljubezen kot člena slovenskega naroda. »Mein Heimatland, mein Volk wach auf«. Ta največji izmed Nemcev našega veleposestva je čutil, da spada k narodu, v katerem so živeli tisoč in več let njegovi pradedi. Kar je pravega talenta v bodisi kaki politični stranki, boče ravno tako čustvoval. Ta Auersperg je pa skoraj edini večji nemški talent iz slovenskih krajev; kar je drugih Nemcev, živi v veri, da je čista nemška rasa in da se mora zaradi nje ves slovenski svet ponemčiti.

In s tem Nemštvom smo imeli boje in jih še imamo. Avstrijske vlade, sestavljene največ iz Nemcev, so ravno tako mislile in so smatrale probujenje Slovencev k narodni samozavesti kot neko drznost, katero so hotele kar v zemljo steptati. Ni šlo! Hude boje so imeli naši zdaj že starejši možje.*) Ti boji so bili v nekem oziru dobri, ker so bistrili duševne moči slovenskih bojnikov, v drugem pa velika ovira razvijanju naroda do večje materijalne in duševne omike. Tujčenje kakega naroda je vedno ovira napredovanja. In tako zavoro najde razvoj časovne omike med Slovenci v našem katoliškem duhovništvu. — Vprašanje je, koliko je katoliški duhovnik koristil narodu v svoji instinktivni obrambi proti potujčenju v prejšnjih

*) Glej „Spomine“ dr. J. Vošnjaka! (Op. ur.)

časih? — Oglejski patriarhi (Nemci in Lahji, le jeden je bil Slovan) — so bili hlapci nemških cesarjev in naši škofje so tudi bili po večjem Nemci in Lahji; naši drugi duhovniki so sicer govorili ljudstvu v slovenskem jeziku, ker v drugem jih ne bi razumelo, ali uradovali so nemški in še le francoska revolucija in Napoleonovi vojaki so vzbudili nekaj zanimanja v kakem gradu in farovžu za to, da živi še slovenski narod. Do 19. stoletja je vsled tujčenja odpadlo dosti Slovenstva, — katoliški duhovnik je bil vedno vodilni, odločilni stan, razven v letih reformacije; v teh ni veljal pri vladah nič in nič v ljudstvu. Veliko Slovencev je v srednjem veku narodno umrlo. Bodoči zgodovinarji Jugoslovanov bodo nemara razkrili vzroke, iz katerih se je moglo toliko slovenske zemlje in naroda zgubiti. Veliko ljudi ni bilo v srednjem veku, ali ako se računa po velikosti zgubljenega sveta, je bilo dosti Slovencev potujčenih v severu in jugu naših dežel. Meščan je bil po večjem Nemec, grajščak in katoliški duhovnik sta imela kaj govoriti. Ali tedaj, kakor sedaj hierarhija katoliške cerkve ni poznala narodnosti in tedaj so urejale nemške vojaško organizirane čete slovenske kmete.

Ako pogledamo v novejšje čase, vidimo, da je imel naš duhovnik dobro srce za svoje mlajše rojake in radodarne roke. On je marsikatero dobro glavico spravil v srednje šole. Deške konvikte je on zasnoval in zalagal in ti konvikti so bili dobra izgojevališča mladih ljudi tako dolgo, dokler ni nastopila v teh konviktih nestrpnost. Prej se ni vprašalo, da je odvisen kos kruha od tega, da mladenič postane bogoslovec, ali vsaj katolik, ki se vsaki dan ali teden izpoveduje in gre k obhajilu, ali če je vpisan v kak tercijalni red, vprašalo se je le: fant, ali si lačen? In dali so mu jesti in vesel je bil darovalec, da se je storilo kaj dobrega mlademu človeku, ki gre bodočnosti naproti. V tem oziru se je izkazovalo zlato slovensko srce, ki ga je najti sploh v Slovencih. Marsikateri ubogi slovenski kaplan je podpiral kakega dijaka na vseučilišču, ne da bi ga bil vprašal, ako je veren katolik. To vse je postalo drugače. Gospodarski razvoj se je tudi pri nas izkazal močnejšega ko druge moči. Majhni smo Slovenci. Razdeljeni

že stoletja v štiri provincije in oddeljeni politično od Hrvaške in tudi Dalmacije, katero hočejo Madjari v svoj politični krog, — oddeljeni smo nesrečno tudi po dialektu od drugih Jugoslovanov; obdani smo od treh strani od kulturnejših velikih tujih narodov, od Nemcev in Lahov ter tako res reveži. Prva zapoved našega življenja bi imela biti, da smo posvetnjaki in duhovniki edini v vseh nastopih, najsi je kdo še toliko prepričan o tem, da ni mogoča skupna hoja s katoliškim duhovnikom. Vsaj v parlamentu bi morali naši poslanci zapostavljati svoje posebne strankarske težnje. To ni mogoče. Posvetni Slovenci smo sinovi časa, njegovo omikoso si prisvojili šolani naši ljudje in časovno gospodarstvo, časovna omika upliva tudi na druge. Slovenci se ne moremo obdati z zidom, čez naše kraje drviyo vsi moderni razvoji, od Nemcev in Lahov prihaja omika in nekateri industrijalni Lahi in Nemci so v naših in drugih jugoslovanskih krajih napotitelji časovnega gospodarstva in isto tudi naši omikani ljudje. Pri vsaki priliki pride do navskrižja, ker se ne more zatreti vzgoja časa v posvetnjakih, boj za kruh in trda disciplina med kleriki pa povzročuje nasprotovanje proti časovni omiki.

Avstrijska država mora vsem narodom dati iste šole. Nemci zahtevajo šole, kakor jih imajo v rajhu, pa Angleži in Francozi. Vlade naše države ne morejo, kakor bi nekateri vladajoči radi videli, zadrževati razvoja šolstva, ker gospodarstvo zahteva dobro šolo za vse. Privilegiji glede šolanja izginjajo in se bodo celo izgubili, ker bo morala biti srednja šola odprta vsem in tudi vsem dekletom. V naši Avstriji se vidi, kako nobena sila ne more zaprečiti gospodarskega razvoja in vsega, kar je v njegovem spremstvu. Katoliški duhovnik ima vedno dosti odločevati v naših vladah, ali naposled gredo tudi klerikalne vlade čezenj na dnevni red, ako se on ne more prilagoditi v kakem vprašanju zahtevam gospodarstva in drugih sil, ki uplivajo na ljudi. In tako stojimo tudi Slovenci v razvojih kapitalističnega gospodarstva. Naši kraji ležijo v soseščini

krajev, v katerih močno bije žila tega gospodarstva. Treba je le kratek čas bivati v Trstu in njegovi okolici in čutilo se bo, kako se nahajamo tudi mi Slovenci in Dalmatinci v mogočnem vrvenju modernega gospodarstva. Mi moramo ž njim; če ne bi hoteli ali ne bi mogli, nas vsi blagoslovi naših verstev ne obvarujejo narodne smrti, ker kapitalistično gospodarstvo se ne briga za narodnosti, ono postavlja svoje delavce po vsem svetu in če jih v kaki deželi nima, jih pripelje od drugod, od drugih narodov.

V Avstriji se od Jožefa II. naprej razvija industrija. Počasi je napredovala v agrarni Avstriji, ali šlo je, Nemci in Lahji so jo spravili naprej. Industrija rabi veliko delavcev, ki se navadijo posebnih del v tovarni in prometu, industrija rabi kvalificirane delavce. Te pa daje dobra elementarna šola in vaja v mehaničnih šolah ter že prej v rokodelstvih. Slovenci, sploh južni Slovani razven Dalmatincev nismo bili radi rokodelci, kmetovanje nas je vlekelo preveč nase: naši feudalni gospodje nam niso pripravljali poti v širše, razvitejše gospodarstvo v mestih. V kakem rokodelstvu pridobljene spretnosti se podedujejo naprej. V naših krajih ni dosti delavcev, ki bi bili pripravljeni za novejšo industrijo; ti prihajajo od Lahov in Nemcev. Naš, na kmetiji odvisni človek pa dela v industriji na domači zemlji kot težak in ker ni dosti prostora za tega, odhaja na težaško delo v tuje industrijske kraje. Ves svet lahko pošilja živila na kak trg. Amerika pošilja tudi meso v Evropo. Na kmetiji v Evropi prideluje svoboden kmet dosti več ko prejšnji tlačan, on dela zase. Tedaj ni več treba toliko delavcev na kmetiji. Kmetija je rodna tudi glede otrok. Med avstrijskimi narodi dajemo Jugoslovani največje število izseljencev — in Slovenci največ. Dosti se rodi otrok na Slovenskem, ali pri štetju ljudi najdemo, da je par sto tisoč Slovencev vsako leto v tujini, in statističarji pišejo potem, da se mi Slovenci najmanj pomnožujemo. Povprečno se v Avstriji pomnožujejo narodi za 9% čez število umrlih, Nemci za 8%, Slovenci komaj za $1\frac{1}{2}\%$. Vzrok tega pa ni, da se pri nas rodi manj otrok, ampak to, da gredo vün v tuje kraje in niso doma pri štetju. To se pravi, da dajemo Slovenci

grozno število kulijev v tujini. Naši masi je tedaj treba izdatne šole. Tej šoli pa nasprotuje katoliški duhovnik.

Naši mladeniči imajo isto vzgojo v nižjih in višjih šolah kakor Nemci in Lahi. Naši fantje srkajo vse elemente sedanje kulture omikanejših narodov, se učijo istih ved prirodoslovja, zgodovine in drugih nauk, kakor fantje omikanejših narodov. Učijo se na vseučiliščih med Nemci v večjih mestih; vidijo veliko sveta. Bilo bi dajati Slovencu najslabše spričevalo, ako bi ga vse to ne šolalo, mu ne dajalo širšega duševnega obzorja.

Slovinci imamo tedaj nekaj šol, ki nas pripravljajo za delo v življenju po naukih, kakor jih kategorično zahteva svetovno gospodarstvo. In tedaj moramo posvetnjaki priti navskriž z našim katoliškim duhovnikom, ki se moderno omikanemu človeku zdi kot neko antikvarno bitje, katero ne spada več v sedanji svet. Izhajati bi se nemara dalo s tem možem — naj ima humor kaj hvaležnega gradiva — ali on je dresiran tako, da misli in živi le za svoj stan, ki ima biti zastopnik teženj katoliške hierarhije. Ta je pa nastala med tlačani in za tlačane, živela bogato pod nizkim duševnim obzorjem in zahteva v drugih razmerah iste razmere, kakor so bile poprej. Vsak bogoslovec katoliškega verstva ne uvideva, da je ta svet nekoliko drugačen, kakor je bil oni, ko je bil še njegov prednik največji učenjak in vladar vseh vladarjev. Marsikateri si še domišluje, da je najmlajši kaplan večjega pomena kot katerisibodi posvetnjak. Ali življenje prijema tudi tega človeka in mož mora celo svoj verski sistem zagovarjati proti novodobnim prirodoslovnim vedam in tudi nadnaravnost svojega stana, katero je ubičeval skozi toliko stoletij kmetom in drugim. To vzbuja dosti jeze v naših in drugih klerikalnih klerikih. Jezi jih tudi, da hoče kapitalistično gospodarstvo s svojo glavno knjigo »Dati - Imeti« iti čezenj na dnevni red; duhovni mož vidi, da ga hočejo posvetni stanovi, razredi kapitalističnega gospodarstva, izriniti iz vladne hiše in mu masa hoče pomakniti torbico s kruhom višje in celo prav visoko. Nemara uvideva ta mož, da je sam postal odvisen delavec, da se prominjajo tudi verstva in način bogočastja, da razvija sedanji človek

druga naziranja o tem, kar je propagiral on toliko sto let kot nepremljivo in edino stalno v vseh izpremembah človeškega razvoja. Jezen je, to je umljivo in umljivo je, da tolče na svojo torbo in hoče zadrževati, dokler je mogoče, svoj sistem v vsem nepremenjen in tako tudi nadvlado nad ljudmi. Šolan posvetnjak mora s tem duhovnikom priti v nasprotje in duhovnik s posvetnjaki — in tedaj imamo boje po vsem svetu, kjer je katoliški duhovnik. Ta je še najagilnejši; pravoslavni je še miren, ker je kakor v Rusiji car tudi najvišji predstojnik popom. Ali tudi ta duhovnik bo prišel v navskrižje z razvojem modernega sveta.*)

Marsikateri rodoljuben človek, ki le misli na rešitev Slovencev od narodne smrti, sodi, da bo Slovenec že tudi samo ob sebi deležen dobrobiti modernega gospodarstva, znanstva in umetnosti. Pa makar še toliko joka zaradi spora med duhovenstvom in posvetnjaštvom na Slovenskem, on ne more ustaviti teh bojev, iz posvetnjaške strani se glasi: narod kulijev nočemo biti in se moramo moderno vzgojevati, naj stane to karkoli. Posvetnjaštvo čuti na sebi, da je tudi ono podvrženo strogi sili, ki zahteva, da mora vstran, kar nima kaj opraviti v življenju, vstran od mize, ki se pogrinja le delavcem dotičnega časa. Dejstvo je, da živi sedaj ves drugačen človek. In ta bode moral zopet svoj prostor zapustiti, ko pridejo drugi, ki bodo drugače delali in mislili. Na zemlji je vse v razvoju. Kar se je preživelo in ne more pobirati korakov za vodniki, to mora v stran.

Tedaj nahaja razvoj Slovenstva in drugih Jugoslovancev v kapitalistično gospodarstvo to oviro, katoliškega duhovnika. Slovenci, Dalmatinci in Hrvati onkraj Kolpe in Sotle se že nahajamo v tem razvoju, ali manjka nam še dosti. Pri nas še imajo Nemci in Lahi najboljše zaslužke v kapitalističnem gospodarstvu. Južni Slovani se moramo učiti in delati kakor Čehi, da pridobimo vsa sredstva za delo v kapitalističnem gospodarstvu. Ljudska šola je pred vsem važna. Naš duhovnik stoji pred njo in ne pusti v njej odpreti lin, da bi prišel sveži zrak modernega življenja

*) In je že prišel. (Op. ur.)

vanje. Srednje šole so važne. Naš duhovnik hoče v njih gospodariti in zavira nauk prave prirodoslovne vede. Katoliški duhovnik jemlje preveč časa s svojimi nauki; velikansko je polje novodobnih nauk in fantje si morajo tudi vežbati telo. — Naš duhovnik vodi najboljše talente iz naše kmetije v bogoslovne študije, mesto v realko in na tehniko, — naš duhovnik podpira vse nazadnjaško stremljenje naših rokodelcev in obrtnikov, katere oškoduje industrija, ker opravlja dosti njenih del. Ta stan je, tudi če vzamemo samo njegovo politično stremljenje, velika ovira v novejšem razvoju slovanskih narodov na avstrijskem jugu. Ako jemljejo le šolo v ozir, se moramo bojevati z našim duhovnikom, ker noben učitelj ne sme biti njegov hlapec ali kakorkoli od njega odvisen, ker naše gospodarstvo zahteva od učitelja: »V isti smeri, kakor raste družba, nastajajo za posebne funkcije posebni organi, ki morajo postati samostalni. Častnik ne more biti sodnik in ker se oboje ne da združiti, ne more biti kateri teh funkcionarjev žaljen. Čas se približuje, ko se bo dogajal neki proces diferenciranja, razločevanja, ki je bil že zdavnaj potreben, da razloči dvoje, kar se ne more združiti: versko funkcijo od funkcije učitelja. Duhovnik je človek verstva, učitelj je mož pameti in svobodnega preizkuševanja. Učitelj biti, se pravi, imeti dolžnost misliti in druge učiti misliti; to se pravi, vzbujati kritiko v učenca, vaditi razgovor, se pravi vzbujati, gojiti duha iznajdbe, se pravi, izjaviti, da se spoštuje resnica, ko enkrat pride na dan in če podere še toliko teorij. Ali se more trditi, da je tako duševno stanje v duhovniku, menihu ali nuni? Ali zmorejo biti ti učitelji dvoma obenem buditelji svobodnih misli? Ti ljudje imajo družiti dve nasprotni si funkciji. In to je nemogoče, taki vzgojitelji so kvarljivi vzgoji mladine. Katoliška cerkev ima seveda korist od tega, ker bi rada imela človeškega duha večno pod svojim varštvom.«

Vsak duševni boj izloča energijo bojevnikov, jih sili, da se učijo, jim razvija duševnost. V času reformacij so nastali jezuiti, ki so si stavili nalogo, preroditi zaostali katolicizem in šolati njegovo duhovenstvo. In res so se pred luteransko reformacijo precej neomikani in razuzdani

katoliški duhovniki spametili in začeli drugo življenje. Tudi novejši boji med posvetnjaki in duhovniki so do-
brotljivi v tem oziru, da razvijajo duševne zmožnosti obeh
bojevnikov. Na Slovenskem so se duhovniki poprijeli tudi
nekaterih naukov posvetnih disciplin in nekateri dobro
uplivajo v tem oziru na mlajše sobrate. Ako bi bili Slo-
venci večji narod, kateremu se ne bi bilo treba tako silno
braniti pred potujčenjem, bi bili ti boji povsem dobrotljivi,
bi bila to druga in izdatnejša reformacija, ker je ne more
nobena sila in tudi državna ne ustaviti. Ali imamo opraviti
tudi drugod; kakor v časih luteranske reformacije s
Turki, tako zdaj z Nemci in Lahti, ki hočejo uničiti slo-
vanski živelj na naši zemlji. Politično ne moremo priti do
veljave in je naš duhovnik tudi v tem oziru napredovanju
na poti. — V znanih septemberskih dneh se je zgodilo
nekaj v Ljubljani, kar se dogaja povsod, kjer so narod-
nostni boji. Začetkoma ni bilo bogve kaj razdraženosti, šele
ko sta padla dva človeka, se je naenkrat v Ljubljani in po
vsej deželi razvila jeza tako vehementno med vsemi šo-
lanimi ljudmi, da ne najdemo lahko v naši zgodovini take
orkanu enake prikazni. To ni bilo napravljeno, to je ka-
zalo, da se Slovenstvo zaveda svoje narodnosti. Naši
duhovniki so videli to valovje srditosti v našem narodu in
delali se, kakor bi čustvovali z drugimi vred. Ali ne dolgo
potem so postali indiferentni in taki, da je vlada lahko
videla, da ima protipezo v naših deželah in je po tem tudi
ravnala. In tako pride pri vseh narodnih pojavih; na Slo-
venskem obstaja dualizem med strankami tudi v narod-
nostnih vprašanjih. Poglejmo, kako so se vedli klerikalci
v slučaju nepotrditve Hribarja za župana. Še krvaveči
od strašnih obstrukcijskih napadov v parlamentu, so tako
veseli, da se je moral Hribar umakniti. — Kolikokrat so
pa že Čehi uprizorili takšne septemberske dneve; z njimi
paktirajo vlade, s Slovenci pa ne. Kdo je kriv tega?! —

Ako pogledamo nastanek avstrijske države in živ-
ljenje iste, ne moremo šteti v zlo le slabemu gospodarstvu
naših vlad, da smo južni Slovani zaostali v razvoju go-
spodarstva in omike. Veliko sto let je preteklo, predno so
se razni avstrijski narodi konsolidirali in započeli trajno

delo. V vseh avstrijskih deželah dolgo ni bilo mirnega življenja. Te dežele so bile tudi priklopljene politično rimskonemškemu cesarstvu, ki je bilo vedno slabotno, ker so posamezni teritorialni nemški knezi bili presamosvoji in je tedanji nemški cesar bil neki varuh papeštva. Avstrijski cesarji so bili tudi dosti časa rimskonemški cesarji. To rimskonemško cesarstvo je stalo življenje mnoge avstrijske vojake in je požrlo mnogo denarja. V pretečenem stoletju je to minilo. Avstrija je morala po vojni s Prusi leta 1866. izstopiti iz nemške zveze. Avstrijski državniki pa so bili vajeni na pridobivanje dežel in so hoteli razširiti državo še bolj v nemških deželah; miso se mogli tedaj dosti brigati za razvoj gospodarstva in omike svojih narodov; državniki so mislili v notranji politiki na to, kako bi ponemčili Slované in Madjare. Ko je Avstrija izstopila iz nemške zveze, je še hotela pridobivati na italijanskih tleh. Pridobila je, ali pustiti je morala vse zares lepe kraje vsled vojsk z Italijani. Leta 1866., ko smo sicer bili Avstrijci srečne bitke proti Italijanom, so oni tudi skoraj pridobili Trentin in Trst, Istro in Dalmacijo. — Ako se ne bi hitro sklenil mir z Nemčijo, bi to šlo. Ali po teh vojnah leta 1866. so uvideli avstrijski višji državniki, da Nemčija ni bila v tem letu prijazna Avstriji, da je hotela tedaj pridobiti Češko in Moravsko. — Uvideli so državniki, da je treba dinastiji utrjevati moč v ostalih avstrijskih narodih in si pridobiti, če mogoče, na Balkanu kaj sveta, da zadobi Trst in Adrija večje ozadije na kopnem svetu in država na slovanskem jugu večjo priliko, da prodaja proizvode svoje industrije v orientu. Kakor vemo, se je, kakor drugod, razvil tudi v Avstriji cesarjev absolutizem. Habsburžani so ravnali tako, kakor drugi kralji. — Stanovi — plemenitaši, teritorialni manjši vladarji, višji duhovniki so bili v srednjem veku merodajni, od njih je bil kralj odvisen; od njih je bilo odvisno, koliko dobijo kralji vojakov in davka. S pomočjo meščanov in kmetov so vzeli kralji tem feudalnim gospodom glavno stvar: kmeta in njegove fante za vojake ter njegovo moč. Kmet je kraljem tudi pomagal do nadvlade nad samosvojim meščanom. Ali v Avstriji je bilo več narodov,

Avstrija ni jezikovno enotna država. Kakor se vršijo boji med posameznimi ljudmi, stanovi in razredi za koristi gospodarstva, za prostor v vladajočih krogih, ker vladanje daje vladajočim strankam tudi materialne dobičke, tako se vršijo boji med narodi, ako isti tvorijo države. Boj gre v tem slednjem slučaju za to, da kak narod spravi svoje ljudi v centralno vlado in po tej v podrejene urade;*) tako potem vladajoči narod svoje ljudi spravlja na mesta državnih služb tudi med drugimi narodi v isti državi, si ureja s pomočjo davkov vseh državljanov svoje gospodarstvo in kar je zvezano z istim; ložje se tako spravlja tak narod na višjo stopinjo kulturnega razvoja in lahko diktira tudi drugim rabo svojega jezika. Avstrijski vladarji so kot absolutistični vladarji skrbeli dalje časa za to, da se je v državi centraliziralo v uradih, šolstvu in drugod. Narodnost se tedaj še ni povdarjala, Nemec, Slovan in Madjar je nista povdarjala, pač pa je Nemec prišel po svojih grajščakih in katoliškem duhovniku na mesta, na katerih je uplival na vladarje. Nemec je dobil podporo iz rajha, tam se je precej razvijalo večje gospodarstvo in večja omika; postal je tako avstrijski Nemec močnejši in vladarji so njegov jezik pred vsem upoštevali in njegovim nekdanjim vladajočim stanovom dali sovlado. Madjari so bili kalvinci in njihovi veleposestniki, bogati ljudje, energične gosposke narave; njihova aristokracija se je dolgo močno držala kot stan nasproti absolutizmu avstrijskih cesarjev, to je proti takozvanim Bachovim huzarjem, nemškim uradnikom, ki so prišli med nje in nosili surke. Še danes je madjarsko plemstvo močno v Avstriji, posebno pa doma na Madjarskem. Madjari so bili kmetje brez večjih mest in brez lastnega meščanstva. Njihovo meščanstvo so tvorili priseljeni Nemci in židovi. Ali veliki madjarski kmetje so si uredili doma vse tako, da so lahko dobili od centralne vlade vse, kar so hoteli. Ti močje so delali opozicijo, so se med sabo lasali, pa vse le navidezno, da ložje zmagujejo; na skrivnem je bilo navadno vse dogovorjeno. Katoliški madjarski duhovniki morajo nastopati

*) Glej: Renner, der Kampf der österr. Nationen um den Staat. — (Op. ur.)

s kalvinci vzajemno, drugače imajo ves narod proti sebi. Madjarski plemenitaši so prekanjeni, spretni diplomati-politiki. Kot lastniki latifundij so se vadili v ureji velikih gospodarstev, na katerih je treba vladati veliko delavcev; bili so bogati in so se lahko šolali. In tako se je to malo število pravih Madjarov — bilo jih ni pred 100 leti čez tri milijone — obvarovalo potujčenja in postalo tako mogočno, da ima med njimi naseljenih dva milijona Nemcev in milijon Slovakov, Slovencev, Hrvatov, Srbov in Rumunov težavno delo, da se obvarujejo poimadjarjenja, ali vsaj, da ne postanejo celo sužnji Madjarov v državno-pravnih vprašanjih, kakor mi Slovenci Nemcem. Madjari so se povzpeli s časom tako visoko, da je odvisno vladanje naše polovice države od njihovih ukrepov. Dosegli so razpolovičenje države in zdaj zahtevajo od dinastije, ki je v Avstriji edina merodajna v odločitvah državno-pravnih vprašanj, vsako leto več. Naš cesar ima težavno stališče, da reši skupno armado, katero bi Madjari radi razpolovili in imeli za-se svojo. Naši vladarji imajo sploh težavno stališče v razmerju naše do transilvanske polovice, ker jim je skrbeti za to, da ne postane Madjarska popolnoma neodvisna država in le vezana z Avstrijo po osebi vladarja. Madjarski politiki stremijo za tem, da vse odpravijo, kar bi utegnilo potujčiti njihov narod in tudi potujčevanje v skupni armadi; seveda da tudi stremijo za popolno svobodo, da potem lahko delajo s slovanskimi, rumunskimi in nemškimi sodržavljani, kakor hočejo in se obvarujejo, kakor pravijo, slovanske povodnji. Ako bi dosegli Madjari popolno neodvisnost, bi madjarili Rumune, Hrvate, Srbe in Nemce in če bi dobili še Bosno in Hercegovino pod svojo oblast, bi potujčevali tudi te Slované in bi postopali še hujše z njimi, kakor postopajo Prusi s Poljaki na Nemškem. Sreča je, da dinastija ne sme Madjarom dopuščati polne državne neodvisnosti, ker bi bila potem dinastija sama prodana na milost in nemilost Madjarom v njihovih deželah. Zaraditega je upati, da bode hotela imeti dinastija v Hrvatih in Srbih na celém avstrijskem slovanskem jugu protitežje proti Madjarom in se Hrvatom in avstrijskim Srbom morebiti ne bode godilo

slabo. S temi milijoni lahko drži dinastija Madjare v strahu, ako jih sama od sebe ne zavrača.

V naši državni polovici delajo Lahi vladi veliko preglavice, 700.000 jih je v Avstriji. Laški kmet je še dober Avstrijec, ali kakor kažejo razni iredentski pojavi, nočejo biti nekateri mestni inteligenti avstrijski državljani. Ti Lahi živijo ob morju; v Trstu imajo svojo najmočnejšo postojanko. Avstrijski dinastiji mora biti na tem, da si ohrani morje, Trst, Istro in Dalmacijo; brez morja bi bila Avstrija navadna agrarna država z majhno industrijo. In kot država mora imeti tudi svoje vojno brodovje, da si ve tudi ž njim pomagati proti napadalcem. Vladanje zaradi teh laških nezadovoljnejšev ni lahko. Stisniti jih za grlo, ne gre. Italijani so na našem obmorju še vedno vodilni trgovci, so še vedno merodajni meščani v marsikaterem mestu na slovanskem jugu.

Naše absolutistične vlade so mislile, da bodo to peščico Slovencev vendarle ponemčile in potem že kako ugnale avstrijske Lahe. Ali Slovenci jim nismo hoteli storiti te usluge, nismo hoteli narodno umreti in še nas je precej med nemško Avstrijo in avstrijskimi Italijani. Tudi novejšje vlade še mislijo na to, da nas bo v doglednem času konec, ker bi sicer ravnale drugače z nami. V severu, sredi države živijo Nemci kompaktno vkup, raztrošeni pa so tudi med vsemi drugimi avstrijskimi narodi. Nemci sicer nimajo one večje omike, kakor njihovi bratje v rajhu, ali vendar le imajo v Avstriji največjo tam, kjer živijo kompaktno skupaj. Dobivali so dosti kulture od bogatega luteranskega strica, razvili so v severu in na Nižjem Avstrijskem precejšnjo kapitalistično gospodarstvo. Živel so vedno tudi pri državnem koritu in odpadlo je tam dosti zanje. Nemci so bili v srednjem veku že dobri rokodelci in so si nabirali tehnične spretnosti; more se reči, da so se hitro poprijeli tovarniškega, industrijalnega proizvajanja in se tako obogatili, da plačujejo precej državnih davkov. Ti Nemci so tudi danes najbolj omikani narod v Avstriji, dasi gotovo ne tako, kakor Nemci v rajhu. Ti Nemci imajo v naših vladah in pri državnih uradih svoje rojake; častnikov je pa v državni armadi do

70% Nemcev. Vladni aparat v Cislitvaniji je po večjem sestavljen iz Nemcev. Ti bi se bili skregali s pametjo, ako bi ne jemali in preskrbljali svojim rojakom vseh koristi, ki jih daje sovladanje. Torej je umevno, da se tudi naša dinastija naslanja na svoje Nemce. Leta 1866. smo bili Avstrijci premagani od Nemcev v rajhu. Tedaj se je mislilo v vrstah zmagovalcev na to, da nam vzamejo Češko in Moravsko in naša dinastija je tudi drugače videla, da nima več prostora v Nemčiji. Nekateri domači Nemci so se prav nerodno obnašali in povedali javno v parlamentu, da stremijo v zvezo z brati v rajhu. To vse je učinilo, da naši avstrijski višji državniki, ki so vdani naši dinastiji, o Nemcih ne mislijo več tako, kakor so. Naš vladar ima tudi glede Nemcev težavnejše stališče sedaj, ko se je vzbudila narodna zavest, kakor so ga imeli njegovi predniki in prej on sam.

Čehi so se dvignili tudi na visoko stopinjo omike. Plodni so in pridni kakor mravlje. Pridobili so si dosti učilnic in pridno so se učili. Bili so trdne glave, katere kakega smotra ne spuščajo iz oči. Imeli so dosti dobro razvitega meščanstva in kmetje so bili na bogati zemlji samosvoji. Trpeli so veliko, ali delali so nemškimi vladam dosti preglavice. Danes smatrajo avstrijski Nemci Čeha v gospodarstvu za enako vredne in že paktirajo z njimi zaradi ureje življenja Nemcev in Čehov na češko-nemški zemlji. Čehi se imajo zahvaliti svojim mnogobrojnimi šolam in posebno realkam ter tehniki, da jih danes štejejo v državi med prve industrijalce. In so postali s svojo ekspanzivno močjo nevarni Nemcem, — ker se med temi nastanjajo češki delavci in rokodelci, ki so vajeni slabše hrane, imajo manj potreb in so tako cenejši delavci; češka inteligenca zaseda tudi uradna mesta med njimi. Čehi imajo med avstrijskimi narodi največ šol. Dunaj se mora zavarovati pred njimi po posebnih šolskih zakonih. In ti Čehi hočejo vsaj autonomijo v svojih deželah, včasih pa celo avstrijsko federativno zvezo, v kateri bi bili posebna država v državi kakor Madjari. To je smisel njihovega zahtevanja obnove starega češkega kraljestva. Čehov je že precej milijonov in njihovo še prav bogato veleposest-

no plemstvo stoji po večjem v narodnih vrstah. Čehi so postali jako močan in bogat narod, katerega dinastija upošteva in na katerega se morajo tudi naše nemške vlade ozirati. Ti Čehi tvorijo sedaj protitežje proti Nemcem in Madjarom. — O Poljaki se ne govori dosti. Ti Slovani, veliko po številu, so glede narodnosti srečni ljudje. Da še ti ne delajo preglavice, se jim daje, česar želijo, da le podpirajo Nemce in dinastijo. Poljaki so jeziček na tehtnici, ako gre za odločitev med Nemci, Lahi in Slovani. Dozdaj so bili proti drugim Slovanom indiferečni, Nemci so jim dovoljevali, kar so zahtevali. Med Poljaki so tudi veleposestniki narodni.

Kaj pa mi avstrijski Jugoslovani? Prej, pred zbujeanjem narodne zavesti, torej pred 60—100 leti smo bili predmet ponemčevanja. Potujčevali so nas, da se državi olajša vladanje. Na razvijanje večje kulture pri nas se ni dosti mislilo v vladnih krogih. Jožef II. se zanima za vse obrti in posebno za industrijo in hoče katoliškemu duhovstvu vzeti njegovo moč. On ne zmağa, ker je preveč germaniziral; njemu prevržejo nenemški narodi vse načrte, ki bi omogočili večjo omiko. To nemčenje se ni obneslo, najmanj pa na Češkem in med energičnimi Madjari. Madjari in Poljaki so že odstranili nemške sledi iz absolutističnih časov. Čehi že precej in še imajo z njimi opraviti, ali srečno zmagujejo. Hrvati ravno tako. V vseh teh narodih so sodelovali v dobi pretečenih 100 let še v avstrijskih vladah važni veleposestniki. Le naši veleposestniki se niso zganili, dasi so videli, kako v vsakem nenemškem narodu veleposestnik v prvih vrstah stopa proti absolutizmu, ki hoče vse ponemčiti. Katoliški duhovniki so delali opozicijo cerkve proti reformam Jožefa II. v cerkvenih stvareh, zaradi narodnostnih vprašanj niso bili jezni. Na Slovenskem je bilo sicer dosti duhovnikov prijateljev Jožefovega nastopanja proti rimski kuriji. V dobi absolutizma v Avstriji se je dosti Slovenstva ponemčilo v obmejnih krajih. Meščan je po večjem nemški govoril, zavedal se ni slovenske narodnosti, veleposestnik tudi ne, tedaj je ostal kmet, ta je pa bil še tlačan in ni imel nič govoriti.

Ali Hrvati in pod tem imenom jemljem tudi Srbe, niso po absolutizmu dosti trpeli glede narodnosti. Njihovi graničarji so bili že v času Marije Terezije nemčeni, ali Marojčiči, Filipoviči so ohranili vedno zvestobo slovanski domovini. Nekaj nemških vasi so dobili v teh časih Hrvati, ali oni so trdni in zdaj po aneksiji Bosne in Hercegovine še trdnejši, ravnotako tudi dalmatinski Hrvati. Ker je pri nas dinastija vse, bo ta sedaj tudi Hrvate lahko izigravala proti Madjarom, Nemcem in Lahom, ako bi ti hoteli biti preveč samosvoji. Po samostojnosti stremijo vsi narodi naše Avstrije, ker le v njej vidijo mogočnost razvoja v časovnem duhu. Ta stremljenja pa pridejo v navskrižje z interesi dinastije, ker si ta ne bo dala jemati oblasti čez armado in druge ustanove in ne bo hotela biti zgolj osebna vez. Med dinastijo in posameznimi narodi bo tedaj vedno kaj navskrižja in, ker sta Nemec in Madjar že precej močna in avstrijski Lah ni brez pomena, — (saj če zastoče, čujemo takoj odziv iz italijanske države) — smo Slovani dobri za protitežja. Takim protitežam se mora kaj dati, zastoj ni nič na svetu; Čehi so v pretečenih desetletjih že dobili marsikatero važno pravico, ki jim olajšuje njihove boje proti Nemcem, Hrvati si bodo tudi zasigurali, ako bodo pametno lavirali, v naši državi svojo bodočnost. Čehi jim naj bodo v vzgled. Kaj so prestali Čehi dragonad, in danes?

Mi mali Slovenci smo reveži. Mi nič ne štejemo. Spadamo pod avstrijske dedne dežele in te se ne smejo izpreminjati; še zjediniti se ne smemo pod eno politično deželno vladno; — Nemci bi tako zavpili, da bi odmevalo v nemškem rajhu. Da bi se zjediniли z Dalmatinci, tudi na to ni misliti, še manj pa z vsemi Hrvati. Mi za enkrat nič ne štejemo in ker Nemci na Češkem ne morejo pridobiti več tal in tudi ne drugod, so za nas Slovence tako skrbni, da nam že skoraj zraka primanjkuje v ljubeznipolnih objemih Nemcev in Lahov, katera soseda si privoščita vsak en kos naših dežel. In vendar smo glede rešitve Trsta in Adrije pred Italijani poleg Dalmatincev in isterskih Hrvatov najvažnejši avstrijski narod.

Katoliški duhovnik sedi v Avstriji v vladni hiši na dobrem mestu, ta bi lahko kaj pomagal na tem mestu slovenskemu narodu. Ali ta naš duhovnik mora nastopati, kakor velevalo koristi hierarhije, katoliške cerkve, ki niso identične s koristmi slovenskega naroda.

Katoliški duhovnik je najstarejši mednarodni element na svetu, katoliški duhovnik ima svojo državo in mora za njo skrbeti za to, kar vsebuje skrb za svoj stan, za sebe. Človek brez familije, lastnik velikih fondov in, dokler neumnost ne izumre, srečni posestnik petic pobožnih ljudi, ali vsaj umirajočih, katerim še podedovani katolici zem leži v krvi.

Politična moč je važna za življenje vsakega naroda. Ako bi vrhovno vodstvo katoliške cerkve hotelo, — (in hotelo bi, ako bi bilo videlo v tem zase posebne koristi) — bi mi Slovenci bili že pri vladah upoštevani narod; ako bi katoliški duhovnik hotel, bi Nemci ne bili politični zavezniki avstrijskih Italijanov, mi bi se že davno upoštevali v zvezi z drugimi Jugoslovani kot naravni stražnik Adrije in Trsta pred izgubo po kaki nesrečni vojni. Ako se mi avstrijski Jugoslovani okrepimo kulturno, gospodarsko, da zavladamo v obmorskih mestih v Istri, Dalmaciji, na Slovenskem, kdo more potem roko položiti na ta državi toliko vreden in tako važen svet in morje ob njem?

V Avstriji obstoji vladanje dostikrat ^{ne} v pametnem izkoriščanju raznih narodov, protistavljanju, zapostavljanju, protežiranju enega proti drugemu. V Švici tega ni, tam so ljudje vseh treh narodnosti, nemške, francoske in italijanske enako omikani in dobro izhajajo. V Avstriji se bo tako, kakor gori povedano, diplomatziralo še dolgo; dokler pa bo katoliški duhovnik imel kaj veljave v državnih vladah, bode vlekel z zastopniki onih narodov, kateri imajo in bodo imeli začasno največ veljave v vladah; — »kaj mu more dati ubogi zlodij«, pa velja zanj glede revnih narodov. In tako mi Slovenci in tudi drugi avstrijski Jugoslovani nimamo politične moči, ne moremo nastopati ne proti Nemcem, ne Madjarom, ne Italijanom, kakor bi bilo prav za nas in dinastijo, za vso državo, da

bi bili trdni stražniki adrijanskega morja. Škodilo državi tudi ne bi, ako bi bilo naše gospodarstvo dobro razvito; nekaj davkov bi lahko plačali več. Tako pa težavno gradimo naše poslopje kulture, tako se težje pripravljamo za izvrševanje kapitalističnega gospodarstva na vsej črti in težje pripravljamo njega kulturo. Zadnji bomo, ko bo prihajalo že kaj drugega na površje razvojev. — Na Slovenskem smo nekaj časa prav srdito gledali na naše farovške ljudi. Videli smo, kako pomagajo zavirati razvoj naroda v boljše. Seveda bi morali pomisliti posvetnjaki, da ta človek drugače ne more, ne sme. Njegovi boji so stanovski za veljavo, za kos kruha. Ali drugod so tudi; toda ko je treba narodnosti kaj v dobro storiti, so vsi na mestu. Čehi so bili Husiti in dosti tega duha je še v njih, ali češki duhovnik je vselej najti v vrstah narodnih boriceljev. — Ako bi slovenski duhovnik s tako srditostjo nastopal za vprašanje »biti ali ne biti« slovenskega naroda, kakor nastopa proti slovenskim strankam, ki so mu protivne, bi se nam vse drugače godilo v obmejnih krajih in v središčih. Pa naši duhovniki vendar že tudi plešejo, sokolijo v povzdigo narodne zavesti, v državnem zboru so delali obstrukcijo, ko so Italijani zahtevali svojo juridično fakulteto v Trstu! — Katoliški duhovniki so sedaj dostikrat člani cislitivanske vlade, to je gotovo, in včasih obstruirajo katoliški duhovniki proti svoji vladi! — Duhovniki so edini merodajni v vodstvu slovenskih klerikalcev. Torej! — Naši slovenski duhovniki niso najti v vrstah onih, ki delajo v parlamentu za povzdigo politične moči slovenskega naroda, jugoslovanstva. Vladna prijaznost jim daje moči, da lažje zavladajo v domovini, da lažje priklepajo kmeta na-se in z njegovimi glasovi pridobijo nadvlado v občini, v deželnem zastopu. Tedaj ne morejo biti doma sovražniki nemških, laških pretenzij. Tako, kakor naš duhovnik, bi morali postopati naši posvetnjaki z vladami, morda bi kaj dosegli v korist varstva Slovencev pred tujčenjem zaradi važnosti Adrije. — Tako mešetarjenje bi se težko strinjalo s tem, da se v domovini odbijajo napadi Nemcev in vlad na našo narodnost. Naši duhovniki ne vidijo nevarnosti za narod-

nost, oni so v tem oziru mirni državljani in ko so na Kranjskem bili nekaj let liberalni Slovenci s nemškimi veleposestniki zvezani proti duhovnikom, so duhovniki delali na to, da dobijo Nemce na svojo stran, da zavladajo v deželnem zboru in liberalstvo ložje tudi s tem pobijajo v drugem življenju. Vsaka stranka išče zaveznikov, to je naravno, ali ako je kaka slovenska stranka vladna in je zvezana z domačimi Nemci v kakem avtonomnem zboru, potem mora tudi na to gledati, da pridobiva slovenski narodnosti kaj dobrega, da odkrha vsaj nekaj osti nemškemu prodiranju v naše kraje. Tega ni zaslediti v zvezi naših duhovnikov z Nemci na Kranjskem, z Lahti na Primorskem, z Nemci v centralni vladi. In to je kvarno za našo narodnost. Ako se vse to pregleda, potem moramo izprevideti, da imata Lah in Nemec prav lahko delo v prodiranju v slovensko zemljo. Tudi če bi ne bilo nobenega drugega strankarstva na Slovenskem, in bi bili vsi Slovenci zadovoljni z vodstvom in delom duhovništva, tujci bi rezali vseeno kos za kosom od Slovenstva; naš duhovnik ima enkrat svojo dano pot, on je član internacionalne, katoliške hierarhije, ki se ne more brigati za to malo Slovenstvo, ker se ne bo zaradi njega kregalo z Italijani ali Nemci.

Tujčenje kakega naroda je zavora napredovanju, ako se isto ne more zgoditi v kratkem času. Boji proti tujčenju stanejo čas in denar, ki bi se lahko porabila za kulturno delo, narod stagnira v napredovanju. Dosti boljših talentov tujčenje pokvarja v značaju. Renegat še ni bil nikjer v časti. Nas Slovence potujčujejo v šoli, v uradih, v mestih, ob mejah tudi v cerkvah, v vsem življenju od zibe do groba. Vsak drugi narod bi že bil iztrepetal, dasi smo na že manjšem svetu in smo maloštevilnejši v primeri s tem, kako se mi in drugi narodi množimo. Morebiti postanemo še važni v avstrijski politiki, morebiti nas bo še rabila Avstrija. — Ali pa se tedaj ne bo glasilo iz naših vedno redkejših vrst: pozdravljen, cesar, umirajoči te pozdravljamo! ? —

Mali smo, ali morebiti pridemo brez vladne pomoči naprej. V Bosni in Hercegovini je Avstrija dobila nove

ljudi. Hrvati na Hrvaškem in v Dalmaciji se bodo sčasom gotovo izrabljali kot protitežje proti Madjarom, ki tudi proti morju težijo in hočejo pridobiti Adrijo zase. Hrvatov je veliko; Madjari s svojimi pretenzijami bodo sami za to skrbeli, da pridejo Hrvati iz slame na blazine. Avstrijskih Jugoslovanov nas je okoli 18 milijonov. Lepo število je to in če se še moderno omikamo, postanemo vsaj toliki, da krepko zagrmimo na ušesa Italijanom, da ne trpimo, da gledajo zaljubljeno čez morje. — Ali če bodo avstrijski Srbi gledali v Srbijo in Črnogoro, bo to nova ovira za naš razvoj, mi potem ne pridemo do samouprave v naših deželah, imeli nas bodo za irendento, nas pa bodo dali na verigo, ker smo Slovani. —

Vsekakor pa smo postali Jugoslovani po aneksiji Bosne in Hercegovine znamenitejši narod. Če neumnosti ne delamo s kakim škilenjem na Črnogoro ali Srbijo, pridemo enkrat gotovo v poštev kot protitežje Madjarom, Nemcem in Lahom. Mi moramo znati trgovati, kakor znajo Madjari, Poljaki in — katoliški duhovniki. Vse je pri nas stvar trgovine in — prijatelji, — odločilna je v Avstriji dinastija, ne pa parlamenti. —

Črnagora šteje kvečjemu 250.000 ljudi, velika je kakor naša Dolenjska, do polovice popolen Kras. In vendar jo smatrajo evropejski diplomati za jako važno državico! — Slovenci smo v Avstriji Črna gora proti Lahom. Ako zvežemo čez Tržič Istro z Goriško in ostalim slovenskim svetom, ako postanemo gospodarsko in kulturno močni, in naše ljudstvo šteje med boljše talente med avstrijskimi narodi, potem ima Avstrija zanesljivo stražo ob Adriji. Kam pa hočemo Slovenci na zunaj škiliti? Le neumnež more kaj takega misliti. In mi bi iskali kake revne države, ki sama svojem ne more pomagati do boljšega gospodarstva in večje kulture? Neumnost! Le želeti moramo, da se med nami obstoječi provincijalizem odpravi, da se vsaj z Dalmatinci zbližamo politično in da si pomagamo razvijati se v sedanjem gospodarstvu in omiki. Majhna razlika v dialektu nas Slovence loči od dalmatinskih in drugih Hrvatov in na slovenskem Jugu bi bili lahko z državno pomočjo najboljši kulturni element, ker

smo precej pridobili po nemški literaturi in vedah. Ako je res kaj iredente v naši državi, potem je rezona državnikov, da nas z državnimi pripomočki podkrepijo. Potujčili nas ne bodo, dasi se Nemci hvalijo, da napredujejo na slovenskem Koroškem, da na slovenskem Štajerskem ne izgubljajo v mestih svojih ljudi in da napredujejo na Gorenjskem. Nemški pisatelji očitajo avstrijskim cesarjem, zakaj se ni v času Jožefa II. in pozneje tako postopalo s Čehi in Slovenci, kakor zdaj Prusi postopajo s Poljaki na Pruskem, češ da bi bili Čehi in Slovenci že davno narodno mrtvi. Dobri Avstrijci naj bodo zadovoljni, da se to ni zgodilo, most do Adrije za nemštvo iz rajha le tako ni postal trden in še bo obstajala Avstrija, mi, njeni Slovani, jo bomo držali v notranjem, ako bi hoteli drugi trgati državo, kakor so že pretili; proti zunanjim močem pa bode odločevala duševna in fizična moč v naši armadi in mornarici. Ali trden avstrijski slovanski jug bi bil tudi dober most proti izhodu. Donava je velika reka, ki teče po vsej državi, izteka se pa v Črno morje, ki še ni naše. Lahko bi postalo kedaj avstrijsko. Z nami Jugoslovani se da delati dinastična politika in se tudi bo, ko Nemci in Madjari izgubijo prvenstvo v avstrijskih vladah, — oziroma postanejo Čehi, Poljaki in Hrvati odločilni v avstrijski državni politiki.

Pisal sem, da razvija kapitalistično gospodarstvo neko drugo, da nastopa vzajemna pomoč. Pravijo, da je zahteva socialistov po enakih pravicah nesmisel, da ljudje niso jednaki v talentih in narodi tudi ne. Kaj pa, ako se res razvije kapitalistično gospodarstvo vsaj v zadržno gospodarstvo, kar je vsekakor mogoče in se že razvija med bolj omikanimi narodi in vse delovanje kapitalističnega gospodarstva goni v ta razvoj? Potem bo proletarec postal merodajen človek. Proletarec bode povsod enako nastopal in on mora uveljaviti enake dolžnosti in enake pravice, tudi enake pravice med narodi. Jugoslovani posebno zaradi tega nimamo pametnega razloga, da bi bili sovražni socialni demokraciji, morali bi biti isti dobri prijatelji, ker nam more ista pomagati v parlamentu do veljave. Jugoslovani nimamo dosti moči za napredovanje

v kulturi na razpolaganje, ovire za istega so velike, dobro je, da varujemo vsako pripomoč in se je oklenemo.

Kmetovo delo je bilo doslej tako, da ga ne more opravljati vsak član drugih stanov. Sedanjega kmeta se ne napravi v par letih, kakor rokodelca. Sicer mora tudi rokodellec imeti prirojene, v generacijah pridobljene spretnosti. Kmet pa je počasne rasti, v stoletjih se vzgaja ona varčljiva, potrpežljiva in vstrajna delavna moč, ki premore skozi skoraj 8 mesecev na leto dan za dnevom delati na dan po 15 ur pri slabši hrani, ki zamore tako varčevati z vsem, kar ima kaj vrednosti, kakor dela to sedanji kmet. V kmetovem delu se vrstijo razna dela; dolgočasni kmetovi opravki niso, ali opravljati se morajo redno in stane kaj hoče. Kmet ne sme polegati, ne sme biti niti bolan. Ko se bolan uleže, je toliko, da pošlje tudi po »gospoda« in umre.

Kapitalistično gospodarstvo jemlje dosti ljudi iz kmetije med svoje delavstvo v tovarnah, trgovini, rokodelstvu in v prometu. Ti pridejo v vse druge življenjske razmere in v delo, ki odvaja od kmetskega dela in življenja. Čuditi se je, da toliko Slovencev, ki je delalo v tovarnah, ima še po vrnitvi domov razpoloženje in zmožnost, da opravlja kakor pred odhodom, kmetsko delo. Ali kakor je stroj in po njem predugačeno delo zrevolucioniralo vse meščanske obrti, tako je že tudi kmetijo. Delo s pomočjo strojev in umetnih gnojil, delo na kmetiji s pomočjo ved o rastlinstvu in o živinoreji je že postalo drugačno, uspešnejše in se razvija v tej smeri naprej. Kitajci in Japonci so že zdaj kmeti, ki proizvajajo na enem oralu poljedelske zemlje več, ko evropejski kmet na 10 oralih. Vrtnarji okolo Pariza preskrbujejo s sočivjem ves Pariz in ga še odpošiljajo v London. Ob Novem letu postaviti sveže grozdje na mizo, tem vrtnarjem ni težko, krompir trikrat v letu pridelati, tudi ne. Kmetiji podaja industrija vsakovrstne stroje in gnojila poceni, zdravstvena veda podaja navodila, kako rediti in zdraviti živino. Živinske kuge so zdaj kakor med ljudmi redke in se odpravijo hitro. Toliko milijard ljudi je preživljati z živili, ki jo daje kmetija! — Iz zemlje se mora dobivati

več živil kakor kedaj prej, pa ji tudi zopet dajati nazaj, da ne uboža in odreče človeku svoje matrne skrbi. Vse drugačno delo nastaja sedaj na kmetiji in s tem prevratom postaja tudi človek-kmet drugačen. Delo preobrazuje človeka. V kmetijo pa prihaja tudi vse naziranje drugega sveta, tudi kmet že hoče boljše živeti, se boljše oblačiti, lepše stanovati, se boljše prehraniti. Kmet vedno bolj uvideva, da bo treba vzajemno pomoč še bolj izkoriščati, kmet bo moral iti v proizvodjalne zadrage, ker mu ne morejo državne moči dati vsega, kar rabi za priprave intenzivnejšega kmetovanja, da si zida mlekarne in zadružne mesnice in plačuje svoje trgovske sodelavce. Vrtnarski kmetje v nekaterih krajih imajo pokrite cele orale zemlje s steklom in uvajajo po ceveh toploto v zemljo. Ti kmetje pravijo, da imajo lahko grozdje o Božiču, dokler imajo kaj premoga. In na tej poti se sreča kmet z velikansko maso mestnih delavcev, ki stremijo za tem, da se pripravlja blagostanje vsem ljudem; tudi bode uvidel kmet, da se mora družiti v vseh prilikah življenja s to maso. Tudi kmet mora drugim povedati, kakor je povedal neki tkalec: »Nočemo vaše juhe, dajte nam naša prava, potem bomo jedli rostbefe«. Vse drugačno delo, življenje sedanjega gospodarstva bode tudi tega konservativnežakmeta storilo gibčnega, nezadovoljnega in samostojnega; on ne bo dolgo več v Evropi protitežje in ovira razvoju človeštva do pametnejšega urejevanja gospodarstva in vsega življenja. — Nič ni na zemlji stalno, vse je v razvoju. Zato tudi ni obupati, da bi bil jugoslovanski kmet vedno kuli ameriške industrije ali volilec farovških politikov. Slovenski in ves jugoslovanski kmet bo moral postati dober vrtnar in živinorejec. Ob morju bo živelo na kvadraten kilometer veliko ljudi, katere bo imel zakladati z živili. Jugoslovanski kmet ne bo le kmetoval, da za-se prideluje krompir in mleko, on bo hotel imeti, da ustreza

večjim potrebam. Večje potrebe vstvarja v vsakem človeku sedanje veliko gospodarstvo in duševnejše življenje. Tudi na kmetiji so že večje duševne potrebe in vedno več jih prihaja vsled intenzivnejše dotike kmeta z meščanstvom in delavstvom industrije ter prometa. Večja omika vstvarja večje potrebe. In kam hoče naš kmet izvažati prebitke svojih pridelkov, kakor proti morju in po njem tudi v druge kraje? — Proti severu živijo nemški in madjarski kmetje. Na slovanskem Jugu so tla za moderno kmetijo. Vse, kar želiš postaviti na mizo za najfinejšo pojedino, nahajaš v naših jugoslovanskih krajih. Južni Slovani lahko dobro živimo, kot sadjarji in živinorejci. Ako samo gojimo rejo goveje živine, svinj, kuretine in izrabljamo njive za pridelovanje klaje, zamoremo postati bogati kmetje. Zadružne mlekarne spojene z zadrugami za rejo prešičev in kuretine, in milijoni bodo prišli iz naše kmetije v promet in dosti teh v domače hranilnice. Naša kmetija je lahko bogata; na Hrvaškem in v Bosni je toliko plodne kmetijske zemlje, da bi francoski, danski in švicarski kmetje na njej in pod gorkoto solnca v teh krajih stvarjali paradiže. In ob teh zemljah je drugo bogastvo narave — morje!*)

Nemci v rajhu naraščajo, Italijani še bolj. Ali misli kdo, da se bo lakota teh dveh narodov po kmetijski zemlji ustavila pred mejnimi koli naše države, ko doma ne bo dosti živil in jih ne bo mogoče od drugod dobiti! — Jugoslovanska poljedelska tla in adrijansko morje vsebujeta toliko bogastva, da ju bosta Nemec in Italijan vedno gledala, ko ne bo za vse živil v domači kašti. Mej narodi so bili nekdanj boji za boljše pašnike, in vršijo se še danes med omikanimi in najbolj omikanimi narodi, samo v drugi obliki. Za nas Jugoslovane nista več avstrijski Nemec in Italijan toliko nevarna, kakor sta bila doslej, ali bati se je Nemčije in Italije, ki moreta zjedinjeni našo Avstrijo raztrgati na drobne kose; — tudi za ta slučaj si nam je

*) Optimistično, pa ne nemogoče, ampak ob smotrenem delu prav mogoče; nikakor to mnenje ni utopično, četudi se bistveno krije z mojim o agrarnem socializmu. (Glej „Socializem“). (Op. ur.).

treba pridobiti veliko omiko in dobro gospodarstvo. Treba je zarano vstajati in se vedno ozirati proti jugu, proti adrijanskemu morju; neoziraje se na to, ako je komu všeč ali ne, moramo krepiti gospodarstvo in duševno razvijanje kmetije na slovanskem jugu. Naš kmet je vsled svoje mase tudi varuh slovenske narodnosti. Zgodovina nas uči, da južni Slovani, dasi vstvarjeni za vsa roko-delstva in obrti, v mestih nismo radi živeli in razvijali meščanske omike; meščani na naših tleh niso bili v preteklosti to, kar nemški in italijanski meščani; — sedaj je tudi našega kmeta zgrabilo kapitalistično gospodarstvo, zdaj mora proizvajati dosti več ko v prejšnjih časih za trg; gojiti mora intenzivno obdelovanje poljedelske zemlje, pridobivati si večjo strokovno omiko; pridobivanju iste se ne more ustavljati in ti dve pridobitvi ga boste postavile na trdne noge in on bo, kakor vselej, tudi v drugih razmerah dober delavec. Zatorej je skrbeti zaradi tega tudi za realke in kot nadaljevanje šolanja — za kmetijske šole. Čehi imajo jako izobražene kmete in jako dobro je razvita češka kmetija. Tudi mi Jugoslovani imamo svoj Banat kakor Čehi svojo Hano. — Torej še ni obupati, ako vidimo, da slovenski kmet po večjem še streže farovžu in je njegov volilec. Še je v politiki okornež, ali on ne hodi zastonj v veliko delavnico, v Ameriko in po drugem svetu, on se, kar je posebne važnosti, hitro poprime novejših načinov kmetovanja; v jedni generaciji že zmagujejo novi načini dela v naši kmetiji. In delo, gospodarjenje je podlaga duševnega dela in naziranja. Danski kmet je danes kot združni kmet vladar danske države, on je danes za angleškimi industrijalci najbogatejši človek v Evropi, on je prvi razvil vseučilišča za maso narodovo, njegovi zarodi so omikani, kakor drugod omikanci srednjih stanov. In pred 50 leti je bil še analfabeten pijanec. Seveda, on je protestant, on ne podkupuje svetnikov, oziroma ne plačuje duhovnikov, da mu podkupijo svetnike in ti Bogu predlagajo njegove prošnje, on ne stori dobrih del, da si z njimi zasluži nebesa, pa pošteno živi, dela in se ne boji smrti; pred vsem pa skrbi ta protestant za dobro življenje tu na zemlji in ljudje pravijo, da je tako ravnanje Bogu prav ljubo.

Bosna in Hercegovina sta slabo obljudeni; v Bosni baje tretjina kmetijske zemlje ni obdelana. Povedal sem, kako je priden slovenski kmet. Avstrijske vlade naseljujejo v Bosni nemške kmete iz rajha. Kak dober kvas bi postal slovenski kmet v teh deželah, kako lepo bi sezidal kmetске domove v tej krasni in plodoviti zemlji; v kratkem času bi bilo dosti več goveje živine in bi uspevala svinjereja, ki donaša toliko denarja slovenskemu kmetu v domovini. Veliko Slovencev živi v Ameriki in v krajih premogokopov Westphalena, na Gornjem Štajerskem, dosti jih dela po zimi v madjarskih hostah; par sto tisoč jih je na leto odsotnih. Kaj bi ustvarjale pridne roke od 50 do 100 tisoč na domači kmetiji odvisnih slovenskih kmetov dobrega v Bosni in Hercegovini sebi in vsej državi v prid! — Slovenec ima v živinoreji, Slovenka posebno v svinjereji srečno roko kakor Bolgar kot vrtnar. In Slovenec je v nekaterih krajih izkušen rudar-premogar, v Bosni in Hercegovini pa je toliko premoga najboljše vrste, katerega dobivanje se lahko dražje plačuje.

In bogastvo teh novih, še malo izčrpanih dežel nas druge avstrijske Jugoslovane naravnost kliče na delo v njih. Duhovnikov imajo tam dosti, juristov tudi, tehnikov nimajo, višje izobraženih poljedelcev in rudarjev ne. In ti so pravi produktivni delavci. Jugoslovani smo zane-marjali tisoč let razvoj rokodelcev in meščanskega dela; to nas je zapostavljalo, to pomanjkanje nas je delalo sužnje bolj omikanih narodov, katere je vodil meščan na delo, v svojo šolo in na izčrpanje neomikanih ljudi pri drugih narodih. Čas je, da odpremo vrata realk, tehnike, rudarskih in poljedelskih šol na naši zemlji.

Realke so napravile Angleže velike v gospodarstvu, one vstvarjajo na Nemškem Angležem enake delavce kapitalističnega gospodarstva, one so povzdignile Amerikance na njihovo sedanjo višino. Na Slovenskem vidimo, kako gimnazijec ne more ničesar vstvarjati v zgolj tehnično razvrščenem gospodarstvu, kako prihajajo skozi ta vrata tujci in si pridobivajo v naših krajih bogastvo. Ni jeden premogokop na Slovenskem ni v rokah Slovencev in milijone vrednosti vstvarja od tujcev v naših krajih go-

jena industrija. Ob našem morju dela tisoče mehanikov v ladjedelnicah; dobro so plačani, a so tujci, naš človek opravlja samo težaška dela. — Ves Trst je praktična realka in tehnika — velika trgovska in prometna šola! Lah se počuti dobro v teh obmorskih naših krajih. — Naravnost prokletstvo je za vse Jugoslovanstvo, da njegovi najboljši talenti delajo katoliški duhovniki in juristi. Ti ne spravijo gospodarstva naprej, to so še delavci iz feudalne, absolutistične dobe, so za to, da vzdržujejo red med alkoholično, nevedno, za kulija izgojeno maso. Dajte našega človeka v šole, ki mu pomagajo v produktivnem obrtnem, rokodelskem in industrijalnem delu: omikan, sit in dobro stanujoč človek se ne bode pretepaval in mu ne bo treba pred razpelom in gorečimi svečami zabičevati, da ga bo zlodej vzel, ako ne govori kot priča resnice in ne bi bilo treba tolikokrat izprevideti, da naše cerkve ne uplivajo kaj prida na vzgojo značajnosti; delo je novi organizator mas; dobra hrana, obleka in človeka vredno stanovanje ter berilo podaja tudi človeku mase času primerno etično naziranje. — Razven kmeta Jugoslovani nimamo pravih produktivnih delavcev, ki bi bili naši ljudje. Nič drugega ne zahtevam od naših centralnih vlad, kakor to, da nam dajo v Trstu zraven univerze tudi tehniko, mehanične šole v Dalmaciji in Trstu, realke pa v drugih krajih in vzgajali se bodo delavci, ki bodo ponos države. Dalmatinec vozari kot mornar po vseh morjih, spreten je tudi v tehničnih opravkih na ladijah. Temu človeku je prirojena tehnična spretnost in revež redko dobi boljši kos kruha, kakor je kos navadnega matroza. Škoda je, da je nadvojvoda Maks šel po smrt v Ameriko. Ta je rad bival ob adrijskem morju, ta je spoznaval važnost tega morja za državo ter napeljeval prestolonaslednika Rudolfa na to.

Univerza v Trstu za Italijane in Jugoslovane, tehnika za vse Italijane in Jugoslovane! — Obe visoki šoli pod isto streho! — 700.000 avstrijskih Italijanov in recimo 8 milijnov Jugoslovanov bi pošiljalo svoje fante na visoke šole v Trst. Ali bi Italijani zmogli toliko Jugoslovanov? — Ali mislite, da imata slo-

venski in dalmatinski fant vodeno kri! Parkrat bi se stepli z Italijani in jih dobro nabili, in mir bi bil; naši bi se učili igranje italijanščine in Italijan bi tudi poskusil, ako premore naučenje hrvaščine. V kratkem bi imeli profesorje Jugoslovane in Italijane in ti dve visoki šoli ter mehanična šola bi tako lepo složile laški slovenski element v prid svojih narodov in v veliko korist vsej državi! Za vse ljudi, ki se rodijo na avstrijski južni zemlji, bi bilo potem dosti dobrega zaslužka, boljšega življenja, in državi bi ne bila sramota, da ona podaje med evropskimi državami največji kontingent kulijev tuji industriji. — Ne morem si misliti lepšega, pripravnejšega, kakor je Trst za visoke šole za nas Jugoslovane. Danski škof Grundwig, ki je sprožil idejo ustvaritve ljudskih vseučilišč, je želel, da bi bilo ljudsko vseučilišče na Danskem v najlepšem, zgodovinsko najvažnejšem kraju. Za nas Jugoslovane in za avstrijske Italijane je Trst ta kraj. Tukaj so veliki duševni horiconti, tukaj se mladič uči, če z odprtimi očmi hodi po morju. Kako brezbrizno v Avstriji ravnaajo vlade s človeškim materijalom, se vidi v Trstu. Tukaj doli na slovanskem Jugu imajo v Dalmatincu in Italijanu spretnega človeka za vsa tehnična dela in temu odpirajo po večjem le gimnazijê. Tudi Slovenec ima te sposobnosti, naši kmetje so za-se spretni rokodelci v stavbah. Koliko denarja na leto zaslužijo zidarji iz Italije v naših avstrijskih deželah! — Pa imamo Čiče, ki morajo po vsem svetu okolo na delo s kamnom, ker si ne vedo pomagati doma. Dalmatinec kaže v svojih stavbah mojstra in umetnika. Ni šole, ki bi budila, ki bi vzgojila te spretnosti! Naša mornarica bodi trgovska, bodi vojna, rabi šolane delavce. Milijone stanejo ladije, ki se zaupajo mornarjem, milijone vrednosti prevažajo in ljudi. Kaj bi pridobile po realkah, tehniki in mehaničnih šolah v naših jugoslovanskih krajih te mornarice, koliko denarja bi služili naši ljudje, ko zdaj opravljajo le težaška dela, tujci pa vlečejo mastne zaslužke. Težko je človeku, ko pogleda v temno zarjavel obraz našega Čiča, Dalmatina, — prostega matroza ali zidarja s kamnom! — Gospodarstvo si bo že samo pomagalo tudi na teh ju-

goslovanskih tleh. Ti kraji so po naravi prebogato obdarjeni, da bi šlo mimo njih in Slovan si bo že pomagal naprej; le delj časa bo trajalo, ker je toliko nepotrebnih, umetno napravljenih ovir. Treba je učvrstiti slovanski element ob Adriji, to je danes prav navadna resnica in postaja čim očitnejša; par milijonov vsako leto več v državni proračun za času in krajem primerne šole v teh krajih in pomaglo bi se našemu ljudstvu na slovanskem jugu kaj hitro naprej; po preteku petdesetih let bi se državi vračali ti milijoni z obrestmi v velikih davkih, katere bi ti dobro ukvarjeni naši delavci plačevali državi in ob morskih avstrijskih krajih vstvarili vse, kar zahteva novodobno gospodarstvo. Le kaka kratka vojna z Italijani bi stala milijarde denarja. Ali najsigurnejša armada ali vojno brodovje bi bilo proti Italijanom (v Italiji) deset milijonov moderno omikanih, v realnih predmetih šolanih Jugoslovancev. Naj Italijanu po naših deželah skominajo usta, mi sami bomo nekaj zanje, kar ne bo želel polente iz Italije, kdor bo kaj boljšega dobival v avstrijskih deželah.

Država ima naše srednje in visoke šole v svojih rokah. Sami si jih ne moremo ustvarjati. Ako državne vlade nimajo razumevanja za važnost naših dežel, potem si bomo morali sami pomagati. Gospodarstvo nam bo šlo na roke, ali poslalo bo tujce med nas iz Italije, iz nemškega rajha, ker nemški Avstrijci nimajo strokovnih tehnično izobraženih ljudi v izobilju, Madjari pa sploh ne kultivirancev in strokovnjakov modernega gospodarstva. Ta kolonizacija bo tujčila naprej, zavirala bo naravne razvoje našega ljudstva na slovanskem Jugu. Potujčenje v sedanjih časih ni mogoče na tako velikem terenu, kakor je avstrijski slovanski Jug, tudi Prusi ne bi zamogli tega, dasi se sedaj vadijo na svojih Poljakihi. Ali zaviralo bo to tujčenje naš razvoj.

Slovenci in Dalmatinci smo na najnevarnejših postojankah. Ali tudi nam se ni bati, da umremo narodne smrti. Omika je tudi že postala internacionalna. Avstrijski Nemci dobivajo od bogatega strica svoje deleže, naši Italijani iz Italije, od svoje matere, kakor jo zovejo, mi od Nemcev,

Italijanov in izven naše države. V pridobivanju vsesvetske omike Slovenci vzlic navedenim velikim oviram nismo zadnji. Naša mesta so moderno opravljena in nekaj bogastva je že v našem meščanstvu, ki more staviti nove hiše, stare popravljati, staviti že drage tvornice in trgovati z večjim kapitalom. Meščanski otroci se že učijo v novejšem času dobro, ne izgubi se jih dosti odstotkov pred dovršenjem šol in v vseh strokah ved tekmujejo s sinovi kmetije. Ljubljana daje v tem oziru najlepši vzgled. Tudi v obmejnih deželah so videti dobri uspehi navzlic utrakvističnemu značaju šol in drugih ustanov in v vsem življenju. Tudi Amerikanci ne vstvarjajo originalne kulture, tudi oni so dobivali in še dobivajo kulturne elemente iz Evrope od najbolj omikanih narodov, ali ti so postali zraven že skoraj večji kot oddajalci omike v Evropi. Amerikanci imajo najbogatejšo zemljo. Tem se ne moremo Slovenci primerjati, ali storilo se je že toliko pri nas, da ni obupati, potujčenje stagnira in bo jenjalo, ko se vsi deželani zavejo svoje večje naloge. Tako, kakor pri nas, se upeljujejo elementi omike tudi na Hrvaškem. Tam deluje blagotvorno domače vseučilišče, dasi še ni popolno, in velika trgovska mesta Zagreb, Reka in Osjek. V Dalmaciji imajo iste ovire pri napredovanju kakor mi Slovenci. Vprašanje je, ali so avstrijski Nemci tako dobra rasa kakor Nemci v rajhu. Menda ni bilo povsem dobro križanje Nemcev s Slovani in narobe. In to se je dogajalo v veliki meri v Avstriji. Saj še danes obstaja blizu Dunaja nekaj slovanskih vasi, katere zovejo »Kroatendörfer«. Kakor sem povedal, je bilo tako križanje na Gorenjskem in v Savinski dolini dobro. Na Kranjskem je danes kakih 15 tisoč Nemcev-Kočevarjev, ki živijo kompaktno vkup z diaspori, obdani od Slovencev. Kakor jih varujejo naše vlade, vendar doma ne pridejo naprej, le v trgovini s sadjem v drugih deželah so si nekateri pripravili večje bogastvo, v akademičnih vedah so dali dosedaj le jednega vseučiliščnega profesorja. — Morda pa ni upoštevati samo križanja, morda so v Avstriji vsi narodi bolj počasni v duševnem razvoju ter zraven seveda v razvoju gospodarstva. — Milje, v katerem živimo, je tak, da imamo v

obče predobro hrano. Mi Avstrijci se večinoma predobro hranimo in poln želodec se ne uči rad. Trda vzgoja vstvarja včasih hitrejšo napredovanje. Čehi so si še le v novejšem času priborili več delokroga v svojih deželah in s tem razvili tudi svoje gospodarsko in duševno omiko. Imajo se za ta napredek zahvaliti v prvi vrsti svojim realkam in tehničnim šolam ter svojemu številu. Vsak kos zemlje jim je bil dosti vreden; učili so se obrti, učili se na visokih šolah in so tako spravili svoje zavode naprej. Poljakom se ne more odrekati dobra rasa. Imeli so svojo državo, imajo sedaj v Avstriji v narodnostnem oziru vse, kar želijo in vendar še niso dosti razvili modernega gospodarstva. Med Poljaki je dolgo trajal srednji vek, feudalizem brez meščanstva. Zemlja Poljakov je pa bogata. Avstrijski Nemci so iz svojega razvili malo kulture; pridobivali so jo po večjem kakor avstrijski Slovani od drugod, Jugoslovani smo zamudili dosti časa, ali ne moremo misliti, da smo inferiorna rasa. Le hitreje je treba delati; avstrijski Nemci imajo že precej fonda in množijo se, lačni so naših dežel. Italijani so še nevarnejši, ti se množijo v Italiji kakor kunci in v naše kraje prihajajo po zaslužkih. Milje, v katerem živimo avstrijski Jugoslovani, je dober, naša zgodovina kaže, da smo vzrasli v hudem trpljenju. Nimamo dosti svetlih strani v naši zgodovini, da bi se mogli ozirati na nje, in bi one sodelovale v nas, nas vnemale; ali jadransko morje pljuska ob naših obalah, srce, kaj si želiš več! —

Pride čas, ko bo vsak narod imel tudi svojo industrijo; kolonije v tujih deželah bodo nehale, tako v Aziji, kakor v Afriki. Ali vzlic temu bo še dosti vožnje po morju, dosti še bo izmenjavanja pridelkov raznih dežel in kontinentov. Morda v bodoče še več, kakor doslej. V vsakem družabnem redu se bo mornarju njegovo delo dobro zaračunilo in tudi tedaj, ko bodo vede podajale največjo sigurnost glede vožnje po morju. Tudi letanje po zraku ne bo dosti škodovalo mornarstvu. In morje ima ribe, ima dosti drugih za preživljanje potrebnih stvari. Morje je vežbališče človeških telesnih in duševnih moči in ob morju so bile in bodo postojanke, na katerih se dela

truden človek odpočiva. Slednji svet je neznansko bogat in bode še bogatejši; tudi mase ljudstev bodo deležne tega bogastva. Bogastvo bodočnosti bo v tem, da se bo proizvajalo, kolikor se bo rabilo za vse ljudi brez stradanja in tedaj bo morje še le postalo važno, ko bo tudi rabilo vsem ljudem v veselje in odpočitek. To, kar podaja morje v tem oziru bogatejšim ljudem, nam daje sliko za bodočnost. In Istra pa Dalmacija so kraji, v katerih bo mrgolelo delavcev, imajočih zaslužek ob in na morju in ljudi, došlih iskat zdravja ali vsaj mirnega, lepega vžitka.

Jugoslovani se razvijamo sedaj vsled vplivov svetovne omike vidno na boljše. Ne moremo se upirati, če bi se tudi hoteli. In ta omika nas bo bogatila na kraških tleh, ker se bomo z vsem srcem zaljubili v lepo jadransko morje. Trst mora postati nas vseh avstrijskih Jugoslovancev glavno mesto!

Nismo najslabša rasa in če se naše slovansko in nemško meščanstvo zave svoje naloge in svojih koristi ob in na morju, bo storilo vse, da ne pride ta dragocenost v roke druge države. Kaj pa je, če znajo meščanski elementi na avstrijskem slovanskem Jugu hrvaški, laški in nemški? — Gospodarstvo nam pomaga, da pridemo lažje naprej. Ono ne strpi neumnih delavcev. Vsak delavec mora biti v delu pri stroju natančen, zanesljiv in šolan. Gospodarstvo jemlje delavce iz vseh narodov, in sicer najspretnейše. Zaradi tega mora šola biti pristopna vsem slojem in stanovom in biti bo morala enotna. Ako mnogojezična država kak narod zanemarja, ako Avstrija Slovence zanemarja, mora se ji goditi hudo v konkurenci s sosedi Nemci in Italijani in seveda mora postati tudi gmotno revnejša. V vojnah se je že in se bo poznalo, kateri narod je bolj omikan. Kakor v fabriki, tako mora biti v kadrih armad vse jednako šolano. — Čehi so se vzdignili do višine, da zdaj Nemci priznavajo njih večjo kulturo in računajo z njimi kot ravnovažnimi sodržavljanji. Ali je s tem Avstrija kaj zgubila, da ima toliko in toliko

milijonov gospodarsko in umstveno izobraženih Slovanov, kakor so Čehi? Seveda ne odstranja vse umovanje zakona, da so boji med stanovi in narodi in da je treba delati, učiti se, biti brezobzirnim, kakor Čehi in potem se pride do sedeža v vladi in do upoštevanja. »Jeder wirklichen Macht ihr Recht.« Najbolje bo, da se ravnamo, dasi smo katoliške, pravoslavne in mohamedanske vere, po izreku angleškega puritanca: Zaupajmo v Boga in imejmo svoj smodnik na suhem.*)

Tujci so si pridobili pri nas na Slovenskem že dosti dobrih pašnikov. Upeljali so nekaj industrije. Ti tujci ne nastopajo, kakor bi imeli kot priseljeni gosti drugega naroda; visoko nosijo glave. Proti takemu vedenju se pokaže včasih nevolja domačinov, kjer so v mestih v premoči. Tedaj se sliši klic: Svoji k svojim. Ali čez nekaj časa se vidi, da še nismo v vseh strokah modernega gospodarstva kos tujcem. — Živimo v mestih in na kmetiji že, kakor drugi narodi, ali sami si še ne moremo vsega potrebnega pripraviti, imamo še precejšnjo pot do vrha. Slovenci smo majhni v svoji izoliranosti. To moramo imeti vedno pred očmi in učiti se je, učiti in v šolah, ki omogočijo moderno delavstvo. Postavi na samotni otok kot Robinsona Crusoa humanistično izgojenega človeka; mož bo začel od začetka; postavi tehnika na to mesto in on bo stavil takoj vsa sedanja sredstva proizvodnje in prometa. Ako je naša rasa kaj vredna, zmagati moramo v takem miljeju, v katerem živimo in dasi niso kaj vredne naše tradicijske vrednosti, dobili bomo več poguma, kakor hitro pridemo višje in nas bo zavest dvigala, v nemala, da hodimo višje.

Ako hočejo Avstrijci rešiti državi jadransko morje s Trstom in Dalmacijo, potem morajo sprevideti, da se osem do deset milijonov južnih Slovanov ne da ne v kratkem, ne v daljšem času potujčiti, i. e. ponemčiti, ker le to slednje bi imeli drugi Avstrijci pred očmi. Sprevideti morajo Nemci in Madjari, da je trden, omikan in gospodarsko dobro stoječ Jugoslovan najboljša opora državi glede varstva Adrije. Zdaj bodo avstrijski Nemci vendar izpre-

*) Cromwell.

videli, da ni mogoče ponemčiti nas Slovencev in da se ne smeta poitaljaniti Slovenec in dalmatinski Hrvat. Tudi ako bi mislil na to, da bo v kaki bodočnosti vsa Avstrija prišla pod Nemčijo, ne morejo delati na to, da se slovansko obmorje poitaljani. Ker se pa ne da Istra in Dalmacija ponemčiti, morajo že zaradi lastne koristi skrbeti za to, da se podpre ob Adriji slovanski živelj. V Bosni in Hercegovini skrbijo vlade za to, da prihajata tja Nemec in Madjar kot naseljenca. V Bosni in Hercegovini se je storilo precej kulturnega dela po mestih; na kmetiji se ga ne pozna dosti. Enkrat pa bo prišlo tudi tam do bojev med tujimi naseljenci in domačini, ako se ne zgodi popolna amalgamacija, spojenje tujcev z domačini. Mogoče bo to slednje, ker Bosna in Hercegovina nimata nemških ter madjarskih mejašev, kakor so na mejah Slovenstva Nemci in Italijani. Lahko pa pride do ovir naravnemu razvoju ondotnih Jugoslovancev, ako podpira močni aparat državnih vlad tujčenje. Upajmo, da bode strah pred tem, da se novo dobljene dežele ne zgubijo, vlade sililo, da ravnajo pametno. — Prihajajoče gospodarstvo vzajemne pomoči bo tudi omililo najhujša nasprotja med narodi, da ne bo veljal več tako strogo sociologični zakon, da je boj mej stanov, razredi in narodi neizogiben. Velika Avstrija s svojimi večjimi pripomočki lahko pomaga razvoju kaknega svojega, v omiki zaostalega naroda. To imejmo vsi avstrijski Jugoslovanci pred očmi in delajmo na to, da nas bo še več. Ako avstrijske državne vlade postanejo moderne, to je, da branijo posamezne sloje in narode proti gospodarsko močnim stanovom in narodom, ki so vladali doslej, da vidijo v dobrem gospodarstvu in temu prikladnem duševnem razvoju vseh narodov dobrobit vseh državljanov, ako odprejo pot do vseh državnih moči vsem narodom, potem bodo morale pred vsem na slovanskem Jugu vse storiti, kar je treba, da se na njem ojači novejšo gospodarstvo in splošna omika; ne bodo pa smele misliti na to, da ima naša država kaj iskati v nemškem rajhu razun njegove velike literarne in tehnične kulture. Mi Jugoslovanci bomo potem

hitrejšje napredovali; zdaj je velika ovira napredovanja naše bojevanje proti lastnim vladam za naš narodni obstoj. Ubogi so Dalmatinci in Slovenci v tem oziru! — Ali Dalmatincem so že v nečem stregle naše vlade, oni smejo slovanski govoriti in čutiti. Ravno tako važni kakor Dalmatinci smo pa tudi mi Slovenci. Prišli bodo merodajni krogi tudi do tega spoznanja in dali kaj gmotne podpore razvoju gospodarstva pri nas.

Ako vse pogledamo, kar sem označil za dobro in slabo v našem razvoju, potem vidimo, da so bile izven narave Jugoslovanov ležeče ovire napredovanja velike in so še. Te ovire je treba odstraniti, stvariti dobre, gospodarstvu primerne šole in narod vzgajati v modernih načinih dela in gospodarjenja. Nič ne bodo pomagale šolske družbe proti tujčenju ob mejah in drugod, ako niso času primerne in ako ne povzdignemo gospodarstva v celi domovini. Nekaj je že šole v naši masi, ali šolana ni za delo novejših rokodelcev in industrij. Imamo dosti gostilničarjev in trgovcev v naših mestih in vaseh, ne pa pravih produktivnih delavcev, to je rokodelcev, kvalificiranih delavcev za fabrike, ljudi, ki imajo vzgojo za podjetništvo. Naše gospodarstvo proizvaja premalo bogastva; industrije zahtevajo veliko denarja in kredita. Pri delu moramo započeti prerojenje našega naroda, delo ga bo bogatilo, delo ga bo držalo na domači zemlji. Ljudje, ki se izseljujejo iz naših krajev, so po večjem jako pametni, so energične narave. Ako bi našli doma moderno delo in bi količkaj imeli zanj šole, bi doma ostajali. — Čehi se ne izseljujejo več v Ameriko, oni si pridobivajo doma več zemlje in večji delokrog v pridobivanju. Nam Slovencem se ne more dobro goditi, ker oddajamo tujini naše na kmetiji odvečne ljudi, mesto da bi jih oddajali v naša mesta in naše tovarne. Število Čehov narašča. Ti ljudje morajo jesti. In tedaj so agresivni, tedaj se trdo držijo svoje zemlje in še izpodrivajo v bližnjih nemških krajih nemške industrijalne delavce. Skromnejši so v zahtevah in dobri delavci. — In ko bo obvarovalo pred tujčenjem to povzdignjenje gospodarstva, bo tudi bogatilo narod in mu dalo politično moč v državi. V tem naj

obstoja naš narodni boj, naše narodno delo, Trst in jadransko morje pa imejmo vedno v naših ukrepih pred očmi in mesto drugih tujih jezikov se učimo italijanščine!

Rodbertus Jagetzow, nemški grajščak in najbrže ponemčen pruski Slovan, je bil v letih 1848—1860 znamenit teoretičen socialist in pisatelj; njegova pisma o socializmu se še danes upoštevajo. Ta mož je mislil, da so nastale države in narodi po združitvi različnih plemen, ras. Tako je gotovo nastal nemški narod in o avstrijskih narodih tudi misli Rodbertus, da je nastalo tudi avstrijsko Nemštvo tako in da še nastaja tako avstrijska država. Rodbertus je pisal leta 1861:

»Nemštvo v rajhu potrebuje za popolen in trajen razvoj svojega gmotnega življenja (Güterleben) in za zagotovljeno območje (Machtstellung), brez katerega prvo ni mogoče, neomejen dostop k jadranskemu morju in neko garancijo proti sovražnim političnim in gospodarskim sistemom ob Donavi, kakor mora tudi posedovati obali izhodnega in severnega morja ter gospodstvo nad rekami, ki se izlivajo v ti dve morji. Od naroda 47 milijonov (zdaj skoraj že 70 milijonov) ljudi se ne more zahtevati, da se bo dal odriniti od morja. Lahkomišljeno bi samega sebe varal, kdor bi veroval, do bodo Italijani puščali v nemar teženje po pridobitvi še ostale obale jadranskega morja. Ali gospodstvo takega nemškega plemena na Beneškem bi povzdignilo gotovost in veljavo vsega Nemštva; vse Nemštvo pa bi imelo dosti zgube, ako bi prišla ta obal kedaj v drugo, kakor nemško oblast.«

»Mi Nemci smo kolonizacijski narod,« piše Rodbertus. Ali naše kolonije ne ležijo onkraj morja, one so zrasle iz starega nemškega plemena. Vzhodno od Labe se razprostirajo nemške kolonije do Krkonošev. V delu kolonizacije ste vodili Nemštvo dve knežji rodbini, mejni stražarji, — v severu Hohenzollerji, katerim so pot vtirala trgovska mesta na severu, »nemška Hanza« in nemški viteški red, na jugu pa Habsburžani. Da sta te dve knežji rodbini ustvarili svoje države, tega niste storili iz sebe,

po sebi, tega ne bi bile mogle storiti same, ako ne bi bil v Nemcih in njenih sosedih podan pogoj: Zgodovinska sila kolonizacije. Mi Nemci v svoji kolonizaciji nismo »transkultivirali«, jim tudi nismo iztiskavali davkov na dvaindvajset manir. (! ?) V Lužiškem, v Šleziji na Pomorskem, v teh deželah nemškega viteškega reda smo tamošnje pranarode (Slovane) osvobodili tlačanstva, s katerim ima opraviti še danes Rusija. Povsod smo jih sprejeli v svoje pravne razmere kot brate. (!?) Avstrija je proti Prusiji v tem zaostala za stoletje. Kar je Avstrija storila in še stori, da odpravi srednjeveško državo, da stre ošabnost in lenobo neke rase, to je kaj grdo. — Ali zaradi tega se ne sme Avstrija ponižavati in ne Hohenzollerji preveč povzdigovati, kakor da bi oni bili življenski izvir države. Hočete kaznovati nemški narod zaradi tega, ker so Habsburžani v težjem delu premalo storili? Hočete zadušiti v razvitem, delavnem nemškem narodu naravno in opravičeno stremljenje po razširjenju svojih dežela, ko to stremljenje budijo Romani in Slovani (! ?) do strasti! Hočete se pustiti odvrniti od adrijanskega morja? — Civilno pravo daje posestniku zemljišča zasilno pot čez sosedove njive, da more priti do glavne ceste in državna oblast ga v tem ščiti. Morja so velike ceste narodov in narodi se imajo sami varovati pred drugimi. Vi Nemci v rajhu se hočete od Adrije odvrniti v času, ko se oživljajo zopet velike trgovske ceste narodov proti Jutrovi deželi, ko bo morebiti v par desetletjih kanal Pharaonov in Paliphov zopet nosil ladije? Nemška trgovina je imela dobro, sigurno pot v te kraje čez Trst, dokler so bili Trstu mejaši slabotne Benetke in avstrijska Hrvaška. — (Menda tudi slovenske dežele.) — Ali gotovo je, da ta pot čez Trst ne bi bila dolgo za Nemce med — močno Italijo in Ogrsko, odtrgano od Nemčije.

In ako enkrat razpade Turčija, katere življensko moč nekateri zanikajo, nekateri pa potrjujejo, ali hočete Nemci tedaj mirno gledati, kako razpolagajo drugi o svet prevladajočih pozicijah in izganjajo vaše trgovce iz pristanišč Levante! — Italijani se spominjajo, da je Galata

bila genuezsko mesto in savojski vojvodi ciperški kralji;
zjedinjena Italija ve, kateri delokrog ima v orientu.»

V tej kratki razpravi prejkoslej znamenitega moža
je podan tudi pravec nam avstrijskim Jugoslovanom.

Če smo kaj vredni, v boj za nadvlado na jadranski
obali in na morju!

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIJENICA

00000482559

